

Történelem

Sorozatszerkesztő

Benda Gyula
Gyurgyák János
Komoróczy Géza

Államéletrajzok

ARISTOTELÉS, HÉRAKLEIDÉS LEMBOS,
PSEUDO-XENOPHÓN, XENOPHÓN,
KRITIAS ÉS HÉRÓDÉS ATTIKOS ÍRÁSAI
A GÖRÖG ÁLLAMOKRÓL

Osiris Kiadó • Budapest, 1998

Összeállította, a jegyzeteket
és az utószót írta
NÉMETH GYÖRGY

Aristotelés: *Görög politeiák* töredékeihez
a jegyzeteket írta
VIT OLIVÉR

Aristotelés: *Görög politeiák* töredékeit
az eredetivel egybevetette
TOKODI PÉTER

Fordította
RITOÓK ZSIGMOND
NÉMETH GYÖRGY
VIT OLIVÉR

(ARISTOTELÉS)

AZ ATHÉNI ÁLLAM

I. Myrón <vádja alapján a háromszáz> előkelőség szerint <kiválasztott> férfiú, miután az áldozatokra megesküdött, ítéletet mondott. Mivel a szentségtörés bebizonyosodott, magukat a bűnösöket sírjukból kivetették, nemzetségüket pedig örökös száműzetésre ítélték. A krétai Epimenidés pedig ezek után megtisztította a várost.

II. Ezek után az előkelők és a tömeg között hosszú ideig tartó viszály ütött ki. 2. Államszervezetük ti. minden egyéb tekintetben is oligarchikus volt, kivált pedig abban, hogy a szegények gyerekestől, asszonyostól a gazdagoknak szolgáltak. Pelatéseknek és hatodosoknak nevezték őket. Ezért a bérért művelték meg ugyanis a gazdagok földjét (az egész föld ti. kevesek kezén volt), s ha a bért nem fizették meg, mind magukat, mind gyermekeiket rabszolgaságba lehetett hurcolni; az adósságokért pedig mindnyájuknak személyükkel kellett felelniök egészen Solón idejéig. Ő volt az első, aki a nép élére állt. 3. A legnehezebb és legkeservesebb a tömeg számára az egész államberendezkedésből ez a szolgaság volt; mindamellett a többi miatt is zúgolódtak, mert úgyszólván mindenből ki voltak rekesztve.

III. A Drakón előtti régi államrend a következő volt. A tisztségeket előkelőség és vagyon szerint töltötték be. Először életfogytiglan viselték a hivatalokat, később tíz évig. 2. A legnagyobb és legrégibb a tisztségek közül a basileus, a polemarchos és az archón tiszte volt. Ezek közül a legrégibb a basileusé, ez ti. ősrégi volt; másodikként ehhez a polemarchia jött létre egyes királyok harci dolgokban való tehetetlensége miatt. Iónt is ezért hívták be, mikor a szükség úgy hozta. 3. A legutolsó az archóni tisztség volt. A legtöbben azt állítják, hogy Medón idejében jött létre, egyesek viszont, hogy Akastos korában, s bizonyítékul azt hozzák fel, hogy a kilenc archón arra esküszik, hogy az Akastos alatti esküt fogja teljesíteni, mintha ennek uralkodása alatt mondtak volna le a Kodridák a királyságról, az archónsággal járó előjog-

ok fejében. Akárhogyan áll is ez a dolog, az időponton keveset változtat. Hogy pedig ez a legvégső a tisztségek között, azt mutatja az is, hogy az archón semmit sem intéz az ősi dolgok közül, mint a basileus és a polemarchos, hanem csak azokat, amelyeket később vezettek be, s így csak újabban lett nagy jelentőségű ez a tisztség, miután ezek az újabb kötelességek megnövelték. 4. Thesmothetéseket csak sok évvel később választottak, mikor már évenként választották a tisztségeket, hogy feljegyezvén a törvényeket, őrizzék meg a peres felek közt való ítélkezés esetére. Ezért a tisztségek közül egyedül ez volt az, amely sosem tartott egy évnél tovább. 5. Időbelileg tehát így következtek egymás után. A kilenc archón azonban nem székelt mind együtt, hanem a basileus a ma bukoleionnak nevezett épületben lakott, a prytaneionhoz közel (bizonysága, hogy a basileus feleségének Dionysosszal való ünnepélyes találkozása és házassága még ma is ott megy végbe); az archón a prytaneionban lakott, a polemarchos az epilykeionban (miért is ezt korábban polemarcheionnak hívták, de miután epilykos polemarchossága után újra felépítette és felszerelte, epilykeionnak nevezték), a thesmothetések pedig a thesmotheteionban laktak. Solón idején mindnyájan a thesmotheteionban gyűltek össze. Joguk volt saját belátásuk szerint ítéletet is mondani, nem pedig csak előzetes vizsgálatot vezetni, mint manapság. A tisztségekkel kapcsolatban tehát így áll a dolog. 6. Az areopagiták tanácsának az volt a feladata, hogy őrködjék a törvények felett; intézte a legtöbb és legfontosabb államügyet, és teljhatalommal alkalmazott testi fenyítéket és pénzbüntetést mindazokkal szemben, akik a rend ellen vétettek. Az archónokat ui. előkelőség és vagyon szerint választották, s ezek közül kerültek ki az areopagiták. Ezért a tisztségek közül egyedül ez maradt meg életfogytiglaninak mind a mai napig.

IV. Ezek voltak tehát a legrégibb államrend alapvonásai. Ezek után, nem sok idő elmúltával, Aristaichmos archónsága idején Drakón megalkotta a maga törvényeit. Ez az államszervezet a következőkben állott. 2. Az állam azok kezében volt, akik fegyverrel tudták magukat felszerelni. A kilenc archónt és a kincstárnokokat azok közül választották, akiknek nem kevesebb, mint tíz mina tehermentes vagyonuk volt, a többi, kisebb tisztviselőt azok közül, akik fel tudták magukat szerelni fegyverrel, a stratégosokat és hipparchosokat pedig azok közül, akik nem

kevesebb, mint száz mina tehermentes vagyont tudtak felmutatni, és akiknek tíz évnél idősebb, törvényes gyermekeik voltak, törvényes feleségtől. Ezeknek az előző évi prytanisokat, stratégosokat és hipparchosokat a számadás idejéig kezesség adására kellett kötelezniök, úgy, hogy négy kezest kaptak ugyanabból az adóosztályból, melyből a stratégosok és hipparchosok voltak. 3. A tanácsnak négyszázegy tagja volt, akiket a polgárságból sorsoltak ki. Mind a tanácsba, mind a többi tisztségekre harminc éven felülieket sorsoltak, s nem volt szabad ugyanannak kétszer tisztséget viselnie, mielőtt mindenkire sor nem került; akkor ismét elölről kezdték a sorsolást. Ha valaki a tanácstagok közül tanácsülés vagy népgyűlés alkalmával elmulasztotta a megjelenést, hogyha ötszázmérős volt, három drachma, ha lovag volt, két drachma, ha zeugités, egy drachma büntetést fizetett. 4. Az Areiospagos tanácsa volt a törvények őre, s ez ügyelt a tisztviselőkre, hogy a törvények szerint kormányozzanak. Aki sérelmet szenvedett, vádat emelhetett az Areiospagos tanácsa előtt, és kimutathatta, hogy melyik törvény ellenére esett rajta sérelem. 5. Az adósságokért pedig, mint említettük, személyükkel kellett felelniök, és a föld kevesek kezén volt.

V. Ilyen lévén az államszervezet, és mert a tömeg a keveseknek szolgált, a nép szembeszállt az előkelőkkel. 2. Minthogy a viszály erős volt, s hosszú időn át állottak egymással szemben, közös elhatározással Solónt döntőbíróvá és archónná választották, s az államot őrá bízták, aki azt az elégiát írta, mely így kezdődik:

„Jól látom, s bánat fekszik szívemre, ha látom,
A legidősbik ión földet a visszavonás
Hogy pusztítja...",

s melyben mindkét fél érdekében síkraszáll és vitatkozik mindkettővel, s ezek után azt javasolja mindkettőnek, hogy szüntessék meg a kitört viszályt. 3. Solón származásánál és tekintélyénél fogva az elsők között volt, ami azonban vagyoni helyzetét és foglalkozását illeti, a középréteghez tartozott, amint azt mások is egyértelműen állítják, s maga is bizonyítja ezekben a sorokban, ahol a gazdagoknak azt tanácsolja, hogy ne akarjanak még többet szerezni:

„Nagyratörő szivetek fékezzétek valahára,
Kik nagy bőség közt élitek élteteket;
Gőgötöket mérsékeljétek: nem sikerülhet
Minden nektek sem, s én se hagyom magamat."

És a viszályért általában mindig a gazdagokat teszi felelőssé, miért is ennek az elégiának az elején azt mondja, hogy fél azoktól, *„kikben a bírvágy és kikben a gőg lakozik"*, minthogy emiatt támadt a gyűlölködés.

VI. Miután Solón teljhatalmat kapott, a népet egyszer s mindenkorra felszabadította, megtiltva az adósrabszolgaságot, törvényeket hozott, és mind a magánosokkal, mind az állammal szemben fennálló adósságokat eltörölte, amit *seisachtheiának* (teherlerázásnak) neveznek, mert így mintegy lerázták terhüket. 2. Ebben a kérdésben egyesek megpróbálták Solónt megrágalmazni. Úgy történt ugyanis a dolog, hogy Solón, mikor arra készült, hogy a seisachtheiát végrehajtsa, ezt egyes előkelőknek előre megmondta; erre – mint a nép oldalán állók állítják – barátai kijátszották, azok szerint viszont, akik gyalázni akarják, maga is részt vett a dologban. Kölcsönök felvétele útján ugyanis ezek nagy földterületeket vásároltak össze, s nem sokkal utóbb, mikor az adósságelengedés bekövetkezett, egyszerre meggazdagodtak. Így lettek gazdagok mint mondják azok, akik később régi gazdagok hírében állottak. 3. Mindamellett hihetőbb a nép oldalán állók állítása. Nem valószínű ugyanis, hogy egy ember, aki egyéb dolgokban annyira mértéktartó és pártatlan volt, mint ő, és aki – bár lehető volt számára, hogy mindkét fél megnyerése révén a város tyrannosa legyen – inkább meggyűlöltette magát mindkét féllel, és többre tartotta a becsületet és az állam javát, mint a saját meggazdagodását, ilyen kicsinyes és könnyen átlátható dologgal beszennyezte volna magát. 4. Hogy azonban erre a lehetősége megvolt, azt bizonyítják a zavaros körülmények; költeményeiben maga is többször említi, s mindenki más is egyetért ebben vele. Ezt a vádat tehát hazugságnak kell tartanunk.

VII. Solón megállapította az államrendet, és más törvényeket hozott úgy, hogy Drakón törvényeit a gyilkossági törvény kivételével nem használták többé. A törvényeket háromszögletű hasábokra írták fel, s ezeket a királyi csarnokba állították, és mindnyájan megesküdtek, hogy ezeket meg fogják tartani. A kilenc archón a kőnél megesküdve kötelezte magát, hogy aranyszobrot

állít, ha valamelyik törvényt megszegi. Innen van, hogy még ma is így esküsznek. 2. Törvényeit száz évre tette érvényessé, s az államot a következőképpen rendezte. 3. A lakosságot vagyonbecslés alapján négy osztályba osztotta, úgy, ahogyan korábban is fel volt osztva, az ötszázmérősök, a lovagok, a zeugitések és a thések osztályába. A fő tisztségek betöltését az ötszázmérősökre, a lovagokra és a zeugitésekre bízta, ti. a kilenc archón, a kincstárnokok, a pólétések, a tizenegyek és a kólakretések tisztét, mindegyiknek a cenzusa nagyságának megfelelő tisztséget adva. A thések adóját fizetőknek csak a népgyűlésben és a bíróságokban juttatott részt. 4. Az ötszázmérősök adóját kellett fizetniök azoknak, akiknek birtokukból, száraz és folyékony terményekből összesen ötszáz mérőnyi jövedelmük volt, a lovagi adót azoknak, akiknek háromszáz mérőnyi jövedelmük volt, egyesek állítása szerint viszont azoknak, akik lovat tudtak tartani. Bizonyítékul felhozzák az adóosztály nevét, mint ami magából ebből a tényből ered, és a régiek fogadalmi ajándékait. Van ugyanis az Akropolison Diphilosnak egy szobra a következő felirattal:

„Anthemión, Diphilos sarja ajánlta fel ezt,
Thések adója helyett a lovagit fizeti,"

Mellette egy ló áll, tanúskodva, hogy a lovagság ezt jelenti. Mindamellett indokoltabb, ha a lovagokat is a mérők száma alapján határoljuk el, mint az ötszázmérősöket. A zeugitések adóját fizették, akiknek összesen kétszáz mérő jövedelmük volt; a többiek meg a thések adóját fizették, s ezek mindenféle tisztségből ki voltak rekesztve. Ezért még ma is, ha megkérdezik attól, aki valamelyik tisztségre akarja sorsoltatni magát, hogy milyen adót fizet, egy sem mondja, hogy a thésekét.

VIII. A tisztségeket a jelöltek közül való sorsolás útján töltette be, akiket az egyes phylék jelöltek. A kilenc archón tisztére mindegyik tíz jelöltet jelölt, s ezek közül sorsoltak. Innen maradt meg még a phyléknek az a szokása, hogy mindegyik tíz jelöltet sorsol ki, s ezek közül sorsolnak babbal. Hogy azonban a sorsolás alapjául a cenzust tette meg, annak bizonyítéka a kincstárnokokra vonatkozó törvény, melynek alapján intézkednek még ma is. Ez ugyanis úgy rendelkezik, hogy a kincstárnokokat az ötszázmérősök közül kell sorsolni. 2. Solón tehát ilyen törvényeket hozott a kilenc archónra vonatkozólag. A régi időkben az Areios-

pagos tanácsa szólította fel és választotta ki saját hatáskörében az egyes tisztségekre alkalmas embereket, s megbízta őket, hogy egy évig lássák el tisztüket. 3. Phylé négy volt, mint korábban, s phylobasileus is négy. Mindegyik phylé feloszlott három trittysre és tizenkét naukrariára. A naukrariák élén álló tisztviselők voltak a naukrarosok, akik a bevételek és a felmerülő kiadások intézésére voltak rendelve. Ezért Solón törvényeiben is, melyeket ma már nem használnak, többször olvasható: „a naukrarosok hajtsák be" és „kifizetni a naukrariák pénztárából". 4. Megalkotta a tanácsot, melynek négyszáz tagja volt, mindegyik phyléből száz tag. Az areopagiták tanácsára pedig a törvényekre való felügyeletet bízta; mint ahogyan korábban is ez volt az állam felügyelő szerve, ez ügyelt a legtöbb és legfontosabb államügyre, és ez büntette meg a bűnösöket, jogában állván mind pénzbüntetést, mind testi fenyítéket alkalmazni. A bírságot azután a várba vitték fel, anélkül, hogy feljegyezték volna az okot, ami miatt kiszabták a büntetést. Ez ítélkezett azok felett, akik a demokratikus államrend felforgatására szövetkeztek, minthogy Solón az ilyenek ellen teendő feljelentésről törvényt hozott. 5. Látván pedig, hogy a városban gyakori a viszály, s a polgárok közül egyesek közönyösségből szeretik a dolgokat hagyni úgy, ahogyan maguktól mennek, külön törvényt hozott ezek ellen, hogy „aki a városban támadt belviszály esetén nem áll fegyverével egyik fél mellé sem, polgárjogaitól megfosztassék, és a közösségből kizárassék".

IX. A tisztségek tekintetében tehát így állt a dolog. A solóni államrendből egyébként a következő három pont látszik a legdemokratikusabbnak. Az első és legfontosabb az, hogy megtiltotta az adósrabszolgaságot; azután az, hogy lehetővé tette mindenki számára, hogy a sérelmet szenvedettekért elégtételt követeljen; a harmadik – és mint mondják, leginkább ennek következtében nőtt meg a tömeg ereje – a bírósághoz való fellebbezés. Mert ahogyan a nép ura volt a szavazókövecsnek, úgy ura lett az államnak is. 2. Amellett, mivel a törvények sem voltak egyszerűen és világosan megfogalmazva, mint pl. az örökségekről és örökösnőkről szóló törvény, szükségképpen sok vita támadt, márpedig mind a köz-, mind a magánügyekben a bíróság döntött. Ezért némelyek úgy gondolják, hogy szándékosan tette a törvényeket homályosakká, hogy a népé legyen a döntő szó. Valószínűleg azonban nem ezért, hanem egyszerűen azért, mert

nem tudta a leghelyesebbet általánosságban összefoglalni. Nem méltányos ugyanis a mostani viszonyok alapján megítélni szándékát, hanem egész államrendje alapján kell azt nézni.

X. Nézetem szerint törvényeiben ezek az intézkedések szolgálták a nép érdekeit, miután még a törvényhozás előtt megvalósította az adósságelengedést, ezek után pedig a mértékek és súlyok, valamint a pénzegység emelését. 2. Az ő idejében lettek ugyanis a mértékek nagyobbak a Pheidón-féléknél, és a minát, melynek súlya korábban hetven drachma volt, száz drachmára egészítette ki. A régi veret a didrachmon volt. Megállapította a súlyoknak a pénzhez való viszonyát is, úgy, hogy hatvanhárom mina tett ki egy talantont, a három mina pedig megfelelő arányban oszlott szét a statérre és a többi súlyegységekre.

XI. Miután pedig az államrendet az említett módon szabályozta, egyre-másra mentek hozzá és zaklatták törvényeivel kapcsolatban, egyesek kifogásaikkal, mások kérdéseikkel. Ő pedig sem azokat megváltoztatni nem akarta, sem pedig azt, hogy ottlétében meggyűlöljék, s így kereskedés és egyben világlátás céljából utazást tett Egyiptomba, azt mondván, hogy tíz évig nem tér vissza, mert úgy gondolja, nem volna helyénvaló, ha itt maradna és törvényeit magyarázgatná, hanem tegye mindenki azt, ami meg van írva. 2. Ugyanakkor a dolog úgy fordult, hogy az előkelők közt is sok ellensége támadt az adósságok elengedése miatt, s mindkét irányzat elfordult tőle, mert a rendezés nem felelt meg várakozásuknak. Egyfelől ugyanis a nép azt gondolta, hogy mindent fel fog osztani, az előkelők viszont, hogy ismét a régi rendet állítja vissza vagy csak keveset változtat rajta. Solón azonban mindkettővel szembeszegült, s bár megtehette volna, hogy bármelyik féllel szövetkezve tyrannos legyen, inkább vállalta mindkét fél gyűlöletét, de megmentette a hazát, és a legjobb törvényeket adta neki.

XII. Mindenki más is egyhangúlag bizonyítja, hogy ez így volt, s maga is megemlékezik ezekről költeményeiben a következő sorokban:

„Adtam a népnek, amennyi megilleti, annyi hatalmat,
Nem csorbítva becsét, meg se tetézve nagyon.
Akik előbb álltak volt kincsben avagy hatalomban,
Gondom volt, ne legyen sérelem érte a bér.

Ott álltam, s nagy erős vértemmel védtem a két félt:
Győztes jogtalanul ez se, amaz se legyen."
(Ford. Csengery János)

2. Máshol, mikor arról beszél, hogy hogyan kell a néppel bánni, ezt mondja:

„Nép a vezéreivel mindig legjobbra törekszik,
Hogyha se nem laza, sem nem szoros a zabola;
Mert gőgöt szül a túl nagy bőség, hogyha vagyonhoz
Juthat az ember s nincs őneki józan esze."

3. Ismét máshol egy helyen ezeket mondja a földet felosztani akarókról:

„Mind zsákmányra lesve jöttek, nagy reménnyel telve el,
Azt gondolva, nagy vagyonra fognak lelni könnyedén,
S hízelgek, de megmutatom később durva lelkemet.
Dőre módra ezt gondolták, most pedig haragszanak,
Görbe szemmel néznek engem, mint az ellenségüket.
Nincs igazuk! Megsegített isten s megtartám szavam,
Nem tettem meggondolatlan semmit, s nem kívántam én
Mint tyrannos kormányozni, s azt sem, hogy hazánk kövér
Földjéből a jók s a rosszak egyenlő részt kapjanak."

4. Azután az adósságelengedésről és azokról, akik korábban rabszolgák voltak, de a seisachtheia által felszabadultak, így ír:

„Abból, miért a nép szavamra összegyűlt,
Mit adtam én fel, míg minden célhoz nem ért?
Tanúm legyen, ha majd ítélni fogsz, Idő,
Az istenek nagy és kegyelmes anyja, Gé,
A barna föld, amelyből sok jelzőkövet
Kiléptem, itt is, ott is mely leverve volt:
Így lett, mi addig szolga volt, a Föld szabad.
S az istentől rendelt hazába is sokat
Vezettem vissza, kit rabként hurcoltak el,
Ez jogtalan, más régi törvények szerint
Adósságáért volt földönfutó, amíg
Athén nyelvén többé beszélni sem tudott.

Voltak, kik itthon szenvedtek rút szolgaság
Alatt, szeszélyes gazdáik parancsait
Rettegve: én szabaddá tettem őket is.
Hatalmat és jogot kibékítettem, így
Mindent véghez vittem, mit elvállaltam én.
A jót s a rosszat egyazon szabály köti:
Igaz törvényt írtam, mely mindenhez talál.
A kormánypálcát vette volna kézbe más,
Gonosz szándékú, kincsre vágyó férfiú,
A népet meg se tudta volna tartani.
Ha pártosokra hallgatok, ha megteszem,
Mit egyikük kívánt, vagy másikuk javallt,
A városból ma hány ember hiányzanék!
Ezért kellett védnem magam mindenfelől,
S úgy jártam, mint a farkas jár ebek között."
(Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre)

5. Majd meg szemrehányást tesz mindkét oldal felé azoknak, akik nem elégedtek meg a maguk részével:

„Ha már a népnek nyíltan meg kell mondani,
Amit most birtokol, nem látta volna még
Álmába sem.
Akik erősek és hatalmuk is nagyobb,
Dicsérjenek s barátukká fogadjanak."

Mert – mondja –, ha valaki más jutott volna ehhez a tisztséghez:

„A népet az nem fékezi s nem nyughatik,
Míg felkavarva le nem fölözte a tejet.
Én meg, miképpen a peres felek között
Határ, úgy álltam."

XIII. Ez okból távozott tehát külföldre. Solón távoztakor a város még fel volt kavarva, de azután négy évet nyugalomban töltöttek el. A Solón archónsága utáni ötödik évben nem választottak archónt a belviszály következtében, s ismét öt év múlva ugyanezen okból kifolyólag nem töltötték be az archóni tisztet. 2. Ezután ugyanannyi idő elteltével Damasias, archónná választatván, két évig és két hónapig maradt hivatalában, míg tisztéből

erőszakkal el nem kergették. Ekkor úgy határoztak, hogy a viszálykodás miatt tíz archónt választanak, ötöt az eupatridák, hármat a parasztok és kettőt a kézművesek közül, s ezek a Damasias utáni évben voltak hivatalban. Ebből is kiviláglik, hogy az archóné volt a legnagyobb hatalom, hiszen láthatólag mindig e miatt a tisztség miatt viszálykodtak. 3. Általában egymáshoz való viszonyuk huzamos ideig nem volt egészséges; egyesek okul vagy ürügyül az adósságelengedést hozták fel, mert ez úgy ütött ki, hogy maguk elszegényedtek, mások az államberendezkedés miatt zúgolódtak, hogy az igen nagy változást idézett elő, ismét mások viszont, mert egymás fölébe akartak kerekedni. 4. Három politikai csoportosulás volt: az egyik a tengermellékiek-é, akiknek élén Megaklés, az Alkmeón fia állt, ezek keltették leginkább azt a benyomást, hogy a középúton haladó államberendezkedésre törekszenek, a másik a síkvidékieké, akik oligarchiát követeltek, ezeket Lykurgos vezette; végül a harmadik volt a hegyvidékiek csoportosulása Peisistratos vezetése alatt, akit leginkább népbarátnak tartottak. 5. Ezekhez csatlakoztak azok is, akiket megfosztottak követeléseiktől szegénységük miatt, meg azok, akiknek származása nem volt tiszta, a félelem miatt. Bizonyítja ezt, hogy a tyrannosok elűzése után végrehajtották a polgárjogok felülvizsgálatát, minthogy sokan jogtalanul részesedtek a polgárjogban. Mindegyik irányzat arról a területről nyerte a nevét, ahol gazdálkodott.

XIV. Peisistratos tehát, aki leginkább népbarátnak látszott, s aki a Megara elleni háborúban nagy hírre tett szert, sebeket ejtett magán, s azzal érvelve, hogy ellenfeleitől szenvedte el ezt, rábeszélte a népet arra, hogy testőrséget adjanak mellé. A javaslatot Aristión nyújtotta be. Megkapván az úgynevezett buzogányhordozókat, ezek segítségével felkelt a népuralom ellen, s hatalmába kerítette az Akropolist a törvényhozás utáni harminckettedik évben, Kómeas archónsága idején. 2. Azt beszélik, hogy Solón, mikor Peisistratos az őrséget kérte, ellene szólalt fel, és azt mondta, hogy ő némelyeknél bölcsebb, másoknál bátrabb. Mert akik nem veszik észre, hogy Peisistratos a tyrannisra tör, azoknál bölcsebb, akik viszont látják, és mégis hallgatnak, azoknál bátrabb. Mikor szavával nem győzte meg őket, kihordatta fegyverzetét az ajtaja elé s azt mondta, hogy ő már segített a hazának, amennyire tőle telt (akkor ugyanis már igen öreg ember volt), most elvárja, hogy a többiek is ugyanezt tegyék. 3. Solón ugyan

buzdításával ekkor nem ért el semmit, de Peisistratos, miután a hatalmat megragadta, inkább polgár, mint tyrannos módjára intézte a közügyeket. Megaklésék és Lykurgosék azonban, mikor uralma még nem gyökeresedett meg, egyetértésre jutva kiűzték őt öt évvel első uralomra jutása után, Hégésias archónságának idején. 4. Tizenegy évvel ezután azonban a belső harcok Megaklést annyira sarokba szorították, hogy tárgyalásokba bocsátkozott Peisistratosszal, és azon feltétel mellett, hogy ez az ő lányát feleségül fogja venni, ódivatú és szerfelett együgyű módon visszavitte a városba. Előre elhíresztelte ugyanis, hogy Athéna maga vezeti vissza Peisistratost, és találva egy magas termetű és szép nőt – ki, mint Hérodotos mondja, a Paiania démosból való volt, mások szerint Kollytosból valósi thrák koszorúárus leány, neve szerint Phyé –, ezt felöltöztette úgy, hogy öltözéke az istennőére hasonlítson, és Peisistratosszal együtt bevezette a városba; Peisistratos, aki mellett ott állt a nő, kocsin vonult be, a városbeliek meg leborulva, álmélkodással fogadták.

XV. Az első visszatérés tehát ilyen módon ment végbe. Ezután azonban másodszor is száműzetésbe ment, körülbelül hat évvel a visszatérés után; nem sok ideig maradt ugyanis hatalmon, hanem – minthogy Megaklés lányával nem akart házaséletet élni – mindkét másik irányzattól való féltében titkon eltávozott. 2. Először a Thermái-öböl táján részt vett egy helység alapításában, amelyet Rhaikélosnak neveznek, onnan pedig átköltözött a Pangaion körüli vidékre. Itt pénzt szerzett és katonákat fogadott zsoldjába, s megint Eretriába vonulva a tizenegyedik évben – akkor először – megkísérelte, hogy erőszakkal szerezze vissza uralmát. Sokan mások is buzgólkodtak mellette, leginkább a thébaiak, a naxosi Lygdamis meg a lovagok, akik Eretriában az államhatalmat kezükben tartották. 3. A pallénéi csatában győzelmet aratván elfoglalta a várost és megfosztva a népet a fegyverektől, most már szilárdan birtokolta a tyrannist. Naxost pedig elfoglalta és kormányzójává Lygdamist tette meg. 4. A néptől fegyvereit a következő módon vette el. Fegyverszemlét tartván a Théseionban, beszélni kezdett a néphez és egy kis ideig szónokolt. Mikor azonban azt mondták, hogy nem hallják, felszólította őket, hogy menjenek fel az Akropolis előcsarnokába, hogy jobban hallatsszék a szava. Mialatt ő ott a néphez beszélve húzta az időt, az erre kirendelt emberek felszedték a fegyvereket, bezárták azokat a Théseionhoz közel lévő épületekbe és

Peisistratoshoz menve ezt neki jelezték. 5. Ő pedig, miután beszéde egyéb részét befejezte, közölte a fegyverekkel történteket is, hozzátéve, hogy nem kell csodálkozni vagy aggodalmaskodni, hanem szépen hazamenve foglalkozzék ki-ki a saját dolgával, a közügyekre majd ő fog gondot viselni.

XVI. Peisistratos tyrannisa tehát eredetileg így jött létre, s ilyen változásokon ment át. 2. Peisistratos, mint említettük, az állam ügyeit mértéktartóan vezette és inkább jó polgár, mint tyrannos módjára; mert egyébként is emberszerető és szelíd volt. A vétkesek irányában is megbocsátó, de ezen túlmenőleg az ínséges helyzetben levőknek pénzt is adott kölcsön munkájukhoz, hogy a földművelésből meg tudjanak élni. 3. Ezt pedig két dolog kedvéért tette: egyfelől, hogy ne a városban tartózkodjanak, hanem szétszóródva a vidéken, másfelől, hogy mérsékelt jólétben élve és saját ügyeikkel elfoglalva se kedvük, se idejük ne legyen a közügyekkel való foglalkozásra. 4. Egyúttal azt is elérte, hogy a bevételek nagyobbak lettek, a föld meg lévén művelve, mert a termények tizedrészét beszedette. 5. Ezért rendelt a községekbe is bírákat, s ment maga is gyakran ki a vidékre, hogy felülvizsgálja a helyzetet és kibékítse a peres feleket, nehogy azok felmenve a városba elhanyagolják a munkájukat. 6. Ahogy beszélik, Peisistratos egy ilyen útja alkalmával történt meg az eset azzal a földművessel, aki a Hyméttoson művelte földjét, melyet később adómentes földnek neveztek. Látott ugyanis egy embert, aki a teljesen sziklás földet kapálta és művelte, s elcsodálkozva ezen, megkérdeztette rabszolgája útján, hogy mit hoz neki az a föld. Az meg így szólt: Csupa bajt és keservet; és ezeknek a bajoknak és keserveknek kell, hogy Peisistratos kapja a tizedét. Így válaszolt az ember, nem tudván, hogy kivel van dolga; Peisistratosnak azonban megtetszett szókimondása és szorgalma, és ezért minden beszolgáltatástól mentesítette őt. 7. Egyébként sem terhelte meg a tömeget semmivel uralkodása idején, hanem mindig békét teremtett számukra, és biztosította a belső nyugalmat. Ezért a hagyomány sokszor úgy emlegeti, hogy Peisistratos tyrannisa Kronos kora volt, mert később, miután fiai vették át az uralmat, az sokkal keményebb lett. 8. Mindabból, amit róla mondtak, a legnagyobb jelentőségű az, hogy népbarát lelkületű és emberséges volt, mert általában mindent a törvények szerint kívánt intézni, semmilyen anyagi előnyt nem juttatva magának, s egyszer, mikor emberölés vádjával az Areiospagos elé idézték, sze-

mélyesen jelent meg, hogy védekezzék, vádlója viszont félelmében elpárolgott. 9. Ezért hosszú ideig maradt hatalmon, s mikor száműzetésbe kellett mennie, könnyű volt ismét visszaszereznie az uralmat, mert mind az előkelők, mind a nép többsége ezt akarta. Amazokat ugyanis a velük való érintkezés révén, ezeket pedig személyes ügyeikben való segélynyújtással nyerte meg, s megvolt a képessége arra, hogy mindkét féllel jó viszonyban legyen. 10. Meg azután az athénieknek a tyrannosokra vonatkozó törvényei ez idő tájt enyhék voltak egyébként is, kivált pedig az, amelyik éppen a tyrannis <létrehozás>ára vonatkozott. Törvényük ti. így hangzott: „Ez az athénieknek az ősöktől örökölt törvénye: ha valaki felkél, hogy tyrannos legyen, vagy segít a tyrannis megteremtésében, mind maga, mind nemzetsége polgárjogaitól megfosztassék."

XVII. Így Peisistratos hatalmon maradva öregedett meg, s betegségben halt meg Philoneós archónsága idején, még harminchárom évet élve azután, hogy először lett tyrannos, amiből tizenkilenc évet volt hatalmon, a többit ugyanis száműzetésben töltötte. 2. Nyilvánvaló ebből, hogy csak fecsegnek azok, akik olyanokat állítanak, hogy Peisistratos Solón szeretője volt, meg hogy hadvezér volt a Salamis miatt Megara ellen vívott háborúban, mert koruknál fogva sem lehetséges ez, ha valaki számba veszi kettőjük életkorát, és hogy ki kinek az archónsága alatt halt meg. 3. Peisistratos halála után fiai vették át az uralmat, kik az ügyeket ugyanolyan módon vitték tovább. Törvényes feleségétől két fia volt, Hippias és Hipparchos, s kettő egy argosi nőtől, Iophón és Hégésistratos, akinek mellékneve Thettalos volt. 4. Peisistratos ugyanis nőül vette Argosból egy argosi férfinak, név szerint Gorgilosnak a lányát, Timónassát, aki korábban a Kypselidák nemzetségéből származó amprakiai Archinosnak volt a felesége. Innen eredt a barátság az argosiakkal, s ezek közül ezren, kiket Hégésistratos vitt magával, vele együtt harcoltak a pallénéi csatában. Egyesek azt mondják, hogy az argosi nőt akkor vette feleségül, mikor először ment száműzetésbe, mások meg, hogy mikor kezében volt a hatalom.

XVIII. Az ügyek teljhatalmú intézője rangjánál és koránál fogva Hipparchos és Hippias lett, s Hippias – aki idősebb is volt, politikus természetű és józan gondolkozású – állott a kormányzat élén. Hipparchos viszont életvidám, szerelmeskedő és irodalompártoló volt (Anakreónt, Simónidést meg a többi költőt ő

hívta meg). 2. Thettalos sokkal fiatalabb volt, vakmerő és gőgös jellemű, és ő is hozta fejükre minden rájuk háramló bajnak a kezdetét. Beleszeretett ugyanis Harmodiosba, s kudarcot vallván iránta való szerelmével nem fékezte haragját, hanem minden alkalommal kimutatta rosszindulatát; míg végre, mikor Harmodios nővére a Panathénián kosárvivő akart lenni, megakadályozta, s Harmodiost, mint elpuhult embert ócsárolta. Harmodios és Aristogeitón ezen feldühödve sokak részvételével végrehajtotta tettét. 3. A Panathénián oldalról szemmel tartották az Akropolison Hippiast (ugyanis éppen ő volt, aki fogadta, Hipparchos, aki elindította az ünnepi menetet), csakhogy észrevéve, hogy valaki a dologban részt vevők közül barátságosan együtt van Hippiasszal, azt gondolták, hogy árulkodik, s elfogatásuk előtt akarván még valamit tenni, lementek, s a többieknél előbb kirobbantották a felkelést. Így ugyan Hipparchost – aki a Leókoreion mellett rendezte a menetet – megölték, de az egész vállalkozást tönkretették. 4. Közülük Harmodios rögtön meghalt a testőrök kezétől, Aristogeitón csak később, miután elfogták és hosszú ideig kínozták. A kínzások alatt sokakat jelentett fel, akik előkelő származásúak és a tyrannosok barátai voltak. Pillanatnyilag ugyanis nem voltak képesek az összeesküvésnek semmilyen további nyomára akadni, s az az elterjedt történet, mely szerint Hippias lerakatta a menetben részt vevőkkel fegyvereiket, s így kapta rajta azokat, akiknél tőr volt, nem igaz, mert akkor még nem fegyverrel vonultak fel, hanem ezt csak később rendelte el a nép. 5. A nép oldalán állók állítása szerint szántszándékkal vádolta a tyrannosok barátait, hogy istentelenségbe essenek és meggyöngüljenek azáltal, hogy ártatlanokat és saját barátaikat kivégzik; mások viszont azt állítják, hogy minden kitalálás nélkül csak a beavatottakat árulta el. 6. Végül is, mikor mindent megtéve sem tudta elérni, hogy meghaljon, azt mondta, hogy még sok más embert is el fog árulni, s rávette Hippiast, hogy bizalma jeléül nyújtsa neki jobbját; mikor pedig megfogta, ócsárolta, hogy fivére gyilkosának jobbját nyújtotta. Ezzel azután annyira felbőszítette Hippiast, hogy ez haragjában nem fékezte magát, hanem kirántva kardját megölte őt.

XIX. Ezután a tyrannis sokkal szigorúbbra fordult, mert Hippias, miután bosszút állt fivéréért és sokakat megölt vagy száműzött, mindenki irányában bizalmatlan és rosszindulatú lett. 2. Körülbelül a negyedik évben Hipparchos halála után,

mivel a városban rosszul állottak ügyei, nekikezdett Munichia megerősítésének, hogy székhelyét oda helyezze át. Ezen foglalatossága közben azonban Kleomenés, a lakedaimóniak királya, megbuktatta, minthogy a lakónok szüntelenül jóslatokat kaptak, hogy szüntessék meg a tyrannist. Ennek oka a következő volt: 3. A száműzöttek, akiknek élén az Alkmeónidák állottak, maguk saját erejükből nem voltak képesek a visszatérést véghezvinni, hanem mindig vereséget szenvedtek. Többi vállalkozásaikban is, amelyeket végrehajtottak, kudarcot vallottak, s amikor attikai területen a Parnés alatt Leipsydriont megerősítették, ahová néhányan a városbeliek közül is összegyülekeztek, a tyrannosok ostrom alá fogták és kiűzték őket. Ezért énekelték ez után a vereség után később az asztali dalokban {mindig}, hogy

„Jaj, jaj, Leipsydrion, te áruló vagy!
Oh, mily férfiak ők, kiket megöltél:
Nemesek s a harcban derekak,
S megmutaták, milyen ősöknek utódai."

4. Miután tehát összes többi próbálkozásaikban szerencsétlenül jártak, szerződés alapján elvállalták a delphoi templom építésének költségeit, amiből kifolyólag bőven került pénzük a lakón segítség elnyerésére. A Pythia azután, valahányszor a lakedaimóniak jóslatot kértek, mindig intette őket, hogy szabadítsák fel Athént, míg végre sikerült rávennie a spártaiakat, jóllehet a Peisistratidák vendégbarátaik voltak. Nem kevésbé ösztönözte a lakónokat a támadásra a Peisistratidáknak az argosiakkal fennálló baráti kapcsolata. 5. Először Anchimolost küldték el tengeren egy sereggel. Mikor ő vereséget szenvedett, s maga is elesett, mivel a thessaliai Kineas ezer lovassal ment segítségükre, haragra gerjedtek a történteken, és Kleomenést, a királyt küldték ki nagyobb sereggel, ezúttal szárazföldön. Ő, miután legyőzte a thessaliai lovasságot, amely meg akarta akadályozni, hogy Attikába behatoljon, Hippiast a Pelargikon-erdőben körülzárta, és az athéniek segítségével ostromzár alatt tartotta. 6. Az erősség előtt táboroztában sikerült elfognia a Peisitratidák fiait, akik ki akartak lopódzni. Miután ezek fogságba kerültek, azzal a feltétellel, hogy gyermekeiknek bántódásuk nem esik, egyezséget kötöttek, s javaikat öt napon belül kiszállítva átadták az Akropolist az athénieknek, Harpaktidés archónsága idején.

Apjuk halála után körülbelül tizenhét évig tartották kezükben a tyrannist, azzal az idővel együtt, mikor apjuk uralkodott, összesen negyvenkilenc évig.

XX. Miután a tyrannis megszűnt, viszálykodás folyt Isagoras, Teisandros fia, a tyrannosok barátja és Kleisthenés között, aki viszont az Alkmeónidák nemzetségéből származott. Mikor pedig Kleisthenést a hetaireiák háttérbe szorították, azzal nyerte meg a népet, hogy a tömeg kezébe adta az államhatalmat. 2. Mikor Isagoras hatalma megfogyatkozott, ismét Kleomenést hívta segítségül, ki neki vendégbarátja volt, és rábeszélte őt, hogy bosszulja meg a szentségtörést, mert köztudomású volt, hogy az Alkmeónidák a vétkesek közé tartoznak. 3. Mikor erre Kleisthenés titkon eltávozott, Kleomenés kevesedmagával megérkezett és hétszáz athéni családot küldött számkivetésbe. Miután ezt végrehajtotta, a tanácsot is megpróbálta feloszlatni és Isagorast háromszáz barátjával az állam urává tenni. Amikor azonban a tanács ellenállott, és a nép is összesereglett, Kleomenés és Isagoras híveikkel az Akropolisra menekültek; a nép pedig körülfogta és két napon át ostromolta őket, míg végre a harmadikon szerződést kötve Kleomenést és az összes vele lévőket elbocsátották, s Kleisthenést és a többi száműzötteket visszahívták. 4. Miután a nép vette kezébe az ügyeket, Kleisthenés lett a vezér, és ő állt a nép élén. Nem csoda, hiszen a tyrannosok elűzésében a legnagyobb része az Alkmeónidáknak volt, és szünet nélkül viszályban voltak velük. 5. Még előbb pedig az Alkmeónidák közül Kédón támadta meg a tyrannosokat, amiért később róla is énekelték az asztali dalokban:

„Tölts, fiu, tölts Kédónnak is, és soha őt ne feledd el,
Hogyha derék hősök kelyhibe töltöd a bort.

XXI. Ezen okokból kifolyólag a köznép bízott Kleisthenésben. Ő pedig akkor a nép élére állva a tyrannosok elűzése utáni negyedik évben, Isagoras archónsága idején, 2. először is mindenkit tíz phylébe osztott a négy helyett, mert azt akarta, hogy összekeveredjenek és így többen részesedjenek a polgárjogokban. Innen származik az a mondás is, hogy „ne vizsgáljuk a phyléket" azokra nézve, akik a származást akarták kutatni. 3. Felállította azután az ötszázak tanácsát a négyszázaké helyébe, phylénként ötven taggal az addigi száz helyett. Azért nem osztotta tizenkét

phylébe a népet, nehogy ez a felosztás egybeessék a korábban meglévő trittysökkel (a négy phylének ugyanis tizenkét trittyse volt), mert így nem következett volna be a nép összekeveredése. 4. A területet is a démosoknak megfelelően 30 részre osztotta, ebből tíz volt a város körül, tíz a partvidéken és tíz a szárazföld belsejében, s ezeket trittysöknek nevezte el, mindegyik phylének hármat sorsolt ki úgy, hogy mindegyik phylé részesedjék mindegyik területben. Az egyes démosokban lakókat egymás démostársaivá tette, hogy ne apjuk nevével jelöljék meg őket, megkülönböztetve az új polgárokat, hanem mint démosuk tagjait nevezzék őket meg; s innen van, hogy az athéniek démosukról nevezik magukat. 5. Felállította továbbá a démarchosok hivatalát, akiknek ugyanaz volt a feladatuk, mint a korábbi naukrarosoknak, hiszen a démosokat a naukrariák helyébe teremtette meg. A démosok közül némelyeket a helységekről nevezett el, másokat alapítóikról, minthogy nem mindegyik esett egybe már meglévő helységekkel. 6. Megengedte, hogy a nemzetségeket, phratriákat és a papi tisztségeket mindenki az ősi rend szerint tartsa fenn, a phyléknek azonban epónymosokat adott, azt a tízet, akit a Pythia választott ki a száz előre kijelölt ős közül.

XXII. Ezek megtörténtével az államrend a solóninál sokkal demokratikusabb lett. Hiszen Solón törvényei közül a tyrannis alatt sok feledésbe is ment, mert nem használták, Kleisthenés viszont – tekintettel a tömegre – másokat, újakat hozott, s ezek közé tartozik a cserépszavazásról hozott törvény is. 2. Először az ez után a rendezés utáni ötödik évben, Hermokreón archónsága alatt szövegezték meg az ötszázak tanácsa számára azt az esküt, amit még most is tesznek. Azután phylénként megválasztották a stratégosokat, mindegyik phyléből egyet, az egész sereg vezére pedig a polemarchos volt. 3. Ezután tizenegy évvel, Phainippos archónsága idején, a marathóni csatában győzelmet arattak. A győzelem után még két év telt el, mikor a nép már elég erősnek érezve magát első ízben alkalmazta az ostrakismosról szóló törvényt, amit a hatalmon lévőkre való gyanakodás miatt hoztak, hiszen Peisistratos is népvezérből és stratégosból lett tyrannosszá. 4. Először az ő rokonát, a Kollytosból való Hipparchost, Charmos fiát küldték ostrakismosszal számkivetésbe, hiszen Kleisthenés főképpen őmiatta hozta a törvényt, mert ki akarta űzetni. Az athéniek ugyanis – a népnél szokásos szelídséggel – a tyrannosok barátainak megengedték, hogy a

városban lakjanak, amennyiben nem voltak részesek a zavargásokban, s éppen ezeknek volt a feje és vezére Hipparchos. 5. Rögtön a következő évben, Telesinos archónsága idején phylénként babbal kisorsolták a nép által kijelölt ötszáz férfiú közül a phyléknek megfelelően a kilenc archónt, a tyrannis óta akkor első ízben. Valamennyi korábbi archónt ti. választották. Ugyanakkor az Alópekéből való Megaklést, Hippokratés fiát, ostrakismosszal száműzetésbe küldték. 6. A rákövetkező három év folyamán ostrakismosszal száműzték a tyrannosok barátait, akik miatt a törvényt hozták, majd a negyedik évben a többiek közül is elküldték azt, akiről úgy látták, hogy a fejükre nő. Az első, akit a tyrannistól távol állók közül küldtek ostrakismosszal száműzetésbe, Xanthippos volt, Ariphrón fia. 7. Az ezt követő harmadik évben, Nikodémos archónsága alatt feltárták a maróneiai bányákat, és a városnak száz talanton jövedelme származott a bányaművekből. Némelyek ekkor azt az indítványt tették, hogy az ezüstöt szét kell osztani a nép közt, Themistoklés azonban megakadályozta ezt. Azt viszont nem mondta meg, hogy mit akar kezdeni a pénzzel, hanem azt javasolta, hogy adjanak ki kamatra a száz leggazdagabb athéninek egy-egy talantont, és ha a pénz felhasználása helyeslésre talál, akkor írják a kiadást az állam számlájára, ha pedig nem, akkor hajtsák be a pénzt a kölcsönvevőktől. Megkapván e feltételek mellett a pénzt, száz háromevezősoros hajót építtetett, úgy, hogy mindegyik építtetett a száz közül egyet, és Salamisnál ezekkel vívták meg a tengeri ütközetet a barbárok ellen. Ezekben az időkben ostrakismosszal száműzetésbe küldték Aristeidést, Lysimachos fiát. 8. A negyedik évben Hypsichidés archónsága alatt Xerxés hadjárata miatt minden ostrakismosszal számkivetettet visszafogadtak. A továbbiakra nézve pedig elhatározták, hogy az ostrakismosszal számkivetetteknek a Geraistoson és a Skyllaionon túl kell lakniok, különben polgárjogaikat egyszer s mindenkorra elvesztik.

XXIII. Eddig fejlődött tehát akkor a város, s vele együtt fejlődött lépésről lépésre a demokrácia is. A méd háborúk után azonban ismét erőre kapott az Areiospagos tanácsa, és kormányozta a várost – bár semmiféle határozat révén nem kapta meg a főhatalmat – egyszerűen azért, mert övé volt a Salamis melletti tengeri ütközet érdeme. Mikor ugyanis a stratégosok teljesen elvesztették a fejüket, és kihirdették, hogy ki-ki mentse magát, akkor

előteremtve a pénzt mindenkinek nyolc drachmát adott és hajóra szállította őket. 2. Ez okból kifolyólag meghajoltak tekintélye előtt, s az athéniek államügyeinek vezetése a legnagyobb rendben folyt ezekben az időkben is. Úgy fordult ti. a dolog, hogy ez idő tájt a hadviselésben is megedzették magukat, a görögök körében nagy hírre tettek szert, és a lakedaimóniak akarata ellenére magukhoz ragadták a főhatalmat a tengeren. 3. A nép vezérei ez idő tájban Aristeidés, Lysimachos fia és Themistoklés, Neoklés fia voltak: az egyik katonai dolgokban volt gyakorlott, a másikat mint kitűnő államférfit ismerték és mint olyan embert, aki igazságszeretet tekintetében kitűnik kortársai közül. Ezért az egyiknek a hadvezetésben, a másiknak a tanácsban vették hasznát. 4. A falak felépítését közösen intézték, habár ellentétben állottak egymással, de az iónokat a lakedaimóni szövetségből való kilépésre Aristeidés biztatta fel, felfigyelve a Pausanias miatt a lakónokkal szemben kialakult ellenséges hangulatra. 5. Így azután ő volt az, aki a városokra az első adókat kirótta a salamisi tengeri ütközet utáni harmadik évben, Timosthenés archónsága idején, és aki esküt tett az iónoknak, hogy ugyanazt fogja ellenségének és barátjának tekinteni, mint ők. Ennek megerősítésére vastömböket is süllyesztettek a tengerbe.

XXIV. Ezek után, mikor az állam már megerősödött, és sok pénz gyűlt össze, azt tanácsolta, hogy vegyék át ők a vezetést, és a vidékről beköltözve lakjanak a városban (így ui. mindenkinek meglesz a megélhetése, kinek a katonai szolgálat, kinek a helyőrség, kinek a közügyekben való részvétel révén), hogy azután ilyen módon kezükben tartsák a főhatalmat. 2. Az athéniek hajlottak a szóra, s megragadván a hatalmat despotikusabban jártak el a szövetségesekkel szemben, kivéve a chiosiakat, a lesbosiakat és a samosiakat. Ezeket ui. uralmuk őreiül tartották, meghagyva államberendezkedésüket és megengedve, hogy uralkodjanak azokon, akiken addig uralkodtak. 3. A tömegnek ezzel valóban bőséges megélhetést biztosítottak, úgy, ahogyan Aristeidés előadta. A helyzet ugyanis úgy alakult, hogy az adókból, a vámokból és a szövetségesekből több mint húszezer ember tudott megélni. A bírák ugyanis hatezren voltak, az íjászok ezerhatszázan, továbbá ezerkétszáz lovas, a tanács ötszáz tagja, ötszáz főnyi kikötőőrség, továbbá ötvenfőnyi őrség a városban, kb. hétszáz tisztviselő odahaza és hétszáz külföldön; továbbá mikor később megkezdték a háborút, kétezerötszáz nehézfegy-

veres, húsz őrhajó és más hajók, melyek az adókat hozzák be <és> a babsorsolással kiválasztott kétezer ember, meg még a Prytaneion, az árvák, meg a rabok őrei. Mindezek ugyanis az állam költségén kapták az ellátást.

XXV. A nép számára tehát ezek nyújtottak megélhetést. A perzsa háborúk után kb. tizenhét évig maradt az állam az areopagiták vezetése alatt, bár hatalmuk fokról fokra hanyatlott. Mikor a tömeg ereje megnőtt, a nép élére Ephialtés – Sophónidés fia – állott, és megtámadta a tanácsot. Róla az volt a vélemény, hogy megvesztegethetetlen, és állami ügyekben a jogot szem előtt tartó ember. 2. Azzal kezdte, hogy az areopagiták közül sokakat eltávolított olyan módon, hogy hivatali ténykedésük miatt perbe fogta őket. Azután Konón archónsága idején megfosztotta a tanácsot az összes újabb megbízatásoktól, melyek alapján az államrend őre volt, és azokat részben az ötszázaknak, részben a népnek és a bíróságoknak adta át. 3. Tette pedig mindezeket Themistoklés közreműködésével, aki ugyan maga is tagja volt az Areiospagos tanácsának, de az a veszély fenyegette, hogy perzsabarátságért el fogják ítélni. Themistoklés – fel akarván oszlatni a tanácsot – azt mondta Ephialtésnek, hogy a tanács arra készül, hogy őt elfogja, az areopagitáknak viszont, hogy fog mutatni némelyeket, akik az államrend felforgatására szövetkeztek. Hogy az egybegyűlteket megmutassa, odavezette a tanács megbízottait, ahol Ephialtés időzött, s nagy buzgalommal tárgyalt velük. Amint ezt Ephialtés észrevette, megrettent és egy szál chitónban az oltárhoz ült. 4. Persze mindenki elcsodálkozott a történteken, és ezután mikor az ötszázak tanácsa összegyűlt, Ephialtés és Themistoklés vádat emelt az areopagiták ellen, azután a népgyűlésben úgyszintén, míg csak hatalmukat el nem vették. {És} eltették azonban az útból Ephialtést is: a tanagrai Aristodikos nem sokkal utóbb orvul meggyilkolta.

XXVI. Ilyen módon fosztották meg az areopagiták tanácsát a hatalomtól. Ezek után az történt, hogy az államrend a népvezérek buzgólkodása következtében egyre inkább meglazult. Mert úgy esett a dolog, hogy ekkoriban a mérsékelteknek nem volt még vezérük sem, hanem Kimón, Miltiadés fia állott élükön, aki tapasztalatlan volt, és későn avatkozott bele a politikai ügyekbe. Hozzá még többségük elesett a háborúban. A katonáskodás ugyanis azokban az időkben a lajstrom alapján történt, és a hadsereg élén olyan hadvezérek állottak, akik a hadviseléshez nem

értettek, csak őseik dicsőségéért becsülték őket. Ennek mindig az volt az eredménye, hogy a kivonulók közül két- vagy háromezer ember minden esetben odaveszett, úgy, hogy mind a nép, mind a gazdagok közül a becsületes emberek emésztődtek fel. 2. Minden egyéb ügyben ugyan a korábbi állapotoktól eltérően, a törvények figyelmen kívül hagyásával kormányoztak, a kilenc archón választását azonban nem bolygatták. Ephialtés halála után a hatodik évben azonban határozatot hoztak, hogy zeugitéseket is választanak azok közé, akik közül azután az archónokat sorsolják, s az első közülük való archón Mnésitheidés volt. Előtte mindnyájan a lovagok és az ötszázmérősök közül kerültek ki, a zeugitések viszont csak a közönséges hivatalokat töltötték be, hacsak a törvényekben foglaltak valamelyik pontját nem hagyták figyelmen kívül. 3. Az ezután következő ötödik esztendőben, Lysikratés archónsága alatt ismét betöltötték a harminc ún. községi bíró tisztét. Az ez utáni harmadik évben, Antidotos idején, a polgárok nagy tömege miatt Periklés javaslatára határozatot hoztak, hogy polgárjogban ne részesedjék csak az, kinek mindkét szülője polgárjoggal bír.

XXVII. Miután pedig Periklés lett a népvezér – aki azzal lett híres, hogy amikor Kimón számot adott hadvezérségéről, ő emelt vádat ellene –, az államszervezet még demokratikusabb lett. Egyfelől az Areiospagost is megfosztotta még egytől-mástól, másfelől a várost teljes mértékben a tengeri hatalom felé fordította, aminek az lett a következménye, hogy a tömeg nekibátorodva az egész állami élet irányítását egyre jobban magához ragadta. 2. A salamisi tengeri ütközet után a negyvenkilencedik évben, Pythodóros archónsága alatt kitört a háború a peloponnésosiak ellen, melynek idején a nép be volt zárva a városba, és megszokva, hogy a hadjáratokban zsoldoskodjék, akarva-akaratlan arra határozta magát, hogy maga igazgatja az államot. 3. Periklés volt az első, aki fizetett tisztséggé tette a bíróságot, így versengve – mint népvezér – Kimón gazdagságával. Kimón tudniillik, kinek fejedelmi vagyona volt, először is fényesen teljesítette az állami leiturgiákat, azután démostársai közül is sokakat eltartott. A Lakiadák közül ugyanis, aki csak akart, nap mint nap elmehetett hozzá és megkapta, ami elég volt neki; még a birtokai is bekerítetlenek voltak, hogy aki akarja, élvezhesse a gyümölcsöket. 4. Ezzel a bőkezűséggel szemben Periklés vagyoni tekintetben elmaradt; s így mikor az Oiéből való Damónidés – akit sok dolog-

ban Periklés sugalmazójának tartottak, s akit ezért később ostrakizáltak – azt tanácsolta neki, hogy ha magánvagyona nem futja, adja a tömegnek, ami úgyis azé, bevezette a bírák fizetését. Ebből magyarázzák egyesek azt, hogy a helyzet rosszabbodott, mert a sorsolásban mindig inkább a közönséges népség vett részt nagy buzgalommal, nem pedig az arravaló emberek. 5. Ezek után elharapódzott a vesztegetés is, amire az első példát Anytos nyújtotta pylosi hadvezérsége után. Mikor ugyanis egyesek Pylos elvesztése miatt vád alá helyezték, megvesztegette a bíróságot, és így felmentették.

XXVIII. Míg Periklés állott a nép élén, az állami ügyek még jobban folytak, mikor azonban Periklés meghalt, sokkal rosszabb lett a helyzet. Akkor kapott a nép először olyan vezért, akinek a mérsékeltek körében nem volt jó híre; a korábbi időkben viszont mindig a mérsékeltek voltak a nép vezérei. 2. Az elején kezdve, az első, aki a nép élén állt, Solón volt, a második Peisistratos, a nemesek és előkelők élén <pedig Lykurgos>, a tyrannis megdöntése után Kleisthenés, aki az Alkmeónidák nemzetségéből származott; neki sem volt egy ellenfele sem, miután Isagoras pártfeleit száműzték. Ezután a nép élére Xanthippos, az előkelők élére Miltiadés állt, azután Themistoklés és Aristeidés; ezek után Ephialtés lett a nép vezére, Kimón, Miltiadés fia a tehetőseké, azután Periklés a népé, a többieké Thukydidés, ki Kimón sógora volt. 3. Periklés halála után a tekintélyesek élén Nikias állt, aki Szicíliában halt meg, a nép élén pedig Kleón, Kleainetos fia, s nézetem szerint féktelen indulatával ő tette leginkább tönkre a népet. Ő volt az első, aki a szószéken rikácsolt, gyalázkodott és bőrkötényben szónokolt a néphez, míg a többiek illendőképpen szólottak. Ezek után a többiek vezére Théramenés, Hagnón fia lett, a népé pedig Kleophón, a lantkészítő, ő hozta be először a dióbeliát. Ezt egy ideig osztotta is, azután a paianiai Kallikratés megbuktatta, elsőnek ígérve, hogy a két oboloshoz egy harmadikat is fog tenni. Később mindkettőjüket halálra ítélték. Mert a tömegnek az a szokása, hogy még ha rá lehet is szedni, később gyűlöli azokat, akik valami nem rendjén való dolog megtételére vették rá. 4. Kleophóntól kezdve már a népvezérséget megszakítás nélkül olyanok vették át egymástól, akik legjobban tudták a vakmerőt játszani és hízelegni a tömegnek, mindig pusztán a pillanatnyi helyzetet véve tekintetbe. 5. Úgy látszik, hogy az athéni államférfiak közt a régiek után Nikias, Thukydidés és

Théramenés volt a legderekabb. Ami Nikiast és Thukydidést illeti, róluk jóformán mindenki egyetértőleg azt állítja, hogy nemcsak derék és nemes férfiak voltak, hanem az állam érdekeit szem előtt tartók is, akik az egész várossal atyailag bántak, Théramenés megítélése azonban vitatott, minthogy az ő idejében az állami élet zűrzavaros volt. Mégis, akik nem felületesen ítélnek, nincsenek egy véleményen azokkal, akik azzal rágalmazzák, hogy minden államrendet megbuktatott, hanem azt mondják, hogy mindegyiket előrevitte, míg az nem került a törvényekkel összeütközésbe, mert részt tudott ő venni az állami életben mindenféle államberendezkedés mellett – úgy, amint ez a jó polgár dolga –, de törvényellenes rendszerekkel nem egyezett ki, hanem inkább meggyűlöltette magát.

XXIX. Míg a háború folyamán az egyensúlyi helyzet fennállt, megőrizték a demokráciát. Miután azonban a szicíliai szerencsétlenség bekövetkezett, és a lakedaimóni hatalom lett az erősebb a perzsa királlyal kötött szövetség folytán, kénytelenek voltak a demokráciát félretéve a négyszázak uralmát felállítani. A szavazás előtt a beszédet Mélobios mondta, a javaslatot az Anaphlystosból való Pythodóros nyújtotta be. A tömeg főképpen azért ment bele, mert azt gondolta, hogy a perzsa király inkább fog nekik segíteni a harcban, ha az államhatalmat kevesek kezébe adják. 2. Pythodóros határozati javaslata a következő volt: „Válasszon a nép a már meglévő tíz probulos mellé még más húszat a negyvenedik évüket betöltöttek közül, akik esküt téve, hogy nem javasolnak mást, mint amit az állam számára a legjobbnak tartanak, tegyenek javaslatot az állam megmentésére. Engedjék meg mindamellett bárki másnak is, aki akar, hogy javaslatot terjesszen be, hogy azután valamennyiből a legjobbat válasszák ki." 3. Kleitophón pedig azt javasolta, hogy egyéb vonatkozásban legyen úgy, mint Pythodóros mondta, de ezen kívül keressék ki a kiválasztottak azokat a régi törvényeket is, melyeket Kleisthenés hozott, mikor megalapította a demokráciát, hogy ezeket is meghallgatva határozzák majd a legjobbat, mintha a Kleisthenés államrendje nem demokratikus, hanem a Solónéhoz közelálló volna. 4. A megválasztottak először azt javasolták, hogy a prytanisok kötelesek legyenek az összes, az állam megmentését célzó javaslatokat szavazásra bocsátani, aztán felfüggesztették a törvénybe ütköző dolog javaslása miatt emelhető vádakat, a politikai vétségért való vádat s a törvény elé

idézést, hogy az athéniek közül, aki csak akarja, előadhassa javaslatait a szőnyegen levő kérdéseket illetően. Ha pedig valaki ezek miatt akár megbüntet, akár megidéz, akár bíróság elé állít valakit, fel kell jelenteni, a stratégosok elé vinni, a stratégosok pedig adják át a tizenegyeknek, hogy halállal büntessék. 5. Ezek után pedig az államot a következőképpen rendezték. A befolyó pénzeket nem szabad másra, mint a háborúra fordítani, az összes hivatalokat fizetés nélkül kell ellátni, míg a háború tart, kivéve a kilenc archónt és a mindenkori prytanisokat; ezek kapjanak naponta fejenként három obolost. Egyébként míg a háború tart, bízzák az egész államszervezetet azokra az athéniekre, akik személyükben és vagyonukkal leginkább képesek az államnak szolgálatokat teljesíteni, nem kevesebbre, mint ötezerre. Adjanak ezeknek teljes felhatalmazást arra is, hogy szerződést kössenek, akivel akarnak; válasszanak mindegyik phyléből tíz negyven éven felüli férfit, hogy ők szemeljék ki az ötezret, miután hibátlan állatokat áldozva esküt tettek.

XXX. A megválasztottak tehát ezeket terjesztették elő. Mikor ezek hatályba léptek, az ötezer saját kebeléből választott száz férfit, hogy azok foglalják írásba az alkotmányt. A kiválasztottak írásba foglalták és nyilvánosságra hozták a következőket: 2. „A tanács tagjai legyenek évről-évre a harminc éven felüliek, fizetés nélkül; közülük kerüljenek ki a stratégosok, a kilenc archón, a hieromnémón, a taxiarchosok, a hipparchosok, phylarchosok, az erődök parancsnokai, az istennő és a többi istenek szent pénzének tíz kincstárnoka, a hellénotamiasok, az a húsz, aki az összes többi nem vallási célokra rendelt pénzeket kezeli, és a tíz-tíz áldozópap és ünnepélyrendező. Mindezeket jelöltek közül kell kiválasztani, s erre a mindenkori tanácstagok közül kell többet előre kijelölni, az összes többi tisztségeket viszont sorsolni kell, éspedig nem a tanácstagok közül. A hellénotamiasok, akik éppen a pénzügyeket intézik, ne tanácskozzanak a többiekkel együtt. 3. A jövőre nézve az említett korosztályból négy tanácsot kell alakítani, s ezek közül a sorsvetés által kijelölt részleg lássa el a tanács feladatait, de a többieket is szét kell osztani az egyes megfelelő részlegek közt. A száz férfi pedig ossza fel magát és a többieket négy részre, lehetőség szerint egyenlően, vessenek sorsot, és lássák el a tanács feladatát egy évig. 4. <Tanácskozzanak> legjobb belátásuk szerint a pénzek felől, hogy a pénzt jól megőrizzék és csak szükséges dolgokra adják ki, és a

többi dolgokat illetőleg is a tőlük telhető legjobban. Ha pedig valamely ügyben többekkel akarnak tanácskozni, mindegyik meghívhatja meghívottul azt, akit akar az ugyanabban a korosztályban levők közül. A tanács üléseit ötnaponként tartják, ha többre nincs szükség. 5. A tanácsot a kilenc archón hívja össze. A szavazatok elbírálását öt, a tanács kebeléből sorshúzás útján kiválasztott férfi végezze, és közülük naponként egyet soroljanak ki a szavazás vezetésére. Az öt kisorsolt férfi vessen sorsot azok fölött, akik a tanács elé akarnak járulni, az első hely a vallási ügyeké, a második a hírnököké, a harmadik a követségeké, a negyedik a többieké; a hadügyeket, ha szükséges, sorsolás nélkül terjesszék be a stratégosok megvitatásra. 6. Aki a tanácstagok közül nem jelenik meg a kitűzött időben a tanácsházban, minden napért egy drachmát tartozik fizetni, feltéve, ha nem kapott szabadságot a tanácstól, s úgy maradt távol."

XXXI. Ezt az alkotmányt tehát a jövőre nézve foglalták írásba, a jelen időkre nézve pedig ezt: „Ősi módra négyszáz tagja legyen a tanácsnak, akiket a harminc éven felüliek sorából phylétársaik szemeltek ki. Ők töltsék be a hivatalokat, tegyenek előterjesztést az eskü szövegét illetően, melyet esküdni kell, s ők intézkedjenek a törvényekről, a számadásokról s a többi dolgokról úgy, ahogyan jónak látják. 2. Járjanak el a törvények szerint, melyeket az állami életre vonatkozólag hoztak, azokat sem megváltoztatniok, sem helyettük másokat hozniok nem szabad. A stratégosokat a jelenlegi helyzetben az összes ötezer polgár közül lehet kiválasztani, a tanács azonban, miután létrejött, rendezzen fegyverszemlét, és válasszon ki magának tíz embert és ezek mellé egy jegyzőt. A kiválasztottak a következő évben teljhatalommal járjanak el hivatalukban, és ha szükségét látják, tanácskozzanak a tanáccsal. 3. Válasszanak egy hipparchost és tíz phylarchost is. A következő időkben ezeknek választását a tanács az előírások szerint intézze. Ami a többi tisztségeket illeti, kivéve a tanácstagokét és a stratégosokét, sem ezeknek, sem senki másnak egynél többször ugyanazt a tisztséget betöltenie nem szabad. A későbbi időre vonatkozólag viszont úgy döntöttek, hogy a négyszázak osztassanak négy részlegre, mikor sikerül a többiekkel együtt tanácskozniok, úgy ti., hogy a száz férfi osztja szét őket."

XXXII. Az ötezer által kiválasztott száz férfi tehát ezt az alkotmányt foglalta írásba. Mikor ezt a tömeg érvényre emelte – a

szavazást Aristomachos vezette , a Kallias évében ülésező tanács anélkül, hogy a hivatali éve végéig együtt ült volna, Thargélión hónap tizennegyedik napján feloszlott, a négyszázak pedig Thargélión 22-én léptek hivatalba. A babsorsolással kisorsolt tanácsnak Skirophorión hónap 14-én kellett hivatalba lépnie. 2. Ilyen módon valósult meg az oligarchia Kallias archónsága idején, a tyrannis megbukása után körülbelül száz esztendővel. Ennek fő létrehozója pedig Peisandros, Antiphón és Théramenés volt, kik előkelő származásúak voltak és szellemi képességeik és belátásuk révén is kitűnő hírben állottak. 3. Mikor ez az alkotmány megvalósult, az ötezret csak névleg választották meg, de valójában a tíz teljhatalmú stratégosszal bevonulva a tanácsházba a négyszázak kormányozták a várost. Követeket küldve a lakedaimóniakhoz, megpróbálták befejezni a háborút azzal a feltétellel, hogy mindenki megtartja, amit éppen birtokol. Minthogy azonban azok nem voltak hajlandók engedni, csak ha felszámolják a tengeri hatalmat is, elálltak szándékuktól.

XXXIII. A négyszázak alkotmánya talán négy hónapig maradt fenn, s két hónapig a közülük való Mnésilochos archónkodott, Theopompos archónsága idején, ki azután a hátralévő tíz hónapig volt archón. Miután azonban az Eretria melletti tengeri csatában vereséget szenvedtek, és Óreos kivételével az egész Euboia elpártolt, mivel ez a csapás sokkal súlyosabban érte a népet, mint a korábbiak (hiszen Euboiából több jövedelmük folyt be, mint Attikából), megbuktatták a négyszázakat. Az ügyek intézését a fegyverzettel bírók közül való ötezerre bízták, egyben pedig úgy szavaztak, hogy egy hivatal se járjon fizetéssel. 2. Ennek a bukásnak a fő előidézője Aristokratés és Théramenés volt, akik nem voltak kibékülve a négyszázak alatt történtekkel, mert ezek mindent saját hatáskörükben intéztek, és semmit sem terjesztettek az ötezer elé. Nézetem szerint akkoriban az állam helyzete rendben volt, mivel a háború folyt, és a fegyverzettel bírók voltak kormányon.

XXXIV. Ezeknek a kezéből persze a nép hamarosan kivette a kormányhatalmat. A négyszázak bukása után a hetedik évben az Angeléből való Kallias archónsága idején, miután az arginusai tengeri ütközet végbement, először az történt, hogy a tengeri csatában győztes tíz stratégost, egyetlen szavazással mindet, elítélték – pedig ezek részben nem is vettek részt a hajócsatában, rész-

ben mások hajóján menekültek meg –, mert a népet rászedték azok, akik felbőszítették. Azután meg, amikor a lakedaimóniak hajlandók voltak arra, hogy Dekeleiából elvonuljanak, és hogy mindkét fél megtartva a birtokában levő területeket békében éljen – bár ezt egyesek szorgalmazták is – a tömeg nem hallgatott rájuk, mert Kleophón félrevezette őket. Ez azzal akadályozta meg a béke létrejöttét, hogy részegen, mellvértesen a népgyűlésbe ment és azt hangoztatta, hogy ő nem áll rá a dologra, míg a lakedaimóniak az összes városokat át nem adják. 2. Noha ekkor nem használták ki a dolgok kedvező állását, nem sok idő múlva felismerték hibájukat. A következő évben ugyanis, Alexias archónsága idején, az aigospotamoi tengeri csatában vereséget szenvedtek, s ennek következtében Lysandros lett a város ura, ki a harmincakat állította az állam élére. Ez pedig így történt: 3. a béke létrejöttének egyik feltétele az volt, hogy az ősi államforma szerint rendezik be az államot. Mármost a demokraták megpróbálták megmenteni a demokráciát, az előkelők közül, akik hetaireiákban voltak, és a száműzöttek közül, akik a békekötés után hazatértek, az oligarchia után sóvárogtak, azok viszont, akik nem tartoztak ugyan egy hetaireiába sem, de egyébként olyan hírben álltak, hogy semmiben sem maradnak el a többi polgárok mögött, az ősi államforma érdekében fáradoztak. Ezek közé tartozott Archinos, Anytos, Kleitophón, Phormisios és sokan mások, de élükön állott főképpen Théramenés. Minthogy azonban Lysandros az oligarchiát szorgalmazók mellé állt, a megszeppent nép kénytelen volt megszavazni az oligarchiát. A javaslatot az Aphidnából való Drakontidés terjesztette be.

XXXV. A harmincak tehát ilyen módon jutottak uralomra Pythodóros archónsága idején. Miután a város urai lettek, az államszervezetet illetőleg hozott egyéb határozatokat figyelmen kívül hagyták, az ötszáz tanácstagot és a többi hivatalnokot ezer előre kiválasztott jelölt közül állították ki, s maguk mellé véve még a Peiraieus tíz kormányzóját, tizenegy börtönfelügyelőt és mint segédeket, háromszáz korbácsos rendőrt, teljesen önkényesen kormányozták a várost. 2. Eleinte még mértéktartók voltak a polgárok irányában, és úgy tettek, mintha az ősi államrend szerint járnának el. Ephialtésnek meg Archestratosnak az areopagitákra vonatkozó törvényeit eltávolították az Areiospagosról, úgyszintén Solón törvényei közül azokat, melyekben kétértelműség rejlett, s ezzel megszüntették a bírák korábbi döntési jo-

gát azon a címen, hogy kiigazítják és egyértelművé teszik az alkotmányt. Így pl. feltétel nélküli érvényűvé tették a javak szabad adományozásáról szóló rendelkezést, és elhagyták ezt a hozzátett záradékot: „feltéve, ha nem elmebeteg, vagy öreg, vagy asszony bírta rá", hogy így a sykophantéseknek elvágják az útját. Hasonlóképp jártak el a többiekkel kapcsolatban is. 3. Eleinte ezeket csinálták, és a sykophantéseket meg azokat, akik a nép kegyeit keresve, de érdekeivel ellentétesen cselekedtek, s akik elvetemült, hitvány emberek voltak, félreállították. Örvendezett is a város ezek megtörténtén, mert azt vélték, hogy ezt a közérdek kedvéért teszik. 4. Miután azonban szilárdabban kezükbe fogták a várost, nem kíméltek senkit a polgárok közül, hanem leölték azokat, akik vagyon, származás vagy tekintély dolgában kiemelkedtek, ezzel egyfelől eltéve az útból azokat, akiktől félniök kellett, másfelől szét akarva ragadozni a vagyonokat. Így rövid idő leforgása alatt nem kevesebb, mint ezerötszáz embert tettek el láb alól.

XXXVI. Mialatt a város így hanyatlott, Théramenés – háborogva a történteken – intette őket, hogy hagyják abba a féktelenkedést, és adjanak részt az ügyek intézésében a legderekabbaknak. Azok először ellenkeztek, mikor azonban a beszédek kiszivárogtak a tömeg közé, és a sokaság vonzódott Théraménéshez, megijedve, hogy a nép élére állva még megbuktatja egyeduralmukat, jegyzékbe foglaltak a polgárok közül háromezret, akiknek részt adnának az államügyekben. 2. Théramenés azonban megint szemrehányást tett emiatt is, először azért, hogy ha részt akarnak adni a tisztességes embereknek, mindössze háromezernek akarnak részt adni, mintha csak ekkora tömegre korlátozódnék az erény, azután, hogy két homlokegyenest ellenkező dolgot tesznek azzal, hogy erőszakos kormányzatot rendszeresítenek, mégis gyengébbet a kormányzottaknál. Azok azonban nem törődtek ezzel, a háromezer jegyzékét hosszú ideig halogatták és maguknál őrizgették, akiket kijelöltek, mikor pedig végre elhatározták volna a nyilvánosságra hozatalt, egyeseket töröltek a bejegyzettek közül, másokat beírtak helyettük a kihagyottakból.

XXXVII. Mikor, már a tél beálltával, Thrasybulos a száműzöttekkel együtt elfoglalta Phylét, és a sereg, amelyet a harmincak ellenük vezettek, csúfosan meghátrált, ezek elhatározták, hogy egyfelől a többiektől elszedik a fegyvereket, másfelől Théramenést

megölik, mégpedig a következő módon. Két törvényt terjesztettek a tanács elé, s felszólították őket, hogy szavazzák meg. Ezek közül az egyik teljhatalmat adott a harmincaknak a háromezer lajstromában nem szereplő polgárok megöletésére, a másik megtiltotta, hogy az érvényben lévő polgárjogokban részesedjék bárki, aki az eetióneiabeli erőd lerombolásában részes volt, vagy aki az előző oligarchiát megteremtő négyszázakkal szemben bármit is tett. Théramenés éppen mindkettőbe beletartozott, s ennek az lett a következménye, hogy a törvények érvényre jutásával kívül rekedt a polgárjogon, és a harmincaknak joguk volt megölni. 2. Miután Théramenést eltették láb alól, elszedték a fegyvereket mindenkitől, kivéve a háromezret, és más vonatkozásban is sokkal durvábbak és kegyetlenebbek lettek. Lakedaimónba követeket küldtek, hogy Théramenést megvádolják, és egyben segítséget is kérjenek. A lakedaimóniak meghallgatták őket, s elküldték Kallibiost mint harmostést s vele mintegy hétszáz katonát, akik megérkezve megszállották az Akropolist.

XXXVIII. Ezek után, mikor a Phylében lévők elfoglalták Munichiát és a harmincakkal kivonult segédhadakat csatában legyőzték, a városba valók a vereség után visszavonulva másnap összegyűltek a piacon s a harmincakat megbuktatták, egyszersmind tíz polgárt választottak teljes felhatalmazással, hogy a háborúnak véget vessenek. Ezek átvéve a hatalmat, azt, amire választották őket, nem teljesítették, hanem Lakedaimónba küldtek segítségért folyamodva és pénzkölcsönt is kérve. 2. Mikor ez felháborodást keltett a polgárság körében, attól való féltükben, hogy kibuknak a hatalomból, egyúttal pedig meg akarva rémíteni a többieket – ami sikerült is –, elfogatták és megölették Démaretost, aki egy polgárnál sem állott hátrább. Így szilárdan kezükben tartották az ügyeket, mert mellettük állott Kallibios is, meg a jelen levő peloponnésosiak, s ezen felül még néhány lovag. Ezek némelyike szorgalmazta ugyanis a polgárok közül leginkább azt, hogy a Phylében levők vissza ne térjenek. 3. Mikor pedig azok, akik a Peiraieust és Munichiát hatalmukban tartották, diadalmaskodtak a harcban, mivel az egész nép átpártolt hozzájuk, letették az először választott tízet, másik tízet választottak, azokat, akiket a legjobbaknak tartották. Ezek együttes fáradozása és igyekezete eredményeképpen azután végre létrejött a kibékülés, és a demokraták hazatértek. Kiváltképpen kiemelkedett közülük a paianiai Rhinón és az acherdusi Phayllos.

Ők ugyanis már Pausanias megérkezte előtt tárgyalásba kezdtek a Peiraieusban lévőkkel, s mikor megjött, együttesen szorgalmazták a hazatérést. 4. Mert a békét és a kiegyezést Pausanias, a lakedaimóniak királya vitte keresztül a Lakedaimónból utóbb megérkező tíz békeközvetítővel együtt, kiknek jöttét maga szorgalmazta. Rhinónt és társait a nép irányában tanúsított jóindulatuk miatt dicséretben részesítették; és noha megbízatásukat az oligarchiától kapták, és a demokrácia idején adtak számot tevékenységükről, mégsem vetett senki semmit a szemükre, sem a városban maradottak, sem a Peiraieusból hazatértek közül, sőt Rhinónt ezekért tüstént stratégosszá választották meg.

XXXIX. A kiegyezés egyébként Eukleidés archónsága idején jött létre a következő megállapodás alapján: „Akik a városban maradt athéniek közül ki akarnak költözni, megkapják Eleusist, polgárjogukat megőrizve, mint saját maguk független urai és parancsolói és saját jövedelmeik élvezői. 2. A szentély viszont legyen mindkét fél közös birtoka, s gondozzák ősi szokás szerint a Kéryxök és Eumolpidák. Nem szabad sem az eleusisiaknak a városba, sem a városiaknak Eleusisba menniök, kivéve az ünnepeket, mikor ez mindkét félnek meg van engedve. Jövedelmükből fizessenek ők is éppúgy adót a szövetségi pénztárba, mint a többi athéniek. 3. Ha a távozók közül némelyek házat akarnak szerezni Eleusisban, próbálják rábeszélni a tulajdonost, s ha nem tudnak megegyezni egymással, mindkét fél válasszon három becsüst, és a tulajdonosnak azt az értéket kell kapnia, amit ezek megállapítanak. Az eleusisiak közül csak azok élhetnek együtt velük, akikkel ők is akarnak. 4. A költözni akarók számára a feliratkozás határideje a belföldön levők esetében az eskü letételének napjától számított tíz nap, a távozásoké húsz, a külföldön levők esetében hazatértüktől számítva ugyanennyi. 5. Senki nem tölthet be semmiféle városbeli tisztséget az Eleusisban lakók közül, mielőtt nem jegyezteti be magát, hogy ismét a városban lakik. A gyilkossági ügyekben való ítélkezés az ősi módon történjék, ha valaki valakit saját kezűleg megsebesítve megölt. 6. Az elmúltak miatt senkinek sem szabad vádaskodnia senki ellen, kivéve a harmincakat, a tízet, a tizenegyet és a Peiraieus volt kormányzóit, de még ezek ellen sem, ha számot adnak tetteikről. Akik Peiraieusban kormányoztak, a peiraieusbeliek előtt adjanak számot, a városban kormányzók viszont a <városban> megbecsült vagyonnal rendelkezők előtt. Ezek után, aki akar, kiköl-

tevékenykedhetik. A pénzeket pedig, melyeket a háború céljára kölcsönvettek, mindkét fél külön fizesse vissza."

XL. Miután ilyen alapon létrejött a megegyezés, valahányan, akik a harmincak oldalán küzdöttek, megijedtek, és bár sokan gondoltak a kiköltözésre – ahogyan általában azt mindenki tenni szokta – a feliratkozást a legutolsó napokig halogatták. Archinos látta nagy számukat és vissza akarta őket tartani, ezért törölte a hátralévő feliratkozási napokat úgy, hogy sokan kénytelenek voltak akaratuk ellenére maradni, míg végül aztán megnyugodtak. 2. Véleményem szerint ez kitűnő államférfiúi cselekedet volt Archinos részéről, úgyszintén az is, hogy törvénytelenség vádját emelte Thrasybulos előterjesztése ellen, melyben megadta volna a polgárjogot mindazoknak, akik a Peiraieusból vele együtt tértek vissza, s akik között egyesek nyilvánvalóan rabszolgák voltak; harmadszor pedig az, hogy mikor valaki a visszatértek közül vádaskodni kezdett, a tanács elé vitette és keresztülvitte, hogy bírói eljárás nélkül kivégeztessék. Mert azt mondta: most mutatják meg, hogy meg akarják-e őrizni a demokráciát és meg akarják-e tartani esküjüket; mert ha ezt futni hagyják, a többieket is felbátorítják az ilyenre, ha azonban kivégzik, mindenkinek példát szolgáltatnak. Így is történt, mert a kivégzés után soha senki sem hányta fel a múltat. Sőt, véleményem szerint mindenek közt a legszebben és a polgárokhoz legméltóbban jártak el az elmúlt eseményeket illetően mind magán-, mind állami vonatkozásban. 3. Ugyanis nemcsak törölték a korábbi dolgokkal kapcsolatban emelt vádakat, hanem azt az összeget is, amit a harmincak a háború céljaira kaptak, közösen fizették vissza a lakedaimóniaknak, noha az egyezség úgy rendelkezett, hogy mindkét fél – a városbeliek és a peiraieusbeliek – külön fizesse vissza kölcsöneit; úgy vélték azonban, hogy ez kell, hogy az egyetértés kezdete legyen. A többi városokban ezzel szemben, ahol a demokraták uralomra kerültek, nemcsak hogy nem járultak hozzá semmihez sem a sajátjukból, hanem még a földet is felosztották. 4. A kitelepedés utáni harmadik évben, Xenainetos archónsága idején az Eleusisba kiköltözöttekkel is kibékültek.

XLI. Ezek a dolgok már a későbbi időkben történtek, a nép viszont, amint a helyzet ura lett, megteremtette a most is meglévő államberendezkedést, mikor az archón Pythodóros volt. A nép jogosnak látta, hogy maga vegye kezébe a kormányzást azon

az alapon, hogy a maga erejéből valósította meg a visszatérést. 2. Ez volt az átalakulások sorában szám szerint a tizenegyedik. Az első változtatást az ősi dolgokhoz képest Ión és a vele lévők letelepedése jelentette. Akkor oszlottak ugyanis először együttesen négy phylére, és állítottak phylobasileusokat. A második, s ezután az első olyan, melynek alkotmányos jellege volt, az, mely Théseus alatt következett be, s mely egy kissé eltért a királyságtól. Ezután a Drakón alatti, amikor először foglalták írásba a törvényeket. A harmadik a belviszályok utáni, Solón alatt végbement változtatás, ezzel vette kezdetét a demokrácia. A negyedik Peisistratos tyrannisa. Az ötödik a tyrannosok bukása után Kleisthenés államrendje, mely a Solónénál demokratikusabb volt. A hatodik a perzsa háborúk utáni, mikor az Areiospagos tanácsa állott az élen. A hetedik az ez után következő, mely felé Aristeidés mutatott, és amelyet Ephialtés valósított meg azzal, hogy feloszlatta az areopagiták tanácsát. Ekkor történt, hogy a város a legtöbb hibát követte el a népvezérek <és> a tengeri hatalom miatt. A nyolcadik volt a négyszázak hatalomba helyezése, és az ez utáni, a kilencedik pedig ismét a demokrácia. A tizedik a harmincak és a tízek kényuralma. A tizenegyedik a Phyléből és Peiraieusból valók hazatérése utáni rend, mely azóta is érvényben van mind mostanig, s mely szüntelen gyarapítja a tömeg hatalmát. A nép ugyanis mindennek urává magát tette meg, és mindent szavazások és törvényszékek útján intéz el, márpedig itt a nép az úr, minthogy a tanács jogkörébe tartozó ítélkezések is a népre szállottak át. Nézetem szerint ezt is helyesen cselekedték. Könnyebben lehet ugyanis a keveseket megkörnyékezni, mint a tömeget, akár anyagi előnyök, akár kedvezés révén. 3. Először úgy döntöttek, hogy a népgyűlés nem kap fizetést. Mikor azonban nem gyülekeztek össze a népgyűlésbe, és a prytanisok sokat törték a fejüket, hogy hogyan állítsák ki a szavazás érvényességéhez szükséges tömeget, Agyrrhios először egy obolost adott, utána a klazomenai Hérakleidés – akit nagykirálynak neveztek – két obolost, majd ismét Agyrrhios hármat.

XLII. Az állam mostani rendje a következőképpen áll. Polgárjogban azok részesednek, akik mindkét ágon polgárjoggal rendelkezőtől származnak. A démostagok közé tizennyolc éves korukban íratnak be. Mikor beiratkoznak, a démostagok – miután megesküdtek – szavazással döntenek felőlük. Először, hogy úgy látják-e, hogy betöltötték-e a törvény kívánta kort, s ha úgy

látják, hogy nem, azok ismét visszamennek a gyermekek közé; másodszor, hogy szabad emberek és törvényes születésűek-e. Amennyiben valamiről úgy szavaznak, hogy nem szabad ember, úgy az fellebbezhet a bírósághoz, a démostagok pedig öt férfit választanak maguk közül vádlókul. Ha a törvényszék úgy határoz, hogy nincs joga beiratkozni, akkor az állam eladja az illetőt, ha azonban megnyeri a pert, akkor a démostagok kötelesek őt beírni. 2. Ezek után a beírottakat a tanács veszi vizsgálat alá, s ha úgy látja, hogy valamelyik fiatalabb tizennyolc évnél, megbünteti a démostagokat, akik beírták. Miután az ephébosok kiállták a vizsgálatot, az apák phylénként összegyűlnek és esküt téve a negyven éven felüli phylétagok közül kiválasztanak hármat, akiket a legjobbnak tartanak és legmegfelelőbbnek arra, hogy az ephébosokra felügyeljenek. A nép szavazással megválaszt ezek közül phylénként egyet felügyelőnek *(sóphronistés)* és egyet vezetőnek *(kosmétés)* a többi athéniek közül, valamennyi fölé. 3. Ezek összegyűjtve az ephébosokat először körbejárják a szentélyeket, azután a Peiraieusba vonulnak és őrséget állnak, egyesek Munichiában, mások az Aktén. A nép választ számukra két testedzőt és tanítókat, akik megtanítják őket a nehézfegyverzettel bánni, nyilazni, dárdázni s a hajítógépeket kezelni. A felügyelőknek ellátásukra egyenként egy drachmát adnak, az ephébosoknak egyenként négy obolost. A saját phyléjéhez tartozók járandóságát az illető felügyelő veszi át, s a szükségeseket mindenki számára közösen vásárolja meg (mert phylénként együtt étkeznek), és általában minden másra is gondot visel. 4. Az első évet ilyen módon töltik el. A következő évben a színházban tartott népgyűlésen bemutatják a népnek katonai dolgokban való jártasságukat, és pajzsot és dárdát kapva az államtól bejárják a vidéket, és az őrállomásokon tartózkodnak. 5. Ez alatt a két esztendő alatt hadiköpenyben teljesítenek őrszolgálatot, és minden köztehertől mentesek; nem vonhatók és nem vonhatnak felelősségre, nehogy ürügyük legyen a távozásra. Kivételt képez, ha örökségről vagy örökösnőről van szó, és ha valakire származásánál fogva papi tisztség vár. A két év eltelte után már a többi polgár közé tartoznak.

XLIII. A polgárok beíratásával és az ephébosokkal kapcsolatban így áll a dolog. A közönséges igazgatással kapcsolatos összes tisztségeket sorsolással töltik be, kivéve a hadipénzek és a theórikon kincstárnokát, meg a kutak felügyelőjét. Ezeket kéz-

feltartással választják meg, s a megválasztottak az egyik Panathénaiától a másikig vannak hivatalban. Kézfeltartással választják az összes katonai tisztségviselőt is.

2. Sorsolják az ötszázak tanácsát, ötven tagot mindegyik phyléből. Mindegyik phylé sorban, egymás után látja el a prytanisok teendőit aszerint, ahogyan kisorsolják: az első négy egyenként harminchat napig, a hátralévő hat egyenként harmincöt napig, mert a hold szerint számítják az évet. 3. Azok, akik közülük a prytanisi tisztet töltik be, először is közösen étkeznek a tholosban, amire az államtól kapják a pénzt; ők hívják össze mind a tanácsot, mind a népet: a tanácsot minden nap, kivéve, ha valami szünnap van, a népet minden egyes prytaneia tartama alatt négyszer. Ők írják elő mindazt, amit a tanácsnak tárgyalnia kell, azt, hogy mivel foglalkozzon az egyes napokon, és azt, hogy hol üljön össze. 4. Ők írják ki a népgyűléseket is. Ezek közül egynek, a főgyűlésnek kell szavaznia afelől, hogy véleménye szerint a tisztviselők helyesen látták-e el hivatalukat, továbbá tanácsot tartania az élelmezésről és az ország védelméről. Akik államügyben akarnak vádat emelni, e napon kell tenniök; ekkor kell felolvasni az elkobzott javak jegyzékét és az örökség vagy örökösnő odaítélésére vonatkozó beadványokat, hogy senki előtt ne legyen ismeretlen semmi gazdátlanná lett jószág. 5. A hatodik prytaneia idején az elmondottakon kívül még a következőket tűzik napirendre: az ostrakismosról való szavazást, hogy kívánják-e csinálni, vagy sem, a sykophantések ellen tett előzetes bejelentéseket – akár athéni polgárok, akár metoikosok lett légyenek azok – de legfeljebb hármat mindkét kategóriából, továbbá, ha valaki ígért valamit a népnek, és azt nem teljesítette. 6. Egy másik gyűlést a folyamodványok számára írnak ki, amikor, aki kívánja, az esdeklők lombját letéve tetszése szerinti magán- vagy közügyről beszélhet a néphez. A másik kettő a többi dolgokkal foglalkozik, mikor is a törvények a tárgyalási rendből három pontot a vallási ügyeknek, hármat a hírnököknek és a követségeknek, hármat a nem vallási ügyeknek rendelnek. Olykor előzetes szavazás nélkül is tárgyalnak. Mind a hírnökök, mind a követek először a prytanisok elé járulnak, és akik leveleket hoztak, nekik nyújtják át.

XLIV. A prytanisoknak sorshúzással kijelölt élenállója *(epistatés)* van, aki egy nap meg egy éjjel van hivatalában, sem ennél tovább, sem kétszer ugyanaz nem töltheti be e tisztet. Ő

őrzi azon templomok kulcsait, melyekben a város pénzei és iratai vannak, valamint az állami pecsétet is; mind ő, mind a prytanisok harmada, melyet ő rendel ki, köteles a tholosban maradni. 2. Miután a prytanisok egybegyűjtötték a tanácsot vagy a népet, ez kilenc elnököt (*proedros*) sorsol ki, egyet-egyet mindegyik phyléből, annak kivételével, ahonnan a prytanisok kikerülnek, majd ezek közül ismét egy élenállót, s átadja nekik a napirendet. 3. Ők ezt átvéve felügyelnek a rendre, előadják, hogy miről kell tárgyalni, elbírálják a szavazások eredményét, irányítják az egész ügymenetet, és joguk van a gyűlés feloszlatására. Élenállónak lenni nem lehet egy évben egynél többször, az elnöki tisztet azonban prytaneiánként egyszer szabad viselni.

4. A stratégosok, hipparchosok és a többi katonai tisztségviselő választását is a népgyűlésben végzik a nép döntése szerint. Ezt a hatodik prytaneia utáni prytanisok bonyolítják le, akiknek idejében éppen az égi jelek kedvezőek. Mindamellett ezzel kapcsolatban is előzetes döntést kell hozni.

XLV. Korábban a tanácsnak a pénzbüntetés kiszabása, bebörtönzés és kivégeztetés is jogában állott. Mikor azonban a tanács Lysimachost már a hóhérhoz hurcoltatta, és az már halálra szántan ült, az Alópekéből való Eumelidés elragadta, mondván, hogy az esküdtbíróság döntése nélkül egy polgárt sem szabad kivégeztetni. Az esküdtbíróság ítélete értelmében Lysimachos felmentést nyert és a „tönkről szaladt" melléknevet kapta, a nép pedig megfosztotta a tanácsot attól, hogy halálos ítéletet, börtönbüntetést és pénzbüntetést szabhasson ki, és törvényt hozott, hogy ha a tanács valakit törvényszegésért elítél vagy pénzbüntetéssel sújt, az ítéleteket és a bírságra vonatkozó döntéseket a thesmothetéseknek a bíróság elé kell terjeszteniök, és csak az legyen jogerős, amit a bírák megszavaznak.

2. A tanács ítélkezik a legtöbb tisztségviselő felett, különösen azok felett, akik pénzeket kezelnek, az ítélet azonban nem jogerős, hanem megfellebbezhető a bíróságnál. Magánemberek is emelhetnek vádat akaratuk szerint bármelyik hivatal ellen, hogy az nem a törvények szerint jár el, de ezeknek is megvan a lehetőségük a bírósághoz való fellebbezésre, ha a tanács elítélte őket.

3. A tanács vizsgálja felül a következő évi tanácstagokat és a kilenc archónt. Korábban korlátlan joga volt a visszautasításra, most azonban ezek is fellebbezhetnek a bírósághoz.

4. Ezekben az esetekben tehát nem rendelkezik korlátlan jogokkal a tanács; viszont előzetes határozatot terjeszt a nép elé, és nem lehet a népnek semmi olyanról szavaznia, amit előzetes határozatként ki nem mondtak, vagy a prytanisok ki nem írtak; mert éppen ez az, amiért a törvénysértő javaslattétel vádja érheti az eredményes javaslattevőt.

XLVI. A tanács felügyel a megépített háromevezősoros hajókra, a felszerelésre és a dokkokra, és elkészíttet annyi új háromméh négyevezősorost, amennyit a nép megszavaz, valamint ezek számára felszerelést és dokkokat. A hajóépítésre a nép választja az építőmestereket. Ha azonban ezeket az új hajókat nem adják át kész állapotban az új tanácsnak, nem vehetik át a tiszteletajándékot, mert csak a következő tanács alatt kapják azt meg. A háromevezősorosokat a tanács a saját kebeléből triéropoiosokká választott tíz férfi által készítteti. 2. Felülvizsgálja az összes állami építkezéseket is, és ha úgy látja, hogy valaki valami törvénybe ütközőt követett el, jelenti a népnek, s ha elítélik, átadja a bíróságnak.

XLVII. Részt vesz azonban a többi hivatallal együtt a legtöbb ügy intézésében. Ilyenek először is Athéna kincstárnokai. Ezek tízen vannak: minden phyléből sorshúzás útján választanak egyet-egyet Solón törvénye szerint az ötszázmérősök közül – mert ez a törvény még érvényben van –, de azért ha egészen szegény emberre esik a sors, az is ellátja a hivatalt. A tanács színe előtt átveszik Athéna szobrát, a Niké-szobrokat, és a többi ékességeket és pénzeket.

2. Azután a pólétések tízen; minden phyléből sorshúzás útján választanak egyet. A hadi kincstárossal és a theórikon választott kezelőivel együtt a tanács színe előtt ők adják ki az összes bérleteket, árverezik a bányaművelési jogokat és a vámokat, és biztosítják annak számára, akinek a tanács megszavazta a bérbe adott bányákat – részint az üzemben lévőket, melyek három évre bérbeadók, részint az engedményeseket, melyek hét évre bérbeadók. Az Areiospagos által száműzöttek és mások vagyonát a tanács színe előtt bocsátják árverésre, de az ügyletet a kilenc archón érvényesíti. Az egy évre bérbe adott vámokat – a bérlőt és a bérösszeget felírva fehér táblákra – a tanácsnak nyújtják be. 3. Felírják tíz táblára külön azokat, akiknek az egyes prytaneiánként kell fizetniök, külön akiknek háromszor az évben – az egyes fizetések szerint egy-egy táblát készítve, és külön

akiknek a kilencedik prytaneia idején. Felírják az elkobzott telkeket és házakat, melyek a bíróságon kerülnek eladásra; ugyanis ezeket is ők árverezik. A házak árát öt, a telkekét tíz éven belül kell megadni; mindezeket a kilencedik prytaneia idején fizetik. 4. Az archón basileus is benyújtja a templomi földek béreit, felírva fehér táblákra. Ezeknek a bérlete tíz évre szól, és ezt is a kilencedik prytaneia idején fizetik, úgyhogy ez alatt a prytaneia alatt igen nagy összegek gyűlnek össze. 5. A tanács elé terjesztik a fizetések szerint készített kimutatásokat, s ezeket ezután a törvényszolga őrzi. Mikor pedig pénzek fizetésére kerül sor, leveszi a keresztgerendáról azokat a táblákat, melyeknek pénzeit aznap fizetni és törölni kell, és átadja az apodektéseknek. A többiek azonban továbbra is külön fekszenek, nehogy idő előtt töröljék őket.

XLVIII. Apodektés tíz van, akiket phylénként sorsolnak. Ezek átvéve a táblákat, a tanács színe előtt, a tanácsházban törlik a fizetett összegeket, és ismét visszaadják a táblákat a törvényszolgáknak. Ha valaki elmulasztja a fizetést, azt ugyanoda bejegyzik, és az elmulasztott összeg kétszeresét kell fizetnie, vagy fogságba vetik. A törvények szerint a tanácsnak jogában áll ezt behajtani és a késedelmezőt fogságba vetni. 2. Az első napon átveszik az összes befizetéseket és szétosztják a hivatalok közt, a másodikon a szétosztást egy táblára felírva beterjesztik és pontról pontra ismertetik a tanácsházban, és felvetik a kérdést a tanács előtt, hogy tud-e valaki a felosztással kapcsolatban törvényszegésről, amit valaki – akár hivatalnok, akár magánember – elkövetett. Ha úgy látják, hogy valaki valami törvényellenességet követett el, az indítványt szavazásra bocsátják.

3. A tanácstagok maguk közül tíz számvevőt *(logistés)* sorsolnak ki, akik prytaneiánként elszámoltatják az egyes hivatalnokokat. 4. Sorsolnak phylénként egy ellenőrt és két ülnököt *(paredros)* mindegyik ellenőr mellé, akiknek kötelessége, hogy piac idején az egyes phylék epónymosának szobra alatt üljenek. Ha valaki valakit azok közül, akik a bíróság előtt már számot adtak, a számadástól számított három napon belül akár magán-, akár közügyben még számadásra akar kötelezni, akkor fehér táblácskákra felírja a saját és a vádlott nevét meg a törvényszegést, amivel vádolja, és hozzáfűzve még a büntetést, amit helyesnek tart, átadja az ellenőrnek. 5. Ez átveszi és megvizsgálja; ha vétkesnek találja, a magánügyeket átadja az illető phylé ügye-

ivel foglalkozó községi bíráknak, az állami ügyekről pedig a thesmothetéseknek tesz írásban jelentést. A thesmothetések ezt kézhez véve a számadást ismét a bíróság elé viszik, és amit a bírák döntenek, az a jogerős ítélet.

XLIX. A lovakat is a tanács vizsgálja felül, s ha úgy találja, hogy valaki, akinek jó lova van, rosszul táplálja, büntetésül megvonja tőle a takarmányt. Azoknak a lovaknak, amelyek nem képesek rendben menni, vagy nem akarnak egy helyben maradni, mint makrancosoknak, egy kör alakú bélyeget ütnek a pofájára, s amelyik így járt, az alkalmatlannak van nyilvánítva. Felülvizsgálja a könnyűlovasságot is, hogy kiket lát alkalmasnak e szolgálat ellátására, s akit alkalmatlannak nyilvánít, a gyalogsághoz kerül át. Felülvizsgálja a segédgyalogságot is, s akit alkalmatlannak nyilvánít, nem kapja tovább a zsoldját. 2. A lovasokat az újoncozók *(katalogeus)* sorozzák, akik tízen vannak, s akiket a nép választ kézfeltartással. Ezek átadják a hipparchosoknak és phylarchosoknak, hogy kiket soroztak be, ők pedig átvéve beterjesztik az újonclistát a tanács elé. Itt felnyitják a lajstromot, melyben a lovagok neve pecsét alatt be van jegyezve, és akik a korábban bejegyzettek közül megesküsznek, hogy testileg nem alkalmasak a lovaglásra, azokat törlik, az újoncokat pedig előhívják, s ha valaki megesküszik, hogy testileg vagy vagyonilag nem képes arra, hogy a lovasságnál szolgáljon, azt elbocsátják, aki viszont ezt az esküt nem teszi le, arról a tanácstagok szavazással döntik el, hogy alkalmas-e a lovassági szolgálatra vagy sem. Ha alkalmasnak találják, bejegyzik a lajstromba, ha nem, őt is elbocsátják.

3. Valamikor a mintákat és a peplost is a tanács bírálta el, most azonban a kisorsolt bíróság. Az volt ugyanis a vélemény, hogy amazok részrehajlóak voltak az ítélkezésben. A Niké-szobroknak és a Panathénaia versenydíjainak elkészítéséről is a tanács gondoskodik a hadikincstárnokkal együtt.

4. Felülbírálja a tanács a munkaképteleneket is. Van ugyanis egy törvény, amely elrendeli, hogy a három minánál kisebb vagyonúakat, akik testileg annyira rokkantak, hogy nem képesek semmi munkát sem végezni, vizsgálja felül a tanács, és adjon az állam terhére eltartásukra mindegyiknek naponként két obolost. Ezek számára is van egy sorshúzással kijelölt kincstárnok.

5. Részt vesz azonban a többi hivatalokkal együtt úgyszólván a legtöbb ügy intézésében.

L. Ezeket a dolgokat intézi tehát a tanács. Sorsolással választanak tíz férfit a templomok gondnokaiul, akik kapnak az apodektésektől harminc minát, hogy rendbehozzák a templomoknál a szükségeseket. 2. Tíz városfelügyelő *(astynomos)* van. Ezek közül öt a Peiraieusban, öt a városban látja el hivatalát, és ők ügyelnek fel arra, hogy az aulosjátékos, hárfás és kitharás lányokat ne vegyék bérbe többért, mint két drachma; ha többen akarják ugyanazt megszerezni, az astynomosok sorsot vetnek, s akire a sors jut, annak adják bérbe. Gondoskodnak, hogy a trágyagyűjtők közül senki le ne rakja a trágyát a falaktól számított tíz stadionon belül. Megakadályozzák, hogy az utakat beépítsék, hogy erkélyeket építsenek ki az utak fölé, hogy olyan ereszcsatornákat csináljanak, melyeknek az utca felé van a lefolyásuk, és hogy az ablakokat az utcára kinyissák. Ők szedik fel az utcákon megholtakat, s e célból állami rabszolgák állnak rendelkezésükre.

LI. Sorsolással választják a <tíz> piacfelügyelőt *(agoranomos)* is, ötöt a Peiraieusba, ötöt a városba. Az ő feladatukká teszik a törvények, hogy az összes árucikkre felügyeljenek, hogy csak tiszta és hamisítatlan cikkek kerüljenek eladásra.

2. Sorsolással választanak <tíz> mértékvizsgálót *(metronomos)*, ötöt a városba, ötöt a Peiraieusba. Ezek felügyelnek az összes súly- és hosszmértékekre, hogy az árusítók igaz mértéket használjanak.

3. Tíz sorsolással választott gabonafelügyelő *(sitophylax)* is volt, öt a Peiraieusban, öt a városban, most azonban húsz van a városban és tizenöt a Peiraieusban. Ezek gondoskodnak először is arról, hogy a piacon lévő feldolgozatlan gabona méltányos áron kerüljön eladásra, azután, hogy a molnárok az árpa árának megfelelően árusítsák a lisztet, hogy a kenyérárusok a búza árának megfelelően a kenyeret, és hogy az a kenyér olyan sulyú legyen, amilyet ők megállapítanak. A törvény ugyanis úgy rendelkezik, hogy ezt ők állapítsák meg.

4. Tíz kikötőfelügyelőt választanak sorsolással. Ezek feladatául az van rendelve, hogy a kikötőkre gondot viseljenek, és hogy arra kényszerítsék a kereskedőket, hogy a gabonakikötőbe befutó gabona kétharmad részét a városba szállítsák.

LII. Sorshúzással állítják ki a tizenegyeket is, akik felügyelnek a börtönben lévőkre. Ők azok, akik a letartóztatott tolvajokat, emberrablókat, ruhatolvajokat, ha beismerik tettüket, halálra íté-

lik, ha tagadnak, a bíróság elé viszik, s ha felmentést nyernek, elbocsátják, ha nem, akkor kivégzik. Ők terjesztik az elkobzott telkek és házak jegyzékét a bíróság elé, s amelyekről ez úgy határozott, hogy köztulajdonba kerüljenek, átadják a pólétéseknek; valamint ők terjesztik be a feljelentéseket. Mert ezeket is a tizenegyek terjesztik be, egyes feljelentéseket azonban a thesmothetések terjesztenek elő.

2. Sorsolják az ügyészeket *(eisagógeus)*, öt férfit, akik a havonkénti pereket terjesztik be, mindegyik két-két phyléét. A havonkénti perek a következők: hozomány miatt, ha valaki nem adja meg, bár tartozik vele; ha valaki kölcsönt vett fel egy drachmás kamatra, és nem fizet; ha valaki a piacon akarva működni valakitől tőkét vett kölcsön; azután testi sértés ügyében; baráti kölcsön ügyében; a koinóniák közti perek; rabszolgák és igásbarmok miatt; a triérarchiával kapcsolatos és a pénzváltók elleni perek. 3. Ők tehát ezekben az ügyekben intézkednek, havonként előterjesztve őket, az apodektések pedig az adóbérlők által vagy az adóbérlők ellen indított perekben. Tíz drachma értékig terjed az ő hatáskörük, a többit a bíróság elé terjesztik havonként.

LIII. Sorsolják a negyveneket is, négyet mindegyik phyléből, s hozzájuk kell a többi vádat benyújtani. Ezek korábban harmincan voltak, s démosról démosra járva bíráskodtak, de a harmincak oligarchikus uralma után negyvenen lettek. 2. A tíz drachmáig terjedő ügyekben teljhatalommal illetékesek a bíráskodásra, az ez összeg feletti ügyeket azonban átadják a döntőbíráknak. Ezek átveszik, s ha nem tudják békés megegyezéssel elintézni, határozatot hoznak; ha mindkettőnek megfelel a döntés, és annál maradnak, véget ér a per. Ha azonban a két peres fél közül az egyik fellebbez a bírósághoz, tokokba rakják a tanúvallomásokat, a felszólításokat meg a hivatkozott törvényeket, külön a vádlóéit, külön a vádlottéit, ezeket lepecsételik, a döntőbíró döntését egy táblácskára felírva ráerősítik és átadják annak a négynek, akik a vádlott phyléjének ügyeiben bíráskodnak. 3. Ezek átveszik és beterjesztik a bíróság elé, az ezer drachmán aluli ügyeket kétszázegy bíró elé, az ezren felülieket négyszázegy bíró elé. Nem szabad azonban sem más törvényt, sem más felszólítást, sem más tanúvallomást felhasználni, mint ami a döntőbírótól érkezik és a tokokba bele van rakva. 4. A döntőbírák hatvanadik évükben lévő férfiak. Ez az archónok és az epónymosok alapján állapítható meg. Van ugyanis egyfelől a phyléknek tíz epónymo-

másfelől az egyes korosztályoknak negyvenkettő; mármost az epheibosokként bejegyzetteket azelőtt fehér táblákra írták fel, és fölébük írták az archónt, akinek ideje alatt beíratták, meg annak a korosztálynak az epónymosát, mely az előző évben döntőbíró volt, most pedig egy bronztáblára írják fel őket, és a táblát a tanácsház elé, az epónymosok mellé állítják. 5. A negyvenek veszik a legutolsó epónymos tábláját, az azon szereplők között szétosztják a döntőbírói hivatalokat, és kisorsolják, hogy melyiket ki lássa el; és mindegyikük köteles ellátni azt a döntőbíróságot, amelyet a sorsvetés neki juttatott. A törvény ugyanis azt rendeli, hogy aki, mikor az ő korosztályára kerül a sor, nem látja el a döntőbíróságot, fosztassék meg polgárjogaitól, kivéve, ha abban az évben véletlenül valamilyen hivatalt tölt be, vagy ha külföldön van: egyedül ezek vannak mentesítve. 6. Panaszt lehet tenni a döntőbírák testülete előtt is, ha valakit a döntőbíró részéről sérelem ért, és ha valamelyik döntőbírót elítélik, azt polgárjogaitól megfosztani rendelik a törvények. Mindamellett ezek is fellebbezhetnek. 7. Az epónymosokat használják a hadjáratok esetében is: mikor a fegyverbíró korban lévőket hadjáratra küldik, kiírják, hogy melyik archóntól és epónymostól meddig kell hadba vonulni.

LIV. Sorsolják a következő tisztségeket is: öt útépítőt *(hodopoios)*, akiknek feladatául van téve, hogy a rendelkezésükre álló állami rabszolgákkal az utakat karbantartsák. 2. Tíz számvevőt *(logistés)*, s ezek mellé tíz vádlót *(synégoros)*. Mindazok, akik valamely tisztséget töltöttek be, nekik kötelesek számot adni, mert egyedül ők tartják számon a számadásra kötelezetteket, és ők terjesztik a számadásokat a bíróság elé. Ha valakire rábizonyítják, hogy sikkasztott, a bírák sikkasztásban elmarasztalják, és a megállapított összeg tízszeresére büntetik. Ha valakira rábizonyítják, hogy megvesztegették, és a bírák elítélik, az ajándékokat felbecsülik, és ennek tízszeresével lakol; ha visszaélést állapítanak meg, felbecsülik a visszaélés értékét, és ha az illető a kilencedik prytaneiáig lerója, egyszerűen ezzel az összeggel bűnhődik, ha nem, kétszeresével. A tízszeres összeget nem kétszerezik.

3. Sorsolják az úgynevezett prytaneia-jegyzőt is, aki az okmányok intézője, őrzi a meghozott határozatokat, minden más iratot is ellenőriz, és részt vesz a tanács ülésein. Korábban ezt is kézfeltartással választották, és a legkitűnőbbeket és a legnagyobb bizalmat élvezőket választották, mert a szövetségi szerződések

tábláira és a proxeniát és polgárjogot adományozó okmányokra az ő nevét is fölírják, most azonban sorsolt tisztség lett. 4. Sorsolják a másikat, a törvények jegyzőjét is, aki részt vesz a tanács ülésein, és ő is ellenőriz minden törvényszöveget. 5. Kézfeltartással a nép is választ egy jegyzőt, aki felolvas neki és a tanácsnak; ez semmi másra nem illetékes, csak a felolvasásra.

6. A nép sorsol tíz áldozópapot, akiket az engesztelő áldozatok papjainak neveznek. Ezek részint a jóshelyek által kívánt áldozatokat áldozzák, részint ha valamihez kedvező előjelekre van szükség, a jósokkal együtt mutatják be az áldozatot. 7. Sorsol tíz másikat is, akiket évenkénti papoknak neveznek, akik részben bizonyos áldozatokat mutatnak be, részben intézik az összes négyévenkénti ünnepeket, kivéve a Panathénaiát. Négyévenkénti ünnepek a következők: az egyik a délosi – itt van egy hatévenkénti ünnep is –, a második a Braurónia, a harmadik a Hérakleia, a negyedik az eleusisi ünnep, az ötödik a Panathénaia. Ezek közül azonban egy sem esik egy időbe. Most hozzájött még a Héphaistia, Képhisophón archónsága idején.

8. Sorsolják a salamisi archónt is és a peiraieusi démarchost, akik e két helyen a Dionysiát rendezik és a chorégosokat kijelölik. Salamisban az archón nevét is fölírják.

LV. Ezek tehát azok a tisztségek, amelyeket sorsolnak, és ezek illetékesek valamennyi említett ügyben. Arról, hogy az úgynevezett kilenc archónt hogyan választották eredetileg, már volt szó. Mostanság sorsolják a hat thesmothetést és melléjük egy jegyzőt, úgyszintén az archónt, a basileust és a polemarchost, felváltva, mindegyiket más phyléből. 2. Mindezeket először az ötszázak tanácsa veszi vizsgálat alá, kivéve a jegyzőt, mivel őt, mint a többi tisztviselőket, csak a bíróság vizsgálja felül (ti. mindnyájan, akár sorsolt, akár választott tisztviselők, csak a felülvizsgálat után láthatják el hivatalukat), a kilenc archónt viszont a tanács is, meg még a bíróság is. Korábban, akit a tanács mint alkalmatlant elutasított, nem léphetett hivatalba, most azonban fellebbezhet a bírósághoz, és ez dönt végső fokon a vizsgálatban. 3. A vizsgálat alkalmával megkérdezik, először is, hogy „Ki az apád, és melyik démosból való vagy, ki az apád apja, ki az anyád, ki az anyád apja, és melyik démosból való?" Azután, hogy van-e, ahol Apollón Patroóst és Zeus Herkeiost tiszteli, és hol vannak ezek a szentélyek, és hogy van-e családi sírboltja, és hol van, és hogy jól bánik-e szüleivel, hogy fizeti-e az adóját,

hogy részt vett-e a hadjáratokban. Miután ezeket megkérdezték, az elnök így szól: „Hívd a bizonyító tanúidat." 4. Miután a tanúk előállnak, azt kérdi: „Akar-e valaki ez ellen az ember ellen vádat emelni?" Ha akad vádló, megadja a szót a vádnak és a védelemnek, ezután szavazásra bocsátja a kérdést, a tanácsban kézfelemeléssel, a bíróságban köveccsel; hogyha senki sem akart vádat emelni, tüstént megindítja a kövecsszavazást. Azelőtt csak egy valaki dobta be a kövecsét, most azonban mindenki köteles szavazni felőlük, hogy ha valaki gonosz és így eltávolítja a vádlókat, a bíráknak mégis meglegyen a módjuk arra, hogy elutasítsák. 5. Miután a vizsgálaton ilyen módon átestek, odajárulnak a kőhöz, melyen az áldozati állatok johai vannak. A döntőbírák is erre esküsznek meg, mielőtt ítéletüket kinyilvánítják, és a tanúk is erre esküsznek, hogy nem tudnak semmit. Fellépvén tehát erre, megesküsznek, hogy igazságosan és a törvények szerint fogják hivatalukat ellátni, hogy hivataluk miatt nem fogadnak el ajándékot, és ha mégis, aranyszobrot állítanak. Itt megesküdvén az Akropolisra mennek, ott még egyszer megesküsznek ugyanerre, és ezek után hivatalukba lépnek.

LVI. Az archón, a basileus és a polemarchos segítőket *(paredros)* választ, mindegyik kettőt, akiket akar. Ezeket is a bíróság vizsgálja felül hivatalba lépésük előtt, és hivatalukból távozva számot kell adniok ténykedésükről.

2. Az archón rögtön hivatalba lépésekor először kihirdeti, hogy kinek-kinek amije volt, mielőtt tisztét elfoglalta, az birtokában is marad, és a hivatali idő végéig szabadon rendelkezik felette. 3. Azután kiállítja a tragédiaköltők számára a chorégosokat, a három leggazdagabb polgárt az összes athéniak között. Azelőtt a komédiaköltők számára is kijelölt ötöt, most azonban ezeknek a phylék választanak embert. Azután átveszi azokat, akiket a phylék küldtek a Dionysiára a férfi- és gyermekkarok, valamint a komédiaírók, illetve a Thargéliára a férfi- és gyermekkarok chorégosaiul. (A Dionysiára minden phylé küld egyet, a Thargéliára viszont csak minden második, és felváltva hol az egyik, hol a másik adja a chorégost.) Engedélyezi ezeknek a vagyoncserét, előterjeszti a kifogásokat, ha pl. valaki azt hozza fel, hogy már ugyanezt a leiturgiát korábban teljesítette, vagy hogy mentes, mert egy másik leiturgiát már teljesített, és mentességének ideje még nem járt le, vagy hogy nem elég idős – a gyermekkarok chorégosának ugyanis negyven éven felül kell lennie.

Ugyancsak ő jelöli ki a chorégosokat Délosba, és az ünnepkövetek vezetőjét az ifjakat szállító harmincevezős hajóra. 4. Ő ügyel fel mind az Asklépios tiszteletére rendezett felvonulásra, mikor a beavatottak a templomban vigyáznak, mind a nagy Dionysia felvonulására az ünneprendezőkkel (*epimelétés*) együtt; ezeket – szám szerint tízet – korábban a nép kézfelemeléssel választotta, és a felvonulás költségeit saját maguk fedezték, most azonban sorsolja őket, egyet-egyet phylénként, és száz minát ad a felszerelésre. 5. Felügyel a Thargélián és a Zeus Sótér tiszteletére rendezett felvonulásra is. Ő intézi a Dionysia és a Thargélia verse-nyeit is. Ezek tehát azok az ünnepek, melyekre felügyel. 6. Azok a köz- és magánkeresetek, amelyeket nála nyújtanak be, s amelyeket ő kivizsgálva a bíróság elé terjeszt, a következők: szülőkkel való rossz bánásmód (ilyen ügyekben bárki vádat emelhet anélkül, hogy megbírságolhatnák), árvákkal való rossz bánásmód (ez a gyámok ellen); az örökösnővel való rossz bánásmód (ezek a gyám és a házastárs ellen); az árva javainak rossz kezelése (ezek is a gyám ellen); elmegyengeség (ha valaki azzal vádol valakit, hogy gyengeelméjű és eltékozolja javait); vagyonosztók választása (ha valaki a közös javakat nem akarja felosztani); gyám kijelölése; gyámságra vonatkozó igényperek; a bizonyítékok bemutatása (ha valaki maga írta be magát gyámnak); végül örökségek és örökösnők odaítélése. 7. Ő foglalkozik az árvák, örökösnők és mindazon asszonyok ügyeivel, akik férjük halála után azt állítják, hogy terhesek, és jogában áll a vétkeseket megbüntetni vagy az ügyet bíróság elé terjeszteni. Ő adja bérbe az árvák és az örökösnők jószágait, míg az örökösnő tizennégy éves nem lesz, és ő veszi át a biztosítékokat is, továbbá ha a gyám nem adja meg a gyermeknek a megfelelő ellátást, ő hajtja be.

LVII. Az archón gondjaira tehát ezek vannak bízva. A basileus felügyel a misztériumokra az ünneprendezőkkel együtt, akiket a nép választ, kettőt az összes athéniak közül, egyet az Eumolpidák, egyet a Kéryxök közül. Felügyel azután a lénaioni Dionysiára; ez felvonulásból és versenyből áll. A menetet a basileus és az ünneprendezők közösen vezetik, a versenyt azonban a basileus rendezi. Ő rendezi az összes fáklyás versenyfutásokat is; és úgyszólván az összes ősi áldozatokat ő intézi. 2. Hozzá kell benyújtani a keresetet istentelenségi ügyben, és ha valaki papi méltóság ügyében támaszt igényt valakivel szem-

ben. Ő dönt mind a nemzetségek, mind a papok között a vallási kérdésekben támadt összes viszályokban. Hozzá kell benyújtani emberölés ügyében is a vádat, s ő hirdeti ki a törvényes jogokból való kizárást. 3. Az emberölési vagy megsebesítési perek – ha a gyilkosság vagy megsebzés előre megfontolt szándékkal történt – az Areiospagos elé tartoznak, úgyszintén a mérgezés, ha halált okoz, továbbá a gyújtogatás; egyedül ezekben az esetekben ítélkezik az Areiospagos tanácsa. A véletlen gyilkolás és gyilkossági szándék felett, továbbá az olyan ügyben, ha valaki rabszolgát, metoikost vagy idegent öl meg, a Palladion bírái ítélkeznek. Ha valaki elismeri, hogy ölt, de azt állítja, hogy eljárása nem ütközik törvénybe – ha pl. ha felesége elcsábítóját érte tetten, vagy a harcban nem ismert fel valakit, vagy a versenyen küzdelem közben történt –, az ilyen felett a Delphinionban ítélkeznek; aki száműzetésben van megbocsátható gyilkosságért, és megvádolják, hogy valakit megölt vagy megsebzett, afelett Phreatos csarnokában ítélkeznek, ő pedig egy lehorgonyzott hajóban védekezik. 4. Ezekben az ügyekben – kivéve amelyek az Areiospagos elé kerülnek – a sorshúzással kiválasztottak mondanak ítéletet. A beterjesztést a basileus teszi, s egy szent helyen a szabad ég alatt ítélkeznek. A basileus, mikor törvénykezik, leveszi koszorúját. A vádlott egyébként ki van tiltva a szent helyekről, sőt még a piacra sem szabad betennie a lábát; ekkor azonban a szent helyre belépve védekezik. Ha a basileus a tettest nem ismeri, ismeretlen tettes ellen emel vádat. A basileus és a phylobasileusok ítélkeznek az élettelen tárgyak és ezenkívül az állatok elleni gyilkossági perekben is.

LVIII. A polemarchos áldozza az áldozatot a vadásznő Artemisnek és Enyaliosnak; rendezi a temetési versenyküzdelmet a harcban elesettek tiszteletére, és bemutatja Harmodiosnak és Aristogeitónnak a halotti áldozatot. 2. Hozzá nyújtják be a magánkereseteket, melyek metoikosokkal, polgári adót fizetőkkel és vendégjoggal rendelkezőkkel kapcsolatosak. Az ő feladata, hogy ezeket átvegye, s tíz részre osztva minden phylének átadja a sorshúzás által neki kijelölt részt; a phylé ügyeiben ítélkezők azután átadják a döntőbíráknak. 3. Maga terjeszti be a vádat, ha valaki elhagyja patrónusát, vagy egyáltalán nincs is neki, és az örökségek és örökösnők tárgyában, ha metoikosokról van szó. Általában mindazt, amit polgárok esetében az archón, metoikosok esetében a polemarchos teszi.

LIX. A tesmothetések illetékesek annak meghatározására, hogy mely napokon kell ítélkezniök a bíróságoknak, s ők adják ki ezeket az egyes hivataloknak; mert ahogyan ők kiadják, úgy veszik ezek igénybe. 2. Ők terjesztik elő a közvádi feljelentéseket, melyeket a népnek tesznek, az előzetes ítéleteket és előzetes bejelentéseket, a törvényellenes néphatározat javaslásának vádját, a jogellenes törvény javaslásának vádját, az elnökök *(proedros)* és élenállók *(epistatés)* elleni, valamint a hadvezérek elszámolásával kapcsolatos vádakat. 3. Vannak hozzájuk tartozó közvádak is, melyeknél letétet kell tenni; ezek az ügyek a polgárjog bitorlása, a polgárjog miatti vesztegetés – ha valaki vesztegetéssel nyer felmentést a polgárjog-bitorlási perben –, a besúgás, a vesztegetés, az állam adósainak jegyzékébe való hamis bejegyzés, az idézésen történt hamis tanúbejegyzés, az állam adósainak jegyzékéből való törlés elmulasztása, az állam adósainak jegyzékéből való jogtalan törlés valamint házasságtörés. 4. Ők indítják meg a vizsgálatot valamennyi hivatal ügyében, és ők terjesztik elő a démostagok által elutasítottak ügyét és a tanácstól érkezett döntést. 5. Beterjesztenek magánvádakat is kereskedelmi és bányaügyben, illetve rabszolgák ügyében, ha a rabszolga egy szabadot gyalázott. Ők sorsolják ki a hivatalok között a köz- és a magánügyekkel foglalkozó bíróságokat. 6. Ők érvényesítik a más államokkal kötött megállapodásokat, ők terjesztik be a megállapodások végrehajtásával kapcsolatos vádakat, úgyszintén az Areiospagos előtt tett hamis tanúvallomás miatti vádat.

7. A bírákat azonban mind a kilenc archón sorsolja – a tizedik a thesmothetések jegyzője –, ki-ki a saját phyléjéből valókat.

LX. A kilenc archónt illetőleg tehát így áll a dolog. Sorsolják a tíz versenyrendezőt *(athlothetés)*, tíz férfit, mindegyik phyléből egyet. Ezek, miután átestek a vizsgálaton, négy esztendeig maradnak hivatalban. Ők intézik a Panathénaia fölvonulását, a múzsai és gimnasztikai versenyeket, a lóversenyt, elkészíttetik a peplost, a tanáccsal együtt elkészíttetik az amphorákat, és ők adják ki az olajat is a küzdőknek. 2. Az olajat a szent olajfákról gyűjtik be, s az archón hajtja be azoknak a földeknek a birtokosaitól, ahol a szent olajfák vannak, fánként másfél kotylét. Azelőtt az állam bérbe adta a termést; és ha valaki kiásott vagy kivágott egy szent olajfát, az Areiospagos tanácsa ítélkezett felette, s akit elmarasztalt, halállal büntették. Amióta azonban az olajat a föld tulajdonosa szolgáltatja be, bár a törvény még meg-

van, a törvénykezés nincs szokásban. Az olaj azonban a birtok után, nem a meglévő fák szerint jár a városnak. 3. Az archón összegyűjtve a hivatali éve alatti termést, eljuttatja a kincstárnokoknak az Akropolisra, és nem foglalhatja el helyét az Areiospagoson előbb, mint hogy az egészet át nem adta a kincstárnokoknak. A kincstárnokok az Akropolison őrzik a Panathénaiáig, akkor kimérik a versenyrendezőknek, a versenyrendezők pedig a győztes versenyzőknek. A múzsai verseny győzteseinek pénz és aranykoszorú, a férfiúi derekasságéinak pajzs, a gimnasztikai és lóversenyek győzteseinek pedig olaj a díja.

LXI. Kézfelemeléssel választják viszont az összes katonai tisztségeket is, köztük a tíz stratégost, korábban phylénként egyet, most a polgárok összességéből. Szavazás útján rendelik ki őket, egyet a nehézfegyverzetűek fölé, aki a nehézfegyverzetűeket az ország területén kívüli hadjáratban vezeti; egyet a vidék fölé, aki a biztonságra őrködik és ha az ország területén folyik háború, ő harcol; kettőt a Peiraieusba – az egyiket Munichiába, a másikat az Aktére –, akik a peiraieusi őrségre felügyelnek; egyet a symmoriák fölé, aki lajstromba veszi a háromevezősoros hajó felszerelésére kötelezetteket, engedélyezi ezeknek a vagyoncserét, és beterjeszti az igénypereket. A többit a körülményeknek megfelelően küldik ki. 2. Prytaneiánként kézfelemeléssel szavazva erősítik meg őket, ha úgy látják, hogy jól töltötték be hivatalukat; ha pedig valakiről kedvezőtlen döntést hoznak, a bíróság ítélkezik felette. Ha elítélik, megállapítják, hogy miféle testi vagy anyagi büntetést kell elszenvednie, ha pedig felmentik, ismét gyakorolja hivatalát. Mint parancsnokoknak jogukban áll a rendbontót megkötözni, kitaszítani a hadseregből és pénzbírságot szabni ki rá; bírságot kiróni azonban nem szokás.

3. Kézfelemeléssel választják a tíz taxiarchost, minden phyléből egyet, ez vezeti a phylétagokat és nevezi ki a csapatparancsnokokat.

4. Kézfelemeléssel választják a két hipparchost is a polgárok összességéből. Ők vezetik a lovasságot, egyik is, másik is öt-öt phylét választva magának. Ugyanolyan jogaik vannak, mint a stratégosoknak a nehézfegyverzetűek felett. Az ő megerősítésük felől is szavazással döntenek.

5. Kézfelemeléssel választják a tíz phylarchost is, phylénként egyet, hogy vezessék a lovasságot, mint a taxiorchosok a nehézfegyverzetűeket.

6. Kézfelemeléssel választják a lémnosi hipparchost is, aki a Lémnosban lévő lovasságra ügyel fel.

7. Kézfelemeléssel választják a Paralos és külön az Ammón hajójának kincstárnokát.

LXII. Azelőtt a sorsolással betöltött tisztségek egyik részét a kilenc archónnal együtt az egész phyléből sorsolták, másik részét, amelyeket a Théseionban sorsoltak, a démosok közt osztották fel. Miután azonban a démosok ebből üzletet csináltak, ezeket is az egész phyléből sorsolják, kivéve a tanács és az őrség tagjait, ezeket a démosokra bízzák.

2. Fizetést kap először is a nép a rendes népgyűléseken való részvételért, egy drachmát, a főgyűlésért kilenc <obolost>. Azután a bíróságok három obolost. Azután a tanács öt obolost, de a prytanisoknak az ellátásra még egy obolost tesznek hozzá. Azután a kilenc archón kap az ellátásra fejenként négy obolost, de a hírnököt és az aulosjátékost is ebből látják el. Azután a salamisi archón kap naponként egy drachmát. A versenyrendezők a prytaneionban étkeznek a Hekatombaión hónapban, mikor a Panathénaia van, a hónap negyedikétől kezdve. A Délosba küldött amphiktyónok naponként egy drachmát <kapnak> a délosi kincstárból. Mindazok a tisztviselők, akik Samosra, Skyrosba, Lémnosba vagy Imbrosra vannak kiküldve, pénzt kapnak az ellátásra.

3. A katonai tisztségeket többször is lehet viselni, a többiek közül azonban egyiket sem, csak tanácstag lehet valaki kétszer.

LXIII. A bíróságok sorsolását a kilenc archón végzi phylénként, a tizedik phyléét a thesmothetések jegyzője. 2. A bíróságoknak tíz bejárata van, minden phylének egy, húsz sorsológép, minden phylének kettő, száz láda, minden phylének tíz, más ládák, ahová a kisorsolt bírák táblácskájukat dobják, és két urna. Minden bejárat mellé annyi pálcát tesznek, ahány bíró van, az urnába a pálcák számával egyezően makkokat dobnak be. A makkokra egy-egy betű van felírva a tizenegyedikkel, a lambdával kezdve, annyi, ahány bíróság betöltésre kerül. 3. Bíró lehet minden harminc éven felüli férfi, aki nem tartozik az államkincstárnak, és nincs megfosztva polgárjogaitól. Ha olyan valaki tölti be a bírói tisztet, akinek nem volna szabad, feljelentést tesznek ellene, és a bíróság elé viszik. Ha elmarasztalják, a bírák kiszabják rá azt a testi vagy anyagi büntetést, melyre méltónak látják. Ha pénzbüntetésre ítélik, fogságban kell tartani, míg mind a koráb-

adósságát, mely miatt feljelentették, mind pedig, melyet a bíróság rá kiszabott, le nem rója. 4. Minden bírónak megvan a maga puszpángtáblácskája, melyre rá van írva a saját neve, hozzáfűzve az apai név, a démosának a neve és a betűsor kappáig terjedő részének egyik betűje. A bírák ugyanis phylék szerint tíz részre vannak felosztva, és mindegyik betűhöz nagyjából ugyanannyian tartoznak. 5. Miután a thesmothetés kisorsolta a betűket, amelyeket a bíróságokhoz ki kell tenni, a szolga fogja és felrakja minden bíróság fölé a neki kisorsolt betűt.

LXIV. A tíz láda az egyes phylék bejáratai előtti térségben van elhelyezve, és egy-egy betű van rájuk írva, a kappáig terjedőleg. Miután a bírák beledobták a táblácskáikat abba a ládába, melyre ugyanaz a betű van felírva, mint amelyik a betűsorból az ő táblácskájukon van, a szolga összerázza, s a thesmothetés mindegyik ládából egy táblácskát húz. 2. Ezt hívják berakónak, mert berakja a ládákból kikerülő táblákat a függőleges réssorba, melyen ugyanaz a betű van, mint a ládán. Ezt pedig azért jelölik ki sorsolással, nehogy mindig ugyanaz lévén a berakó, visszaélést kövessen el. Minden sorsológépen öt függőleges réssor van. 3. Amikor az archón bedobta a kockákat, sorsológépenként sorsolásra alá veti a maga phyléjét. A kockák bronzból vannak és részben feketék, részben fehérek. Ahány bírát ki kell sorsolni, annyi fehéret dobnak be, öt táblácskánként egyet, s ugyanígy feketéket. Miután az archón kivette a kockákat, a hírnök szólítja a kisorsoltakat. Beszámítják azonban a berakót is. 4. Akit szólítottak, jelentkezik, kihúz egy makkot az urnából, s kinyújtva és felfelé tartva a betűt megmutatja mindenekelőtt az elnöklő archónnak. Az archón, miután látta, bedobja az illető táblácskáját a ládába, melyre ugyanaz a betű van felírva, mint a makkra, hogy abba a bíróságba menjen, ahová sorsolják, és ne oda, ahová akar, és hogy valaki ne alkothasson azokkal bíróságot, akikkel akar. 5. Az archón mellett annyi láda van, ahány bíróság betöltésre kerül, s mindegyik azt a betűt viseli, amelyik az egyes bíróságoknak ki van sorsolva.

LXV. Az illető ismét megmutatja a makkot a szolgának, azután a rácson belülre megy. A szolga egy pálcát ad neki, ennek színe megegyezik a bíróságéval, melynek ugyanaz a betűje, mint ami a makkon van, hogy kénytelen legyen a neki kisorsolt bíróságra menni, mert ha egy másikba menne, leleplezi a pálcájának színe. 2. Mindegyik bíróság színét a bejáratnál a szemöl-

dökfára festették rá. Ő pedig, fogva a pálcáját, bemegy a bíróságba, melynek színe megegyezik a pálcájáéval, s melynek ugyanaz a betűje, mint ami a makkon van. Miután belépett, kap államköltségen egy jegyet az erre a hivatalra kisorsolt egyéntől. 3. Utána a makkot és a pálcát <fogva leülnek> a bíróságban, miután már ilyen módon bejutottak. Azoknak, akiket nem sorsoltak ki, a berakók visszaadják a táblácskájukat. 4. Az egyes phylék törvényszolgái pedig átadják a ládákat, egyet-egyet mindegyik bíróságnak, amelyben benne vannak a phylétagok nevei, akik az egyes bíróságokban vannak. Ezeket azoknak adják át, akiket sorshúzással kijelöltek arra, hogy továbbadják a bíráknak, minden egyes bíróságban szám szerint ötnek, hogy ezek majd ennek alapján szólítsák a neveket és adják ki a fizetést.

LXVI. Mikor a bíróságokat már betöltötték, az első bíróságban elhelyeznek két sorsológépet és bronzkockákat, melyekre az egyes bíróságok színei vannak ráfestve, és más kockákat, amelyekre a hivatalok nevei vannak felírva. Két sorshúzással kijelölt thesmothetés egymástól elkülönítve dobja be a kockákat, az egyik a színekkel megjelölteket az egyik sorsológépbe, a másik a hivatalok neveivel ellátottakat a másikba. Azt a hivatalt, melyet elsőnek sorsoltak ki, a hírnök kihirdeti, hogy az az elsőként kisorsolt bíróságot vegye igénybe, a második a másodikat és így tovább, hogy egy hivatal se tudja előre, hogy melyiket fogja majd igénybe venni, hanem mindegyik azt vegye igénybe, amelyiket a sors neki kijelölt. 2. Miután a bírák bementek és eloszlottak, ki-ki a maga bíróságába, az egyes bíróságokban elnöklő hivatalnok mindegyik ládából kihúz egy táblácskát, hogy tíz legyen, mindegyik phyléből egy. Ezeket a táblácskákat egy másik üres ládába dobja bele, és az első öt közt, amit kihúzott, sorsot vet: egy a vízre ügyel fel, a többi négy a szavazókövecsekre. Ezt pedig azért teszi, hogy senki előre ne vesztegethesse meg sem a víz, sem a szavazókövecsek felügyelőit, és hogy ezzel kapcsolatban semmi visszaélés ne legyen. 3. Az az öt, akiket nem sorsoltak ki, átveszi az elnöklő hivatalnokoktól..., hogy mi szerint és hol fogják a fizetést kapni az illető bíróságban lévő egyes phylék, miután a törvénykezést elvégezték, hogy mindnyájan szétosztva kis csoportokban kapják meg a pénzt, nehogy sokan egy helyre összetorlódjanak és így egymást akadályozzák.

LXVII. Mikor ezeket elvégezték, szólítják az ügyeket, amikor magánügyekben ítélkeznek, a magánügyeket, szám szerint né-

gyet, a törvénytől megjelölt magánperek mindegyikéből egyet, a peres felek pedig megesküsznek, hogy csak a tárgyról fognak beszélni; amikor viszont közügyekben ítélkeznek, a közügyeket, de ilyenkor csak egy ügyben hoznak ítéletet. 2. Vannak vízórák, lefolyócsövecskékkel ellátva, ezekbe öntik a vizet, s ehhez mérten kell a vádat előadni. Az ötezer drachmán felüli ügyekben a vádnak tíz mérték van engedélyezve, a védőbeszédnek három mérték, az ötezer drachmáig terjedő ügyekben hét, illetve két mérték, ezer drachmán alul öt, illetve két mérték, és hat mérték az igényperekben, ahol semmiféle védőbeszéd nincsen. 3. A víz felügyelőjéül kisorsolt pedig bedugja a csövecskét, valahányszor a jegyző egy törvényt, tanúvallomást vagy valami effélét készül felolvasni; de ha a per a kimért törvénynap rendje szerint folyik, akkor nem dugja be, hanem egyenlő vízmennyiséget engedélyeznek a vádlónak is meg a védőnek is. 4. A napot a Posideón hónap napjait véve alapul mérik ki ... ... amphorákat használnak ... ... mindegyik azonos részt kap. Korábban ui. igyekeztek... ...visszaszorítani a vádlottak, hogy csak a maradék időt kapja. Most azonban ... az egyik a vádlóknak, a másik a vádlottaknak. 5. ... a napot felosztják... olyan pereknél, melyekkel fogság, halálbüntetés, száműzetés, polgárjogoktól való megfosztás vagy vagyonelkobzás jár, vagy ha meg kell állapítani, hogy milyen testi vagy anyagi büntetést kell elszenvedni.

LXVIII. A bíróságok nagy része ötszázegy tagból áll. Amikor a közügyekkel kapcsolatos vádakat ezer bíró elé kell terjeszteni, két bíróság egyesül a héliaiában, a legnagyobb ... ezerötszáz, három bíróság. 2. A szavazókövecsek bronzból vannak közepükön egy kis nyéllel, és felerészben át vannak fúrva, felerészben tömörek. Akik a szavazás vezetésére ki vannak sorsolva, miután a beszédek elhangzottak, átadnak mindegyik bírónak két szavazókövecset, egy átfúrtat és egy tömöret, mindkét peres fél szeme láttára, hogy se két tömöret, se két átfúrtat ne kapjon senki. Az, akit erre a hivatalra kisorsoltak, átveszi a jegyeket, amelyek ellenében minden szavazó kap egy gammával ellátott bronzjegyet (ti. ha leadja, 3 obolost kap), hogy mindenki szavazzon. Ezt a jegyet ugyanis nem kaphatja meg senki, ha nem szavazott. 3. Két amphora van elhelyezve a bíróságban, az egyik bronzból, a másik fából; külön-külön felállítva, hogy valaki észrevétlenül lopva bele ne dobhassa a kövecseket. Ezekbe dobják a szavazókövecseket a bírák; ami a bronzamphorában van, az az érvé-

nyes, a faamphora nem számít. A bronzamphorának átfúrt fedele van, úgy, hogy csak egyetlen szavazókövecs fér át rajta, nehogy ugyanaz kettőt is dobhasson bele. 4. Mikor a bírák már szavazáshoz készülődnek, a hirdető kihirdeti először, hogy a peres felek a tanúk ellen még panaszt emelhetnek, mert ha egyszer a szavazás megkezdődött, panaszt tenni nem lehet. Azután ismét hirdet: „Az átfúrt szavazókövecs a vádé, a tömör a védelemé." A bíró pedig ugyanakkor kiveszi a kövecseket a tartóból, megtapintva a szavazókövecs nyelét, és nem mutatja meg a peres feleknek sem a kifúrtat, sem a tömöret, beledobja az érvényest a bronzamphorába, az érvénytelent a faamphorába.

LXIX. Miután mindnyájan leszavaztak, a szolgák megfogják az érvényes szavazatokat tartalmazó amphorát, kirázzák a számolótáblára, amelyen annyi a furat, ahány szavazókövecs van, éspedig azért, hogy az ott fekvő érvényes szavazatok jól megszámlálhatók legyenek, mind a kifúrt, mind a tömör kövecsek {ti. a peres feleknek}. A szavazókövecsek felügyelőiül kisorsoltak megszámolják a kövecseket a táblán, külön a tömöreket és külön a kifúrtakat, a hirdető pedig kihirdeti a szavazatok számát, egyfelől a kifúrtakat, melyek a felpereséi, másfelől a tömöreket, melyek az alpereséi; amelyiknek több van, az nyeri meg a pert, ha egyenlő – az alperes. 2. Azután ugyanilyen szavazással megint megállapítják a büntetés nagyságát, ha meg kell állapítani; leadják a jegyüket, és ismét megkapják a botot. A büntetési javaslat előadására mindkét félnek félmértéknyi víz van engedélyezve. Miután a törvényektől megszabott bírói tevékenykedéseket elvégezték, megkapják fizetésüket, mindegyik abban a csoportban, amelyet neki kisorsoltak.

A MŰ ELVESZETT ELSŐ RÉSZÉNEK TÖREDÉKEI

1. (Rose 381)
Harpokratión *Apollón Patróos, a pythói* címszó alatt: (Az isten egyik megszólítása, de sok más is van.) Apollónt mint Patróost az athéniek állami tiszteletben részesítették Ión idejétől fogva. Miután ugyanis ő Attikában letelepedett, amint Aristotelés mondja, az athénieket iónoknak hívták, és ők Apollónt Patróosnak nevezték el. – Schol. Aristophanés: *Madarak.* 1527: Az athéniek Apollónt mint Patróost tisztelik, minthogy Ión, az athéniek hadvezére Apollónnak és Kreusának, Xuthos <feleségének> volt a fia. Kb. ugyanígy Bekker: *Anecd.* 292, 3 = Schol. Platón: *Euthydémos.* 302c; *Lexikon Patmiakon* p. 143. Sakkel.

2. (Rose 385)
Lexikon Patmiakon p. 152. Sakkel. *Gennétések* címszó alatt: Régen az athéniek összessége, mielőtt még Kleisthenés a phylékkel kapcsolatos rendezést végrehajtotta volna, földművesekre és kézművesekre oszlott. Négy phyléjük volt, mindegyik phylének három része, amelyeket phratriáknak és trittysöknek neveztek. Ezek közül mindegyik harminc nemzetségből állt, és mindegyik nemzetség harminc férfit foglalt magába, akik nemzetségekbe voltak beosztva, ezeket gennétéseknek hívták, és köztük sorsolták a papi méltóságokat, melyek megillették az egyes nemzetségeket, például az Eumolpidákat, a Kéryxöket és az Eteobutadákat – ahogyan *Az athéni állam*ban Aristotelés elmondja ezekkel a szavakkal: „Mindnyájan négy phylére oszlanak, utánozva az esztendő szakait, mindegyik phylé három részre válik, hogy az egész tizenkét részből álljon, ahány hónap van az évben, s ezeket trittysöknek és phratriáknak hívják. A phratriába harminc nemzetség rendeződik, ahány nap van a hónapban, a nemzetség pedig harminc férfiből áll." Vö. Harpokratión; Suda a *gennétai* címszó alatt. – Schol. Platón: *Axiochos.* 371d: Aristotelés mondja, hogy Athénben az egész lakosság földművesekre és kézmű-

vesekre oszlott; négy phyléjük volt, s mindegyik phylének három része, melyeket trittysöknek és phratriáknak neveznek. Ezek közül mindegyikbe harminc nemzetség tartozik, s mindegyik nemzetség harminc férfiből áll. Ezeket, akik a nemzetségekbe tartoznak, gennétéseknek nevezik. Hasonlók: Schol. Platón: *Philébos*. 30e, *Törvények*. 878d; *An. Gr.* 227a = *Etymologicum Magnum*. 226, 13; Suda *gennétai* címszó alatt; Moeris p. 99. Pierson-Koch; Eustathios: *Kommentár az Iliashoz*. 239, 37; Pollux: 8, 109. – Harpokratión *Trittys* címszó alatt: Trittys a phylé harmadrésze. Ez ugyanis három részre oszlik, trittysökre, törzsekre és phratriákra, amint Aristotelés *Az athéni állam*ban mondja. – Hasonlók: Suda, Phótios, *Etymologicum magnum* a *trittys* címszó alatt; Bekker: *Anecd*. 306, 24 = Schol. Platón: *Állam*. 175a.

3. (Rose 384)
Plutarchos: *Théseus*. 25 (Théseusról): De még inkább meg akarván növelni a várost, mindenkit azonos feltételek mellett hívott, és azt mondják, az a felhívás, hogy: „Nosza, jöjjetek oda, minden népek" szintén Théseustól való, aki valamiféle minden népet magába foglaló államot teremtett. Nem tűrte azonban, hogy a népuralom a válogatás nélkül egybesereglett tömeg miatt rendetlen és összekavarodott legyen, hanem először különválasztotta az előkelőket, a földművelőket és a kézműveseket, és bár az előkelőkre bízta a vallási ügyek ismeretét, továbbá azt, hogy közülük kerüljenek ki a tisztviselők, s ők legyenek törvények tanítói és világiaknak és vallásiaknak egyaránt magyarázói, őket a többi polgárokkal mintegy egyenlőkké tette, amennyiben dicsőségben az előkelők, hasznosságban a földművelők, számban pedig a kézművesek látszottak kiemelkedőknek. Azt pedig, hogy ő hajlott először a tömeg felé – amint Aristotelés mondja –, és hagyott föl az egyeduralommal, Homéros is bizonyítani látszik, aki a Hajókatalógusban egyedül az athéniaket nevezte népnek.

4.
Schol. Vat. Euripidés: *Hippolytos*, 11: Aristotelés beszéli el, hogy mikor Théseus – nyilvánvalóan az Aigeus és Lykomédés közti rokoni kapcsolat miatt – látogatásra Skyrosba ment, a sziklákról letaszíttatva meghalt, mert Lykomédés, a király, attól félt, <hogy megszerzi magának a szigetet>. Az athéniak a perzsa háborúk alatt egy jóslat parancsára felszedték a csontjait és eltemették.

HÉRAKLEIDÉS LEMBOS KIVONATAI AZ ARISTOTELÉSI GYŰJTEMÉNY ANYAGÁBÓL

371 – Az athéniaké *

1. Az athéniak kezdetben királyságban éltek. Miután Ión letelepedett náluk, akkor nevezték őket először iónoknak. Pandión, aki Erechtheus után uralkodott, megosztotta a hatalmat fiai közt. Ezek szüntelenül viszálykodtak. Théseus szózatot intézett hozzájuk, és az egyenlőség alapján egyesítette őket. Ő Skyrosba menvén meghalt, mert Lykomédés letaszította a szikláról, ugyanis attól félt, hogy megszerzi magának a szigetet. Az athéniak a perzsa háborúk idején elszállították a csontjait. A Kodridák közül többé nem választottak királyt, mert fényűzőknek és elpuhultaknak tartották őket. Hippomenés, a Kodridák egyike, aki vissza akarta verni ezt a rágalmat, mikor lányán, Leimónén kapta a szeretőjét, ezt kocsijába fogva veszejtette el, leányát pedig egy lóval záratta össze, mígnem elpusztult.

2. Kylón híveit, akik a tyrannis miatt az istennő oltárához menekültek, Megaklés emberei megölték. A tetteseket meg mint szentségtörőket kiűzték.

3. Solón az athéniaknak törvényt hozva végrehajtotta az adósságeltörlést, amit teherlerázásnak neveznek. Minthogy egyesek zaklatták törvényeivel kapcsolatban, elutazott Egyiptomba.

4. Peisistratos harminchárom évi tyrannosság után öregkorában halt meg. Hipparchos, Peisistratos fia, életvidám, szerelmeskedő és irodalompártoló ember volt, Thessalos pedig fiatalabb és vakmerő. Nem lévén képesek őt, aki tyrannos volt, elveszejteni, testvérét, Hipparchost ölték meg. Hippias a legkegyetlenebbül zsarnokoskodott. <Kleisthenés> bevezette a cserépszavazásról szóló törvényt, amit a tyrannisra törekvők miatt hozott. Cserépszavazással küldték száműzetésbe egyebek között Xanthippost és Aristeidést is.

* Az athéniaké c. fejezetet (1-8.) Ritoók Zsigmond fordította

5. Ephialtés <. Kimón> megengedte, hogy saját birtokain az szedhetett gyümölcsöt, aki akart, és közülük sokakat élelmezett.

6. Kleón, miután átvette, tönkre is tette az állami ügyeket. De még inkább az utána következők, akik mindent törvényellenességgel töltöttek be és nem kevesebb, mint ezerötszáz embert veszítettek el. Ezek bukása után Thrasybulos állott az ügyek élén, és Rhinón, aki derék és nemes ember volt.

7. Themistoklés és Aristeidés, illetve az Areiospagos tanácsa igen hatalmas volt.

8. Gondot viselnek az utakra, nehogy beépítsék azokat, vagy erkélyeket építsenek föléjük. Hasonlóképpen állítják ki a tizenegyet, akik felügyelnek a börtönben levőkre. Van kilenc archón is, hat thesmothetés, akik, miután a vizsgálaton átestek, megesküsznek, hogy igazságosan fogják hivatalukat ellátni, nem fogadnak el ajándékokat, vagy aranyszobrot állítanak. A basileus intézi az áldozatokkal kapcsolatos dolgokat, <a polemarchos> pedig a hadügyeket.

372 – A lakedaimóniaké

9. Többen Lykurgosnak tulajdonítják a lakedaimóniak egész államrendjét. Alkman pedig Agésidasnál szolgált, mivel azonban jóeszű volt, felszabadították, és költő lett.

10. Lykurgos járt Samoson, és Kreophylos leszármazottaitól megismerte Homéros költeményeit, s elsőként vitte azokat magával a Peloponnésosra. Hazájában sok törvénytelenséget tapasztalt, s Charillos is tyrannosként uralkodott, ezért változtatott a dolgokon. Mindenki számára előnyös volt, hogy fegyvernyugvást (*ekecheiria*) rendelt el. Azt is mondják, hogy a krypteiát is ő vezette be. Ennek alapján <a lakedaimóniak> még manapság is kivonulnak fényes nappal és elrejtőznek, az éjszaka leszálltával azonban fegyvereikkel lemészárolnak annyi helótát, ahányat csak jónak látnak. Ephorosokat is állítanak, akik a legfőbb hatalmat gyakorolják. Ugyanis senki más előtt nem állnak föl, csak a király és az ephoros előtt. Amikor meghal a király, három napon át semmit sem árulnak, s az agorát beszórják pelyvával.

11. A lakedaimóniak tisztelték a lesbosi énekest <ti. Terpandrost>, ugyanis az isten rendelte el nekik, amikor jóslatot kértek, hogy meghallgassák <ti. Terpandrost>.

12. A lakedaimóniak szégyennek tartják a föld eladását, az ősi birtokot pedig nem is szabad eladni.

13. Lakedaimónban az asszonyok nem ékesíthetik föl magukat, nem növeszthetik meg a hajukat és nem viselhetnek arany ékszereket. A gyerekeket úgy táplálják, hogy sohase lakjanak jól, mert így jobban hozzászoknak az éhség elviseléséhez. Rászoktatják őket a lopásra is, de veréssel büntetik meg azt, akit tetten érnek, hogy ezáltal képesek legyenek tűrni és virrasztani háborús körülmények között is. Gyerekkoruktól kezdve gyakorolják a tömör beszédet, hogy később legyen érzékük a tréfához és értsék, ha megtréfálják őket. Sírjaik egyszerűek, és mindenkié egyforma. Nem sütnek kenyeret, búzát sem termesztenek, hanem árpából készítik ételeiket.

A krétaiaké

14. Azt mondják, hogy Minós teremtette meg elsőként a krétai államrendet, aki tapasztalt és kiváló törvényhozó volt. Kilenc esztendő alatt végzett a törvények kijavításával. Azt, hogy az államrendek közül a krétai a legősibb, Homéros is bizonyítja, hiszen „néppel teli városaikról" beszél [*Ilias* 2, 648], és Archilochos is, amikor valakiken gúnyolódva azt mondja, hogy „arra tanít egy krétai törvény" [Bergk, 133. töredék].

15. Krétán a fiúk együtt laknak, télen-nyáron ugyanabban a köpenyben *(himation)* járva. Rajokba *(agela)* vannak beosztva, s mindegyik rajnak van egy vezetője, akit rajvezetőnek *(agelatés)* hívnak, s ő bárhol összehívhatja, és vadászni viheti őket. Gyakran alszanak együtt, s a szokásnak megfelelően ökölvívásban és husángokkal a kézben mérkőznek meg egymással, s amikor összecsapnak, aulosok és kitharák hangjával buzdítják őket. Gyakorolják azt is, hogy férfiasak és kitartók legyenek. A betűvetésen kívül mást nem tanulnak, azt is csak mértékkel, és úgy tűnik, ők voltak az elsők, akik a férfiak közti szerelmet gyakorolták, s szerintük ebben nincs is semmi kivetnivaló. Ha meghódítanak egy ifjat, elviszik a hegyekbe vagy saját birtokukra, s ott hatvan napig lakomáznak, ennél hosszabb ideig ugyanis nem szabad. A szerelmes <az ifjúnak> ruhán és más ajándékokon kívül egy ökröt ad. Étkezésnél a krétaiak valamennyien karosszékben ülnek. Az étel kiosztását a vendégeknél kezdik, a ven-

dégek után a vezetőnek *(archón)* adnak négy adagot, az elsőt azért, hogy szétossza a többieknek, a másodikat azért, mert az hivatalból jár neki, a harmadikat a háztartása, a negyediket pedig a szolgái részére. Krétára általában jellemző a rendkívüli vendégszeretet, vendégeiket díszhelyre ültetik. Amiként a lakedaimóniak egykor szolgává tették a helótákat, ugyanúgy jártak el a thettalosok a penestésekkel <és a krétaiak a klarótasokkal> [Aristotelés, 586. töredék].

A kyrénéieké

16. Kyrénét Battos alapította, akit korábban Aristotelésnak hívták. Amióta azonban a Pythia Battosnak szólította, rajta ragadt ez a név. Azért ment Delphoiba, hogy beszédével kapcsolatban tegyen föl kérdést, ugyanis beszédhibás volt. Az isten utasítását követve elindult, hogy megalapítsa Libyát, de először nem járt sikerrel. Pheretimé, Arkesilaos anyja kegyetlen és kicsinyes uralkodó volt. Amikor ugyanis hadat viselt a barkéiak ellen, és elfoglalta a várost, a férfiakat karóba húzatta, a nőknek pedig levágatta a mellét. Nem sok idővel később elevenen elrothadt.

17. A Szépnek nevezett Battos a hetedik király volt első Battos óta. Amikor Arkesilaos uralkodott, megjelent egy fehér holló, s tudták, hogy ez rossz előjel. Amikor demokrácia lett, Battos Hesperidesbe ment, és meghalt. A fejét megkaparintották és tengerbe vetették.

18. A törvény értelmében a sokat pereskedőket és a gonosztevőket az ephorosok elé idézték, megbüntették, és polgárjoguktól megfosztották őket.

A korinthosiaké

19. Korinthost eleinte Ephyrának hívták egészen Korinthos <király> idejéig, akitől a város a nevét kapta. Bacchis volt a harmadik király, aki sánta volt és előnytelen megjelenésű, de jól és államférfihez méltón uralkodott. Három lánya és hét fia volt, akik annyira megnövelték nemzetségét, hogy Hérakleidák helyett Bacchiadáknak nevezték utódait.

20. Periandros volt az első, aki megváltoztatta az államformát; mivel testőrei voltak, nem engedte, hogy <az emberek> a városban éljenek, s megszüntette a rabszolgatartást és a fényűzést. Más dolgokban mértéktartó volt – abban, hogy nem vetett ki vámot senkire, mivel elég volt neki a piacról és a kikötőkből befolyó <vám>, s abban, hogy nem volt sem igazságtalan, sem felfuvalkodott, de gyűlölte a gazembereket. Végezetül tanácsot hozott létre, s annak tagjai nem engedték, hogy valaki többet költsön, mint amennyi a bevétele.

Az élisieké

21. Pantaleón, a felfuvalkodott és kegyetlen király uralkodott fölöttük. A hozzá érkező követség tagjait kiheréltette, és arra kényszerítette őket, hogy megegyék a heréjüket.

(A tenedosiaké)

22. Tenedos szigetét kezdetben Leukophrysnak hívták. Egy idő múlva, még a trójai háború előtt, az atyjával viszálykodó Tennés betelepítette. Mostohaanyja, mint mesélik, hazugul megvádolta, hogy megerőszakolta őt, s ezt tanúsította egy aulosjátékos is. Apja, Kyknos egy ládába záratta és a tengerbe vetette <Tennést>, de ő a szigetre sodródva megmenekült. Az aulosjátékos hamis vádja miatt törvény tiltja, hogy aulosjátékos lépjen be az <Apollón> szentélybe.

23. Arról, hogy a sánta Amauros király uralkodott a szigeten.

24. Mondják, hogy olyan törvényt hozott Tennés, amelynek értelmében bárddal meg lehetett ölni az elfogott csábítót. Amikor pedig tulajdon fiát fogták el, s a kézre kerítő megkérdezte a királyt, mitévő legyen, azt válaszolta, hogy engedelmeskedjék a törvénynek. Ezért van a <tenedosi> pénzérme egyik oldalára egy bárd vésve. A másik oldalára pedig egy férfi és egy nő arca, akiknek a nyakuk közös. Emiatt mondják a kegyetlen emberekről, hogy tenedosi bárddal vágták le.

A parosiaké

25. Paros szigetét Paros telepítette be Arkadiából hozott lakókkal. Archilochost, a költőt megölte egy Korax nevű ember, akihez, mint mesélik, így szólt a Pythia:

– Távozz a szentélyből!

Erre ő azt felelte:

– De én tiszta vagyok, uram, mivel kézitusában öltem meg őt.

A keósiaké

26. A szigetet Hydrusának hívták, és – mint mesélik – régebben nimfák lakták, de egy oroszlántól való félelmükben áttelepültek Karystosba; Keós legmagasabb hegyét ezért hívják Leónnak. A Naupaktosból átkelt Keós telepítette be, s róla nevezték el a szigetet.

27. Azt mondják, hogy Aristaios a nimfáktól tanulta el a juh- és szarvasmarha-tartás mesterségét, a méhészetet pedig a Brisáktól. Az évente visszatérő északi passzátszelek azonban kipusztították a növényeket és az állatokat.

28. Aristeidés gondoskodott az asszonyok jó erkölcséről. A fiúk és a lányok régebben az esküvőjükig csak vizet ittak. A férfiak nem mutatják ki gyászukat viseletükkel vagy hajukkal, fiatalon meghalt gyermekét azonban az anya egy esztendeig gyászolja.

29. A sziget éghajlata egészséges, s az emberek, különösen az asszonyok, igen hosszú ideig élnek, ezért nem várják meg az aggkori végelgyengülést, hanem még mielőtt megbetegednének vagy legyengülnének, mákfőzet vagy bürök segítségével vetnek véget életüknek.

A samosiaké

30. A kezdetben még elhagyatott Samoson – mint mondják – hangosan üvöltöző vadállatok tanyáztak nagy tömegben. Az állatokat néásnak hívták, a szigetet Partheniának, később pedig Dryusának. Ankaios volt a samosiak királya. Róla mondta egy szőlőt ültető szolga:

– *Jókora út, míg szád szélét poharuddal eléred.*

31. Hogy a samosiaknak megjelent egy fehér fecske, amely nem volt kisebb, mint egy fogolymadár.

32. A syrosi Pherekydést Samoson halálra marták a tetvek, s amikor meglátogatta Pythagoras, egy nyíláson keresztül megmutatta neki lerágott ujját.

33. A meseíró Aisópos itt lett híres. Thrák származású volt, eleinte Xanthosnál szolgált rabszolgaként, majd a bölcs Idmón szabadította föl.

34. Sylosón pusztította el a samosiak államát, ezt örökíti meg a közmondás is: Jó nagy a hely Sylosón miatt.

35. Egy bizonyos samosi Theogenés, jóvágású, máskülönben elvetemült, gonosz ember elmenekült hazájából, s Euripidésnél időzve elcsábította feleségét, majd a férjjel együtt rábeszélte az athéniakat, hogy küldjenek kétezer embert Samosra. Amikor pedig azok megérkeztek, mindenkit elűztek.

A kyméieké

36. Télephanés király uralkodott ott, és betelepítette növényekkel a kyméiek vidékét. A sanyarú elnyomatásban szenvedő lydök hallottak valakitől egy Kymében élő emberről, s érte küldtek, hogy legyen náluk király. Ő pedig éppen egy kocsikészítő rabszolgája volt. A lydök tehát kifizették a váltságdíjat, és magukkal vitték volna az embert, csakhogy egy kyméi visszatartotta őt, mivel <megrendelt nála, és> már ki is fizetett neki egy szekeret. Bár sokan kérlelték, nem engedte el, s azok tréfálkoztak is vele, hogy igen értékes lehet egy olyan szekér, amelyet a lydök királya készített.

37. A phrygök királyának, Midasnak a felesége, Hermodiké – mint mondják – nemcsak különösen szép volt, hanem bölcs és mesterségekhez is értő, és ő verte az első pénzt a kyméieknek.

38. Szokásban volt náluk, hogy az ellopott jószág értékét a szomszédok összeadták, ezért aztán ritkán tűnt el valami, s mindannyian egyenként vigyáztak <jószágaikra>. Valószínűleg Hésiodos is ezért mondja:

„Nem vész el marhád, ha a szomszéd nem gonosz ember." [*Munkák és napok*, 348].

Kyros elpusztította államukat, és monarchiát vezetett be náluk.

39. Egy köztiszteletben álló férfiú, Pheidón több ember kezébe adta a hatalmat, és törvényt hozott, hogy mindenkinek lovat kell tartani. Egy bizonyos Prométheus, aki vállalkozó szellemű férfi és kiváló szónok volt, ezer polgárt tett a hatalom birtokosává.

Az eretriaiaké

40. Az eretriaiak szobrot emeltek Diagorasnak, aki Spártába utazván Korinthosban hunyt el.

A peparéthosiaké

41. Ez a sziget bővelkedik szőlőkben és fákban, és gabonát is terem.

A lepreoniaké

42. Ha a lepreoniak elfogtak egy csábítót, három napon keresztül gúzsba kötve hurcolták körbe, és egész életére megfosztották polgárjogától, az asszonyt pedig öv nélküli, átlátszó köntösben tizenegy napra kiállították a piactérre, és megfosztották jogaitól.

A lykiaiaké

43. A lykiaiak egész életükben úgy viselkednek, mint a rablók. Nincsenek törvényeik, csak szokásaik, és ősidők óta az asszonyok uralkodnak közöttük. A hamisan tanúskodókat eladják, javaikat pedig államosítják.

A tyrrhéneké

44. A tyrrhének sok mesterséget ismernek. Ha leheverednek <lakomázni>, valamennyien ugyanazt a köntöst terítik magukra és feleségükre, még akkor is, ha másvalaki is jelen van. A náluk időző vendégekkel barátságosak. Ha valakinek tartozása van,

és nem fizeti meg, gyerekek járnak a nyomában üres zsákkal, hogy megszégyenítsék.

A molossosoké

45. Amikor a molossosok kifosztották Artemis szentélyét, és a laszobor arany koszorúját elrabolták, áldozatot mutattak be annak ellenértékeként. A kephalléniaiak másikat helyeztek a szoborra, de az istennő elhajította azt, és amikor megtalálták, <a koszorú> a földön hevert. A kephalléniaiakat Kephalosról nevezték el.

A phasisiaké

46. Eleinte héniochosok lakták Phasist, akik emberevők voltak, és megnyúzták az embereket, azután pedig a milétosiak. Ők olyan vendégszeretők, hogy a hajótörötteket ellátják élelemmel, és útravalóul három minát adnak nekik.

Az amorgosiaké

47. Amorgoson sok bor, olívaolaj és gyümölcs terem.

A lukanosoké

48. A lukanosok vendégszeretők és igazságosak. Lamiskos volt a királyuk, akinek a középső lábujja olyan volt, mint a farkasé.

A samothrakéiaké

49. Samothrakét kezdetben Leukaniának hívták, mivel fehér *(leuké)* volt, később pedig Thrakiának, az ott lakó thrákokról. Hétszáz évvel később elhagyták a szigetet, és hazájukból elűzött samosiak települtek meg rajta, és elnevezték Samothrakénak.

A magnésiabelieké

50. Sok csapás érte őket balszerencséjük miatt. Archilochos is azt írja egy helyütt, hogy *„inkább a tenger, mint a magnésiabeliek baját siratom"* [Diehl 19; Bergk 20. töredék].

51. Lótenyésztők voltak, éppúgy, mint a kolophóniak, mivel sík vidéken laktak.

(A delphoiaké)

52. Phamis uralkodása idején elfogták a fiait, mert az áldozat bemutatása közben kirabolták a szentélyt. Mint mondják, ugyanez történt Aisóposszal is. Őt ki is végezték szentélyrablásért, mivel felfedeztek egy aranycsészét az ágyneműje közt.

Az athamasoké

53. Az athamasok vidékén az asszonyok művelik a földet, a férfiak pedig pásztorkodnak.

A kythéraiaké

54. A kythéraiak sült sajtot és fügét esznek. A sziget sok mindent megterem, még mézet és bort is. Szeretik a pénzt, de a munkát is.

A rhégioniaké

55. Rhégiont a chalkisiak alapították, akik éhínség miatt hagyták el az Euripos vidékét. Befogadták a peloponnésosi messéniabelieket is, akik Makistosban voltak a spártai szüzek megerőszakolása miatt. Először Aiolos egyik gyermekének, Iokastosnak a sírja mellett telepedtek meg, akit – mint mondják – egy sárkány sebzett halálra. Jóslatot kaptak, hogy ott <telepedjenek le>, ahol egy nőstény <megöleli> egy hímet. Meglátták egy tölgyfát, amely körülnőtt egy szőlőtőkét, s egyből tudták, hogy ez az a hely. A vidéket, ahol a várost alapították, Rhégionnak hívták egy ottani

hérósról. Arisztokratikus államformát vezettek be. Ezer embert választottak a vagyonuk alapján, hogy ők irányítsanak mindent. A katanéi Charóndas törvényeit használták. A messénéi Anaxilas tyrannos uralkodott felettük. Amikor öszvérfogatával megnyerte az olympiai versenyt, megvendégelte a helléneket. Tréfásan meg is jegyezte valaki róla, hogy mit fog tenni akkor, ha a lovaival nyer a kocsiversenyen? Simónidés írta a győzelmi ódát: *„Üdvözöllek titeket, szélvészlábú lovaknak leányai!"* [Diels 19. töredék]. Anaxilason kívül más zsarnoki természetű emberek is voltak a rhégioniak közt.

A korkyraiaké

56. A korkyraiak magukhoz hívták Diomédést, és ő megölte a vidékükön lakó sárkányt, majd nagy sereggel átkelt Iapygiába, és dicsőséget aratott a brentesioniak támadói ellen vívott harcban.

A tarasiaké

57. Amikor a lakedaimóniak Messéniában harcoltak, az asszonyok a férfiak távollétében gyermekeket szültek, s ezeket apjuk partheniasoknak hívták, mivel gyanakodtak, hogy nem tőlük származnak. Rosszul bántak velük.

A thrákoké

58. Mindegyiküknek három-négy feleségük van, de akad, akinek harminc, és úgy bánnak velük, mint a rabnőkkel. Ezek a házasságok a nőfölösleg miatt jönnek létre, és a férj rendszeres időközönként hál mindegyik feleségével, s a feleség mos és kiszolgálja őt. A legtöbb asszony a szeretkezés után a földön hál. Ha valamelyik férj elégedetlen a feleségével, a szülei visszaadják a jegyajándékot, és magukkal viszik a lányukat. Ugyanis a lányokat jegyajándék fejében adják férjhez. Ha a férj meghal, a feleségeit ugyanúgy öröklik, mint más javait.

A minóaiaké

59. A szicíliai Minóának korábban Makara volt a neve. Amikor Minós hallotta, hogy Daidalos ezen a helyen időzik, hadseregével odament, fölvonult a Lykos folyóig, megszállta a várost, legyőzte a barbárokat, elnevezte magáról a települést, és ott is bevezette a krétai törvényeket.

A lokrisiaké

60. Xenokritos, a születésétől fogva vak költő éppúgy lokrisi volt, mint Erasippos. A halottakat nem szokás náluk meggyászolni, hanem nagy lakomát rendeznek a temetés után. Szatócsoknak nincsenek üzleteik náluk, hanem a paraszt maga adja el a saját termését.

61. Ha valakit lopáson kapnak, kiszúrják a szemét. Zaleukos fiát rajtakapták, de amikor a lokrisiak elébe vezették, nem tartotta be saját törvényét, hanem magának is és fiának is kiszúrta a fél szemét.

62. Polemarchos hamisan esküdött, majd elszökött a korinthosi flottától. Mesélik, hogy amikor egy éjszaka éppen aludt, menyétek kezdték marcangolni, s végül tehetetlenségében végzett magával.

A chalkisiaké

Az Athós-félszigeten fekvő Kleónait azok a chalkisiak alapították, akik az egerek miatt elhagyták Elymniost. Ezek az egerek – mint mesélik – mindenüket felfalták, még a vasat is.

63. A chalkisiak törvénye értelmében nem tölthet be semmiféle tisztséget, és követség tagja sem lehet az, aki ötvenévesnél fiatalabb.

A kephalléniaiaké

64. Kephalléniában Promnésos fia uralkodott, s olyan kegyetlen volt, hogy két ünnepnapnál nem engedélyezett többet, és nem

lehetett havi tíz napnál hosszabb ideig a városban lakni. A lányok szüzességét ő vette el házasságuk előtt. Anténór női ruhába öltözve, tőrrel a kezében bújt az ágyába és megölte. A nép megbecsülte őt, vezetővé emelte, s a lány is híres lett, aki miatt Anténór vállalkozott a gyilkosságra. Azt is mesélik, hogy amikor Homéros megbetegedett és elvesztette szeme világát, átkelt Tyrrhéniából Kephalléniába és Ithakába.

A rhodosiaké

65. Rhodost eleinte – mint mesélik – tenger borította, s csak később került szárazra. Elnevezték Ophiusának a rajta nyüzsgő kígyókról *(ophis)*.

Az ephesosiaké

66. Ephesost – mint mondják – egy amazonról nevezték el, mások szerint azonban Héraklésnak az amazonokhoz való küldetéséről *(epheinai)* hívják így a Mykalétól Pitanéig terjedő területet.

A phókaiaiaké

67. Phókaiát Phókosról, az uralkodóról nevezték el, mások szerint azonban arról, hogy láttak egy fókát, amint kimászott a szárazföldre.

A krotóniaké

68. Krotónt Krotón alapította egykor.

Az akragasiaké

69. Phalaris volt a tyrannos, és jogtalankodásaival mindenkin túltett. Nem elég, hogy sokakat meggyilkoltatott, hanem törvénytelen büntetéseket is alkalmazott. Egyeseket forró üstbe,

másokat tüzes vegyítőedényekbe vetett, megint másokat pedig izzó bronzbikában égetett el. A nép azonban megbüntette, s anyját és barátait is elégették. Utána Alkamenés vette át a hatalmat, majd őutána egy kiváló férfiú, Alkandros kormányzott. Olyan jól éltek akkor, hogy bíbor köpenyben jártak.

Az ithakaiaké

70. Amikor Kephalos jóslatot kért az istentől, hogyan lehetnek gyermekei, azt a választ kapta, hogy nemzzen gyermeket azzal, akivel először találkozik. Ő pedig egy medvével (*arkos*) találkozott, aki szeretkezés közben asszonnyá változott – s mint mondják – róla kapta a fiuk az Arkeisios nevet.

71. Egy Pyrrhias nevű révész rablókat szállított, és foglyukat, egy öregembert, akinél volt egy kis szurok. Minthogy az öreg kérlelte, megvette őt és a szurkot a rablóktól. A szurokba azonban arany volt elrejtve. Ahogy meggazdagodott – mint mondják – egy ökröt áldozott az öregembernek. Ezért is szól úgy a közmondás, hogy soha senki sem áldozott ökröt jótevőjének, csak Pyrrhias.

(Az aphytisiaké)

72. Az aphytisiak igazságosan és józanul élnek, s más javaihoz akkor sem nyúlnak, ha az ajtó nyitva áll. Mint mesélik, egyszer egy idegen bort vett, de a hajó már indult, így nem tudta magával vinni, hanem egy raktárban hagyta, anélkül, hogy valakire rábízta volna. Amikor később, újabb kereskedőútja során arra járt, a bort érintetlenül találta.

Az iasosiaké

73. Náluk nem szabad a lakodalmi ebédre tíz férfinél és ugyanannyi asszonynál többet meghívni, s a menyegző nem tarthat két napnál tovább. Gondoskodnak róla, hogy az árva gyerekek tanuljanak, s húszesztendős korukban átadják nekik örökségüket.

(Az ikarosiaké)

74. Ikaros szigetét Ichthyusának hívták az ottani halak *(ichthyes)* szépsége miatt. Ikaros eljött ide, innen kapta a nevét. A mítosz szerint szárnyakat kötve repült el Krétáról. Mások meg úgy tudják, hogy háromevezősoros hajón menekült el apjával együtt, mivel <apja> megmutatta Théseusnak a Labyrinthos bejáratát.

Az argilosiaké

75. A thrákok argilosnak nevezik az egeret. Egy jóslat értelmében ott alapítottak várost, ahol megláttak egy egeret, s a települést Argilosnak nevezték el.

A thespiaiaké

76. A thespiaibeliek közt szégyen volt mesterséget tanulni és mezőgazdasággal foglalkozni. Ezért aztán legtöbben szegények is voltak, és tökéletesen eladósodtak a takarékos thébaiaknál.

ARISTOTELÉS

GÖRÖG POLITEIÁK TÖREDÉKEI

Az aiginaiaké

472. Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* 6, 272d: Aristotelés *Az aiginai államban* azt mondja, hogy azoknak 470 000 rabszolgájuk volt.

Schol. Pindaros: *Olympiai ódák.* 8. 30: Annyira megnövekedett az aiginaiak száma, hogy 470 000 szolgát vásároltak, ahogy Aristotelés mondja.

Az aitóliaiaké

473. Strabón 7, 321: hogy Ezek (a lelexek) a károkkal és nélkülük is régóta ide-oda vándoroltak *(planétes)*, ahogy azt Aristotelés *Politeiáiban* kimutatja. *Az aitóliaiak államában* ugyanis a mostani lokrisiakat lelexeknek nevezi, és azt mondja, hogy a lelexek Boiótiát is elfoglalták. Ugyanezt említi meg az opusi és megarai politeiákban is.

(Földy József fordítása nyomán)

Az akarnaniaiaké

474. Strabón 7, 321: Aristotelés *Az akarnaniaiak államában* azt mondja, hogy ott egyrészt a kurések laktak, a nyugati részén pedig a lelexek, azután a téleboasok.

475. Schol. Pindaros: *Nemeai ódák.* 3. 17: *„a pankrátorok csapatában”* ...: Aristotelés szerint az akarnaniai Leukaros volt az első, aki szabályszerű pankrationt mutatott be.

Az akragasiaké

476. Pollux: *Onomastikon.* 4, 174: *Az akragasiak államában* Aristotelés, miután elbeszéli, hogy valakire 50 litra pénzbünte-

tést róttak ki, hozzáteszi: „A litra annyit ér, mint az aiginai obolos".

Pollux: *Onomastikon*. 9, 80: *Az akragasiak államában* Aristotelés említ valakit, akit 30 litra pénzbüntetéssel sújtottak. A litra szerinte egyenlő értékű az aiginai obolosszal.

Etymologicum Gudianum 371, 22; Hésychios *litra* címszó alatt: obolos.

Az ambrakiaiaké

477. Stephanos Byzantios: *Dexamenai* címszó alatt: Ambrakia része, Dexamenosról, Mesolos fiáról, akinek anyja Ambrakia, Phorbas leánya, Hélios unokája volt. A vidék lakóit dexamenaiosoknak hívják, ahogy Aristotelés mondja *Az ambrakiaiak államában*.

Az antandrosiaké

478. Stephanos Byzantios *Antandros* címszó alatt: Város az Idahegység alatt, Aiolianak Mysiához közeli részén. Nevét az aiolok vezéréről, Antandrosról kapta. Aristotelés azt mondja, Édónisnak és Kimmerisnek is nevezték, mert a thrák édónok telepedtek ott le, és a kimmerek lakták száz évig.

Plinius: *A természet históriája*. 5, 123: Aztán a parton van Antandros; előbb Édónisnak hívták, később Kimmerisnek.

Az argosiaké

479. Plinius: *A természet históriája*. 7, 195: A tornyokat Aristotelés szerint a kyklopsok találták fel, Theophrastos szerint a tirynsiek.

480. Pollux: *Onomastikon*. 10, 179: lehetséges, hogy a pheidón valamiféle olajoskanna, amit a pheidóni űrmértékről neveztek el – erről Aristotelés beszél *Az argosiak államában*.

481. Plutarchos: *Lysandros*. 17: Ez az ősrégi spártai pénznem pedig olyan vasból volt, amelyet izzó állapotban ecetbe mártottak, és így nem volt kovácsolható, mert ezzel a bemártással törékennyé és használhatatlanná vált, de különben is nehéz és szál-

lításra alkalmatlan volt, nagy tömege és terjedelme miatt pedig vásárlóértéke egészen kevés volt. Feltehető, hogy igen régi időkben hasonló lehetett a helyzet, amikor még vas- vagy bronznyársakat használtak pénzként; így maradt fenn napjainkig az a szokás, hogy a legkisebb értékű pénzt obolosnak – azaz nyársnak – hívják, hat obolos pedig egy drachmának felel meg, mivel ennyi fér bele egy „marékba".

(Máthé E. fordítása)

Órión: *Peritymologikón*. 118, 19. *obolos* címszó alatt: Régebben az emberek vasnyársakat használtak pénz helyett; az iónok obelosnak mondják, mi (attikaiak) obolosnak. Az argosi Pheidón volt az első, aki pénzt veretett Aiginában, és amikor bevezette a pénzérméket, a nyársakat kivonta a forgalomból, és felajánlotta azokat az Hérának. Mivel pedig abban az időben a nyársak megtöltötték a kezet – azaz a markot *(drax)*, még mi is, bár a mi hat obolosunk nem tölti meg a markunkat, maréknak *(drachmé)* nevezzük a hajdani megmarkolás nyomán. Azért hívjuk még manapság is a pénzkölcsönzőt nyársmérlegelőnek *(obolostatés)*, mert a régiek súlyként is használták nyársaikat. Így beszéli ezt el Hérakleidés Pontikos.

(Sarkady János fordítása)

482. Strabón 8, 373: Azért mondják Asinét a dryopsok településterületének, mert a Spercheios vidékéről származókat az arkadiai Dryops telepítette le, amint Aristotelés mondja.

Az arkadiaiaké

483. Harpokratión 280: Tízezrek Megalopolisban az összes arkadiai közös gyűlését jelenti, amiről gyakran megemlékeznek a történetírók; Aristotelés is értekezett róla *Az arkadiai szövetségi államban*, a könyv elején.

Phótios *myrión* címszó alatt: Tízezres gyűlés az arkadiai Megalopolisban.

Lexikon Seg. 280, 4, *myrioi* címszó alatt: Ezeket, akik régebben külön laktak, a thébaiak telepítették össze a lakedaimóniakkal való ellenségeskedésük miatt.

Az adramyteioniaké

484. Stephanos Byzantios *Adramyteion* címszó alatt: Város Mysia Kaikos felé eső részén; nevét alapítójáról, Adramytosról kapta, aki Alyattés fia, Kroisos testvére volt, ahogy többek között Aristotelés említi a *Politeiáiban*.

A bottiaiaké

485. Plutarchos: *Théseus*. 16: Minós, mivel fiát, Androgeóst álnokul meggyilkolták Attikában, szüntelen háborúskodással tette tönkre az emberek életét. Sújtotta a népet az istenség is: éhínség, járvány tört ki; és kiszáradtak a folyók. Az isten kihirdette, hogy engeszteljék ki Minóst és egyezzenek meg vele, hogy neheztelése és a bajok megszűnjenek. Így aztán az athéniak követeket küldtek Krétára, és megállapodtak, hogy kilencévenként hét fiút és hét szűzlányt küldenek adó fejében a szigetre – amint ebben a legtöbb történetíró megegyezik. A mítosz legtragikusabb változata szerint a Krétára küldött fiúkat és lányokat a Minótauros a Labyrinthosban megölte [...] Philochoros szerint ezt nem ismerik el a krétaiak [...] Aristotelés *A bottiaiak állama* című művében maga sem úgy gondolja, hogy a fiatalokat Minós meggyilkolta volna, hanem ezek bérmunkásként dolgoztak Krétán öregkorukig. Amikor a krétaiak régi fogadalmukat beváltva Delphoiba küldték az elsőszülötteket, az áldozatul felajánlottakkal együtt mentek az athéniak leszármazottai is. Ezek számára nem volt lehetőség a megélhetésre, ezért átkeltek Itáliába és letelepedtek Iapygiában, majd onnan Thrákiába mentek, és most bottiaiaknak nevezik őket. Emiatt éneklik a bottiaiabeli lányok egyes áldozati szertartások alkalmával: „Menjünk Athénba!"

(Máthé Elek fordítása nyomán)

Plutarchos: *Görög kérdések*. 35: Miért volt szokás a bottiaiabeli lányoknál körtánc közben ezt énekelni: „menjünk Athénba" ? Azt beszélik, a krétaiak elsőszülötteket küldtek áldozatul Delphoiba, de akiket elküldtek, semmiféle megélhetésre nem láttak lehetőséget, és onnan gyarmatot alapítani indultak. Először Iapygiában telepedtek le, majd Thrákiában foglalták el mostani területüket összekeveredve az athéniakkal. Minós ugyanis nem

pusztította el az ifjakat, akiket az athéniak küldtek adó fejében, hanem bérmunkásként magánál tartotta őket. Az ő leszármazottaik közül azokat, akiket krétainak gondoltak (a többi krétaival együtt) Delphoiba küldték. Ezért éneklik – nemzetségükre emlékezve –a bottiaiabeliek leányai az ünnepeken, hogy „Menjünk Athénba!"

A gelaiaké

486. Schol. Pindaros: *Pythói ódák*. 1, 89: *„bárcsak feledést nyújtana kínjaidra"*: [Pindaros azt] mondja, hogy Hierón húgyköve miatt szenvedett. Aristotelés *A gelaiak államában* azt írja valahol, hogy Gelón, Hierón testvére vízkórban halt meg, Hierónról pedig *A syrakusaiak államában* azt, hogy nehéz vizelés okozta halálát.

Plutarchos: *A pythói jósdáról*. 19: Tudnivaló, hogy Gelón vízkórban szenvedett, Hierónnak pedig hólyagköve volt, amikor tyrannosok voltak.

A delphoiaké

487. Zénobios: *Szólások. Aisóposi vér* címszó alatt: Arról mondják, hogy aisóposi vér szennyezi be, akit nehezen lemosható szégyen ért. Az Aisópost meggyilkoló delphoiakkal fordult elő ugyanis, hogy az istenség megharagudott rájuk – ahogy erről Aristotelés *A delphoi államban* megemlékezik.

Zénobios: *vulg*. 1, 47. *aisóposi vér* címszó alatt: A nehezen lemosható gyalázattól és szégyentől szenvedőkre mondják, azóta, hogy az Aisópost törvénytelenül meggyilkoló delphoiakra megharagudtott az isten. Azt mondják, a Pythia rótta rájuk rótta, hogy vezekeljenek az aisóposi bűn miatt.

Plutarchos: *Azokról, akiket az isteni gondviselés késlekedve büntetett meg*. 12: Azt is beszélik, hogy amikor Aisópos Kroisos jóvoltából aranyhoz jutott, Delphoiba utazott, hogy nagyszerű áldozatot mutasson be az istennek, és az összes delphoibelinek kiosszon négy-négy minát. Valószínűleg azonban valamilyen viszálya vagy nézeteltérése támadt az ottaniakkal, mert az áldozatot bemutatta ugyan, de a pénzt visszaküldte Sardeisbe, mondván, hogy az emberek nem méltók arra, hogy gazdagítsa őket.

Azok pedig templomrablás vádját koholták ellene, hogy megölhessék, és letaszították arról a szikláról, amit most Hyampeiának hívnak. Emiatt megharagudott rájuk az istenség: terméketlenné tette a földet, és mindenfajta szörnyű betegséget okozott. Akkor a delphoiak körbejárták a görögök gyűléseit, és újra meg újra hívták azt, aki bosszút akar állni rajtuk Aisópos meggyilkolása miatt. A harmadik nemzedék idején a samosi Idmón érkezett oda, aki származására nézve ugyan semmiféle kapcsolatban nem állt Aisópossal, ám azoknak volt a leszármazottja, akik Aisópost megvásárolták Samoson. Idmónnak igazságot szolgáltattak a delphoiak, és így megszabadultak a csapásoktól. Mondják, hogy ekkor helyezték át a templomrablók büntetésének helyszínét a Hyampeiáról a Naupliára.

A délosiaké

488. Plinius: *A természet históriája*. 4, 66: Aristotelés szerint azért nevezik *délosnak*, azaz láthatónak ezt a szigetet, mert hirtelen emelkedett ki és vált láthatóvá. Aglaosthenés Kynthiának, mások Ortygiának, Asteriának, Lagiának, Chlamydiának, Kynéthosnak vagy Pyrpilésnek nevezik – ami azt jelenti, hogy tüzes –, mert először ott fedezték fel a tüzet.

Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika*. 1, 308: Délos a Kyklasok egyik Apollónnak szentelt szigete, eleinte láthatatlan volt, később Asteriának, majd Ortygiának nevezték.

Etymologicum Magnum. 264, 22: Délos Apollón szentelt szigete. Mesélik, hogy a tenger mélyén rejtőzött, mielőtt Zeus kiemelte és láthatóvá tette.

489. Diogenés Laertios: *Híres filozófusok élete*. 8, 13: Pythagoras – mint mondják – kizárólag a Apollón Genetór (Nemző) délosi oltárát tisztelte, amely a szarvakból készült oltár mögött van, mert azon csak búzát, árpát és áldozati kalácsokat ajánlanak fel, tűz sincs, állatot pedig egyáltalán nem áldoznak. Ezt mondja Aristotelés *A délosi államban*.

Iamblichos: *A Pythagoreion élete*. 25: Azt mondják, Pythagoras abban az időben nagy tiszteletben állt Délos-szerte, mert egyedül a vértelennek mondott Apollón Genetór-oltárt kereste fel és azt tisztelte.

Iamblichos: *A Pythagoreion*. 35: Korábban Délosra hajózott, ott egyedül a vérrel be nem mocskolt Apollón-oltárnál imádkozott, és a szigetlakók nagy tisztelettel adóztak neki.

490. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 7, 296c: Aristotelés *A délosi államban* azt mondja, Glaukos tengeristen Déloson telepedett le, a jóstehetségű Néréisekkel együtt.

Az epidaurosiaké

491. Strabón 8, 374: Epidaurost Epikarosnak hívták. Aristotelés szerint a károk birtokolták még Hermiónt is, de a Hérakleidák megérkezése után összetelepültek velük azok az iónok, akik követték őket (ti. a dórokat) Argosba az attikai Tetrapolisból.

Stephanos Byzantios: *Epidauros* címszó alatt: Város Argos mellett... Meilissiának nevezték és Haimérának (véres), mert Asklépios oltára állandóan az áldozatok vérében úszott. Még Epitauros vagy Epidauros (néven is említik).

Az élisieké

492. Harpokratión *hellanodikai* címszó alatt: Aristotelés *Az élisi államban* at mondja, hogy az élisiek először egy *hellanodikést* (azaz versenybírót) állítottak, idővel kettőt, végül kilencet. Az élisi Aristodémos azt mondja, hogy végül tíz versenyrendező hellanodikés volt, phylénként egy.

Schol. Pindaros: *Olympiai ódák*. 3, 22: A hellanodikések számáról Hellanikos és Aristodémos azt mondja, elsőként ketten, végül tízen voltak. Ahány phylé, annyi hellanodikés volt Élisben: mindegyik phyléből egy.

493. Strabón 8, 345: Némelyek szerint az egész mostani Élist nem foglalták el a kaukónok, hanem kétfelé oszlottak, az egyik részük Élis Messénia felőli részén, Triphyliában telepedett le, a másik rész Dymé környékén Buprasisban és az élisi medencében. Aristotelés is úgy tudja, hogy leginkább itt, Dymé, Élis és Kaukón környékén települtek le.

494. Stephanos Byzantios: *Amyntai* címszó alatt: Thesprótiai nép. „szenvedélytől lihegő amyntések". Aristotelés is említi *Az épeirosi államban*.

A thessalosoké

495. Iunius Philargyrius: *Kommentár Vergilius Georgicájához*. II, 97: *Aminaiai szőlők*: Aristotelés *Politeiáiban* at írja, hogy az aminaiaiak thessaliaiak voltak, akik hazájuknak szőlőfajtáit Itáliába hozták, innen e szőlőfajták neve.

Hésychios: *Aminaion* címszó alatt: A bort hívja így, Peuketiát ugyanis Aminaiának nevezik.

Macrobius: *Saturnalia*. 3, 20, 6: ezek a szőlőfajták, az aminaiaiak tudniillik a vidékről kapták nevüket, mert az aminaiaiak ott laktak, ahol most Salernum van.

496. Eustathios: *Kommentár az Odysseiához*. 13, 408 („a pokolba" szólásról): Pausanias mondja, hogy a boiótok, amikor a thrákok elűzték őket, arról kértek jóslatot, hol telepedhetnének le. Az isten azt nyilatkoztatta ki, hogy ott telepedjenek le, ahol fehér hollót *(korax)* látnak. A Pagasai-tengeröböl környékén Apollón szent hollóit látták repülni, amelyeket ártatlan gyermekek gipszporral festettek be. Mondván, hogy beteljesedett a jóslat, letelepedtek ott, és elnevezték a földet Koraxnak. Később az őket kiűző aiolok oda küldték a száműzötteiket. Ugyanő (ti. Pausanias) említi, hogy Aristotelés elbeszélése szerint járvány pusztított, és elszaporodtak a hollók. Az emberek vadásztak rájuk, és miután mágikus énekektől megtisztultak, szabadon engedve az állatokat ráolvasták a dögvészre: takarodj a pokolba *(pheug' eis korakas)*!

Phótios: *Lexikon. es korakas* címszó alatt: A boiótoknak az isten azt jósolta, ahol fehér hollót látnak, ott telepedjenek le. A Pagasai-öbölnél Apollón hollóit látták repülni, amelyeket ártatlan gyerekek gipszporral kentek be, és letelepedtek a Korakes nevű helyen. Később az aiolok elkergették őket és száműzötteiket küldték oda. Mások viszont azzal magyarázzák (a szólást), hogy a holló kíméletlen az emberekkel és beléjük váj. Aristotelés elbeszélése szerint járvány pusztított, és elszaporodtak a hollók. Az

emberek vadásztak rájuk, és miután megtisztultak, szabadon engedve az állatokat ráolvasták a dögvészre: takarodj a pokolba *(pheug' eis korakas)*!

497. Harpokratión: *tetrarchia* címszó alatt: Thessalia négy részből áll, és mindegyik részt tetrasnak hívják – írja Hellanikos a *Thettalikoiban*. A négy tetras neve Thessaliótis, Phthiótis, Pelasgiótis és Hestiaiótis. Aristotelés *A thessaliai szövetségi államban* azt írja, hogy vöröshajú Aleuas osztotta négy részre Thessaliát.

498. Schol. Euripidés: *Rhésos*. 307: A *pelté* egy perem nélküli kis pajzs, amint azt Aristotelés *A thessaliai államban* a következőképpen írja: „Miután Aleuas felosztotta a polisokat, elrendelte, hogy valamennyien állítsanak csatarendbe körzetenként *(kléros)* 40 lovast és 80 hoplitát. A pelté perem nélküli kis pajzs volt, amelyet nem bronz vagy ökörbőr, hanem kecske- vagy juhbőr borított. Ezen kívül valamennyien három dárdát vagy egy közelinek *(schedion)* nevezett rövid lándzsát vittek.

499. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 11, 499: a *lagynos* egy görög mérték neve, ahogyan a *choos* és a *kotylé* is. Egy *lagynos* tizenkét attikai kotylének felel meg. Aristotelés *A thessaliai államban* azt mondja, a thessaliaiak nőnemben mondták a *lagynost*.

500. Ammónios: *A különböző szavakról*. 147: *Chlamys* és *chlaina* között különbség van, ahogyan azt Didymos sok példával kimutatja az *Ilias* második énekéhez írt magyarázataiban; mert amíg a chlaina hősi viselet, addig a chlamys makedón. De alakjukban is különböznek: a chlaina négyszögletű köpeny, a chlamys alul félkörben végződik, és akik ezeket használják, azok is sokban különböznek egymástól. Aristotelést, Phylarchost és Polemónt hozza fel példának, hogy ti. sokban eltérnek egymástól.

A thébaiaké

501. Schol. Dionysios Thrax: *Grammatika*. 783, 1: Sokan, közöttük Ephoros a második könyvében a betűírás feltalálójának Kadmost tartják. Néhányan azt állítják, hogy ő csupán közvetítette hozzánk a phoinikiai találmányt, így pl. Hérodotos történeti könyveiben. Aristotelés megjegyzi, hogy a phoinikiaiak találták fel a betűket, de Kadmos hozta Hellásba.

Plinius: *A természet históriája*. 7, 192: Továbbra is úgy vélem, a betűk asszír eredetűek, de mások, például Gellius szerint Mercurius találta föl Egyiptomban, megint mások szerint a szíreknél találták fel őket. Mindenesetre Görögországba Kadmos hozott be Phoinikiából 16 betűt, amikhez a trójai háború idején Palamédés rakta hozzá ezt a négyet: *zéta, théta, phi, chi;* azután Simónidés költő még ezeket: *éta, xi, psi, ómega,* amelyek közül mindegyiknek ismert a hangértéke nálunk. Aristotelés szerint 18 ősi betű volt: *alpha, béta, gamma, delta, epsilon, zéta, ióta, kappa, lambda, my, ny, omikron, pi, rhó, sigma, tau, ypsilon, phi;* és ezt a kettőt: *théta, chi,* inkább Epicharmos, mint Palamédés csatolta az ábécéhez.

502. Zénobios: *Szólások*. 6,17 *(Miért nem akasztottad fel magad, hogy hős legyél Thébaiban?)*: Erről megemlékezik Platón a *Meneleósban*. Mondják, hogy Thébaiban az öngyilkosokat semmire sem becsülték. Aristotelés is ugyanezt mondja a thébaiakról, tehát hogy akik önkezükkel vetettek véget életüknek, azokat nem sokra becsülték. Így az, hogy „hős legyél" eufemisztikusan értendő.

Phótios: *Lexikon. Miért nem akasztottad fel magad, hogy hős légy Thébaiban?* címszó alatt: A thébaiak ugyanis az öngyilkosokat semmire sem becsülték.

Az iasosiaké

503. Schol. *Ilias*. 2, 126 *(tízes csapatokra oszolnánk)*: Szokás volt, hogy tíznél többen nem étkeztek együtt – ahogy Aristotelés mondja *Politeiáiban*.

*42. könyv: az ithakaiaké**

504. *Etymologicum Magnum*. 144, 22, *Arkeisios* címszó alatt: Hérós, Odysseus nagyapja. Aristotelés írja *Az ithakaiak államában*, hogy

* Phóitos és a Suda szócikke úgy hivatkozik *Az ithakai államra,* mint a 42. könyvre. Hérakleidés Lembos kivonatai a könyvek ezen sorrendjét nem támasztják alá, itt a 44 kivonat közül a 38. az ithakai politeia, de Herakleidés a kivonatok közé keverte a *Nomina Barbarika (Barbár szokások)* egyes fejezeteitis. Lásd J. J. Keaney: The alleged alphabetization of Aristotle's politeiai *CP*, 64, 1969, 213.

Kephalos, aki a róla elnevezett kephalléniai szigeteken lakott, sokáig gyermektelen volt, és amikor megkérdezte az istent, hogy mit tegyen, azt a választ kapta, hogy közösüljön az első nőnemű lénnyel, akivel összetalálkozik. Visszatérve hazájába véletlenül egy nősténymedvével *(arktos)* találkozott, és a jóslat értelmében közösült vele. A terhes állat nővé változott és gyermeket szült, akit a medvéről Arkeisiosnak neveztek.

Ióannés Tzetzés: *Antehomerica*. 479, *kephalléniaiak*: A kephalléniaiakat Kephalosról, Déioneus fiáról, Arkeisios atyjáról nevezték el. Ez a gyermektelen Kephalos olyan jóslatot kapott, hogy azzal a nővel nemzzen gyereket, akivel véletlenül találkozik. Nősténymedvével közösült, és az Arkeisiost szülte, ahogy Aristotelés mondja *Az ithakai államban*.

505. Plutarchos: *Görög kérdések*. 34 *(Ki az, aki ökröt áldoz jótevőjének?)*: Kalózhajó horgonyzott az ithakai part közelében, amiben egy öregember volt szurokkal teli edényekkel. Véletlenül odaevezett mellé egy Pyrrhias nevű ithakai révész, aki az öregembert megmentette. Nem jutalom reményében, hanem mert az rábeszélte, és a révész megszánta. Az öreg utasítására magához vett az edenyekből is néhányat, majd, miután a kalózok eltávoztak, és ők biztonságban tudhatták magukat, az öreg Pyrrhiast az edényekhez vezette és megmutatta, hogy sok arany és ezüst van bennük a szurok közé keverve. Pyrrhias hirtelen meggazdagodott, áldotta az öreget, és ökröt áldozott érte. Ezért szól úgy a közmondás, hogy soha senki sem áldozott ökröt jótevőjének, csak Pyrrhias.

506. Eustathios: *Kommentár az Odysseiához*. 16, 118: Aristotelés *Az ithakai államban* írja, hogy Télemachos Alkinoos lányát, Nausikaát vette feleségül, és Perseptolist nemzette vele.

507. Plutarchos: *Görög kérdések*. 14 (Kik azok a Koliadák az ithakaiaknál, és mi az a *phagilos?*): A kérők legyilkolása után rokonaik és barátaik fellázadtak Odysseus ellen. Mindkét fél Neoptolemost választotta döntőbírónak, ő pedig igazságot szolgáltatott: Odysseusnak el kellett hagynia Kephalléniát, Zakynthost és Ithakát, és száműzetésbe kell vonulnia gyilkosság miatt, míg a kérők rokonait és barátait arra kötelezte, hogy fizessenek kárpótlást Odysseusnak a házát ért igazságtalanság miatt minden évben. Odysseus Itáliába vándorolt, a kárpótlást fiának ajánlotta fel, és meghagyta, hogy az ithakaiak neki adják meg. Ez árpalisztből, mézlepényből, borból, olajból, sóból és többéves áldozati *phagilosokból* állt. Aristotelés pedig azt mondja, hogy a

phagilos jelentése bárány. Eumaiost és társait Télemachos felszabadította és felvette a polgárok közé, a Koliadák nemzetsége Eumaiostól, a Bukolidáké pedig Philoitiostól származik.

508. Schol. Lycophrón: *Alexandra.* 799 *(A halott Eurytas jóst megkoszorúzza a nép.)*: Aristotelés azt mondja *Az ithakaiak államában*, hogy az eurytánok aitóliai nép, amelyet Eurytónról *(vagy Eurytosról)* neveztek el. Van náluk egy Odysseus-jósda.

509. Phótios: *Lexikon. Skytalé* címszó alatt: Lakón levél. A *skytalé* egy hosszúkásra csiszolt fadarab. Két skytalé volt a lakedaimóniaknál, az egyiket megtartották az ephorosok, a másikat elküldték a háborúba induló vezérrel. Hogyha levelet akartak küldeni neki, fehér szíjat tekertek a pálca köré, és a szíjra írták az üzenetet, majd ismét letekerték a szíjat és átadták a küldöncnek. Azért cselekedtek így, hogy azok, akik elviszik a levelet, ne tudják meg a tartalmát. Amikor a hadvezér megkapta a szíjat, rátekerte a saját skytaléjára és így elolvasta az írást. Tehát a levelet is skytalénak mondják, és magát a botot is, amiről a levél a nevét kapta. Dioskuridés *Törvények* című művében említi, hogy Spártában a pénzkölcsönzők tanúk jelenlétében kettévágták a skytalét, az adóslevelet mindkét részre ráírták, az egyiket a tanúk egyikének adták, a másikat maguknál tartották. A skytalét máshogy is használták, ahogy Aristotelés írja *Az ithakaiak államáról* szóló művében, *A politeiák* 42. könyvében.

Schol. Pindaros: *Olympiai ódák.* 6, 154: Mások azt írják, hogy a lakónok lapos skytalékat használtak. Ráírták a leveleiket, bőrtokokba zárták, és úgy pecsételték le.

A himeraiaké

510. Pollux: *Onomastikon.* 4, 174: *A himerai államban* Aristotelés azt mondja, hogy a szicíliaiak két rézpénzt *(chalkus) hexasnak*, egyet *unciának* neveznek, négynek neve *trias*, hat náluk egy fél *litra (hémilitra)*, az *obolost* litrának nevezik, a korinthosi *statért dekalitronnak*, mert az 10 *obolost* ér.

Pollux: *Onomastikon.* 9, 80: Találhatóak persze nála *A himeraiak államában* más szicíliai pénznevek is, mint az *uncia*, ami egy rézpénzt ér, és a *hexas*, ami két rézzel egyenlő; a *trias* négyet ér, és a *hémilitron* hatot, végül a *litra* megfelel az *obolosnak*. A dekalitron 10 *obolost* ér, mint a korinthosi *statér*.

511. Schol. Theokritos 5, 53 (*Állítok majd egy nagy kratért fehér tejjel a nymphéknak, állítok majd egy másikat is édes olajjal.*): Párhuzamos mondatszerkesztés (*parison*). Olajat tesz ki áldozatul a nympháknak, mert ők nevelték föl Aristaiost, és megtanították neki az olajfa művelését és a méhészetet, ahogy Aristotelés mondja.

Etymologicum Magnum. 213, 55, *brisák* címszó alatt: A nymphákat hívják így, vagy onnan, hogy *blisai* (mézet kipergetni), minthogy ők tanították meg a méhészetre Aristaiost. Az *L* betű *R*-re cserélődött. Vagy a *bryein* szóból, ami azt jelenti: virágzik, mármint az olajfa, aminek a művelését éppúgy megmutatták Aristaiosnak, mint magát a fát, amelyből az ambrosiát nyerték. Vagy onnan, hogy elaltatták (*brixai*) és elringatták őt, miközben altatódalt énekeltek neki, mert dajkái voltak.

Diodóros 4, 81: Apollón Kyrénétől született kisded fiát, Aristaiost a nymphákhoz adta, hogy neveljék fel. Aristaios – aki a nympháktól tanult – tanította meg elsőként az embereknek az aludttej készítését, a méhkas építését, és még az olajfa művelését is. Az ezekből a találmányokból származó haszon miatt a jótéteményeiben részesült emberek Aristaiost istenekhez hasonló tiszteletben részesítették, ahogyan Dionysost is.

A kerkyraiaké

512. Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika.* 4, 983 (*amely alatt fekszik a sarló*): Kerkyra szigete, amelyet régebben Scheriának neveztek. Aristotelés így mondja el az eredetét ennek a névnek *A kerkyraiak államában*: Démétér attól félt, hogy a szárazföld felől érkező áramlások a szigetet szárazfölddé alakítják, és azt kérte Poseidóntól, hogy változtassa meg az áramlások irányát. Mihelyt az áramlások el lettek terelve (*epischethentón*), a sziget neve Drepanéról – ami azt jelenti: sarló – Scheriára változott.

513. Schol. Aristophanés: *Madarak.* 1463 (*korkyrai*): valakit korkyrai korbácsnak neveznek. A korkyraiaknál szüntelenül zavargások vannak, és a belviszályok miatt elharapódzott náluk a korbács használata, úgy hogy nagy és elefántcsontnyelű kettős korbácsokat használnak. Más. Valakit korkyrai korbácsnak neveznek. Phrynichos a satyrosokról: „Nem támadnak a

korkyrai korbácsok". Tehát már akkor közmondás volt. Aristotelés pedig amikor a korkyraiai korbácsról beszél, ezt mondja: „mivel a nyele elefántcsontból készült és különösen nagy volt, a korkyrai korbács ezért terjedt el és vált közmondásossá." Amikor ezeket mondja (Poseidón), megüti (ti. Triballost a *Madarakban*).

Zénobios: *Szólások*. 4, 49; Hésychios *kerkyrai korbács* címszó alatt: A kerkyrai korbácsok az átlagosnál nagyobbak voltak, emiatt közmondásossá váltak. Kettős korbács volt – mint mondják, elefántcsont markolattal. A kerkyraiak gőgössé és fennhéjázóvá váltak jódolgukban –, ahogy Aristotelés mondja.

Pseudo-Plutarchos: *Szólások*. 1, 12 (*A megkorbácsolt kerkyrai egyszersmind hasznot is húzott belőle.*): A kerkyrai korbácsok különböznek az összes többitől, ahogy Aristotelés elbeszéli *A kerkyraiak államában*.

A kiosiaké

514.Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika*. 1, 1177 (*kiosi*): Kios körülírása. Kios mysiai város, Kiosról, a milétosi gyarmatosítás vezetőjéről, ahogyan Aristotelés *A kiosiak államában* elbeszéli. Először mysek telepedtek le ott, majd károk, harmadikként milétosiak.

A kolophóniaké

515. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 14, 618e: Az *Aióra* ünnepén volt egy ének Érigoné tiszteletére, amelyet *alétisnak*, azaz vándor nőnek is neveznek. Legalábbis Aristotelés *A kolophóniak államában* azt mondja: „Később Theodóros is erőszakos halállal halt meg. Beszélik, hogy elpuhult ember volt, ahogy ez a költeményeiből is tisztán látszik. Mert az asszonyok még ma is az ő dalait éneklik az *Aiórai* ünnepén."

Pollux: *Onomastikon*. 4, 55: Az *alétis* is valamely, az *Aiórai* ünnepén előadott ének volt, a kolophóni Theodóros költeménye.

A korinthosiaké *

516. Diogenés Laertios: *Híres filozófusok élete.* 1, 98: Periandros volt az első, aki dárdavivőket szerzett, és tyrannist hozott létre. Nem engedte, hogy aki csak akar, a városban lakjon, ahogyan Ephoros és Aristotelés mondja.

517. Diogenés Laertios: *Híres filozófusok élete.* 1, 99: Sótión, Hérakleidés, valamint Pamphilé *Feljegyzéseinek* ötödik könyvében azt mondja, két Periandros volt, az egyik tyrannos, a másik ambrakiai bölcs Aristotelés azt mondja, a korinthosi volt a bölcs, Platón azt állítja, hogy nem.

A krétaiaké

518. Schol. Theocritos 13, 9: Aristotelés azt mondja, Rhadamanthys nevelte Héraklést.

519. Schol. Pindaros: *Pythói ódák.* 2, 127: Aristotelés azt mondja, először Achilleus járta el Patroklos halotti máglyájánál a *pyra* harci táncot *(pyrrhiché)*, amelyet szerinte a krétaiaknál *prylisnek* mondanak. Úgyhogy a máglyáról kapta a *pyrrhiché* a nevét.

Schol. Victor. *Ilias.* 23, 130 *(ércfegyverzetét felveszi)*: Aristotelés mondja Achilleus fegyvetáncára. Az achájok hozták be a szokást Krétára. A király *(basileus)* temetési szertartásakor vonult pyrrhichét táncolva a hadsereg.

Marius Plotius Sacerdos: *De metris.* 497 Keil: Aristotelés Achilleust mondja a tánc *pyrrhichae* feltalálójának.

A krotóniaké

520. Schol. Theokritos 4, 6 *(Milón)*: A krotóni Milónról van szó, akit Aristotelés nagyétkűnek mond. Azt is mondják, hogy férfiasan bátor volt. Vadállatok vagy kutyák falták föl. Ugyanis kiment a hegyekbe, és találkozott néhány emberrel, akik fát hasogattak, és éket ütöttek a fa közepébe. Ő, amikor ki akarta húzni az éket, ott szorult a hasadékban, és így halt meg.

* Ebből az államéletrajzból Cicerónak is volt egy példánya (*Levél Atticushoz.* 2, 2).

A kythéraiaké

521. Stephanos Byzantios *Kythéra* címszó alatt: Sziget hasonnevű várossal Kréta közelében, a föniciai Kythérosról. Porphyrussának, azaz bíborszínűnek is hívták a környékéről nyerhető bíborfesték szépsége miatt, ahogy Aristotelés mondja.

Plinius: *A természet históriája*. 4, 56: Kythéra sziget várossal, azelőtt Porphyrisnek hívták.

A kythnosiaké

522. Harpokratión *kythnosiak* címszó alatt: Kythnos a Kyklasok egyik szigete, ahogy Aristotelés írja *A kythnosiak államában*.

Stephanos Byzantios: *Kythnos* címszó alatt: Sziget a Kyklasok Dryopishoz közeli részén, alapítójáról, Kythnosról. Ophiussának és Dryopisnak is hívták.

523. Zénobios: *Szólások*. 4, 83, *kythnosi csapások*: Közmondássá vált a kythnosiakkal történtek miatt. Aristotelés azt mondja róluk, hogy oly sok rosszat szenvedtek Amphitryóntól, hogy azóta, nagy szerencsétlenséget „kythnosinak" hívják.

Hésychios *kythnólés* címszó alatt: Megsemmisített, tönkretett. Egyesek azt mondják, Kythnos szigetéről csinálták a szólást. Amphitryón ugyanis elpusztította.

A kyméieké

524. Argum. Sophoklés: *Oidipus király*. Aristotelés *A kyméiek államában* mondja, hogy a tyrannosokat először döntőbírónak *(aisymnétés)* hívták.

Schol. Euripidés: *Médeia*. 19: Aristotelés szerint a kyméiek az archónt aisymnétésnek nevezték.

525. *Etymologicum Magnum*. 199, 9, *blax* [a. m. ostoba]: Egyesek szerint egy Kymé közelében fekvő vidékről, a Blakeiáról, amit Aristotelés is említ.

Schol. Platón: *Állam*. 373 *blakika* [a. m. ostoba]: Egyesek szerint a Kymében levő területről, a Blakeiáról van szó.

526. Harpokratión *anaxok és anassak* [a. m. urak és úrnők] címszó alatt: A király fiait és fivéreit *anaxoknak* hívják, feleségeit és lánytestvéreit anassáknak. Aristotelés mondja ezt *A kyprosiak államában*.

527. Pollux: *Onomastikon*. 2, 95: A kyprosi Nikoklés atyjának, akihez az athéni szofista írta az intelmeit, név szerint Timarchosnak két sor foga volt, legalábbis Aristotelés beszámolója szerint.

Plinius: *A természet históriája*. 11, 167: Timarchosnak a paphosi Nikoklés fiának két sor foga volt. Fivére nem hullajtotta el az elülső tejfogait, ezért aztán lereszelte.

A kyrénéieké

528. Schol. Aristophanés: *Plutos*. 925 *Battos silphionja*: Kyrénét Battos alapította, aki a Krétához közeli Théra szigetéről érkezett. Annyira tisztelték a libyaiak, hogy a legszebb növényt, a silphiont ajándékozták neki, és pénzeikre is rávésték; az egyik oldalon mint király volt látható, a másikon pedig amint éppen átveszi a várostól a silphiont, ahogy Aristotelés mondja *A kyrénéiek államában*. Innen a szólás, amit azokra értenek, akiket különös tiszteletben részesítenek.

Hésychios *Battos silphionja* címszó alatt: Szólás azokra, akik kivételes tiszteletet kapnak. Onnan ered, hogy a kyrénéiek az egyik Battiadának [Lásd Hésychios: *Battiadák* címszó alatt] átadták a kiválasztott silphiont, amelyet náluk nagyon tisztelnek, olyannyira, hogy a pénzük egyik oldalára Ammónt vésték, a másikra meg egy silphiont.

529. Pollux: *Onomastikon*. 9, 62: A kyrénéieknél nemcsak egyedül a drachma az egyetlen fizetőeszköz, hanem van 50 drachmás *(pentékontadrachmon)* és 5 drachmás *(pentadrachmon)*, és 4, 3, illetve 2 drachmás is *(tetra, tri- és didrachmon)*. Aristotelés azt mondja, volt Kyrénében 4 statéros *(tetrastatéron)*, *statér* és félstatér *(hémistatéron)* is; ezek aranypénzek voltak.

530. Hésychios *Ammus* címszó alatt: Zeus. Aristotelés.

531. Antigonos: *Furcsaságok.* 144: Kallimachos szerint Aristotelés azt mondja az Ammónban lévő forrásokról, hogy az, amelyiket Héliosénak tartanak, éjfélkor és délben meleg, hajnalban és késő délután viszont olyan, mint a jég; a másik forrásról pedig, hogy amíg a nap megy lefelé, megfagy, és éppen akkor fagy be, amikor a nap lenyugszik.

Isigonos: *Furcsaságok.* Firenzei kivonat. 19: Aristotelés Ammón forrásáról azt mondja, hogy éjfélkor és délben melegvizű, noha egyébként nagyon hideg a vize.

Plinius: *A természet históriája.* 2, 228: Iuppiter Hammon tava nappal hideg, éjjel forró.

A lakedaimóniaké

532. Schol. Pindaros: *Isthmosi ódák.* 6, 18: Az Aigeidák egy thébai nemzetség tagjai, akik közül néhányan Spártába mentek, hogy a lakedaimóniakat segítsék az amyklaibeliek ellen vívott háborúban. Vezérük Timomachos volt, aki elsőként rendezte el a lakedaimóniak számára mindazt, ami a háborúhoz szükséges, azok pedig nagy kitüntetésekre méltatták. A Hyakinthia ünnepén bronz mellvértjét közszemlére tették, ezt a thébaiak *hoplonnak,* azaz fegyvernek nevezték. Ezt meséli Aristotelés is *A lakedaimóniak államában;* azt mondja ugyanis, hogy amikor a lakónok az amyklaibeliekkel harcoltak, az isten jóslatában felszólította őket, hogy tegyék az Aigeidákat szövetségeseikké. Ekkor először Athénba indultak, de közben megálltak Thébaiban, ahol az Aigeidák nemzetsége éppen ünnepet ült. Ők pedig megdöbbentek, amikor hallották a papot, aki a lakoma után azért imádkozott, hogy az istenek adjanak szerencsét és boldogságot az Aigeidáknak. Megértették a jóslatot, és ott kötötték meg a szövetséget.

533. Plutarchos: *Lykurgos.* 1: Főként abban nem tudnak megegyezni a történetírók, hogy mikor élt Lykurgos. Némelyek szerint Iphitos kortársa volt, és vele együtt teremtette meg az olimpiai játékok idejére a kötelező fegyvernyugvást. Ugyanezt mondja Aristotelés, a filozófus is, és szerinte ezt bizonyítja az az Olympiában őrzött diszkosz is, amelybe be van vésve Lykurgos neve.

(Máthé Elek fordítása)

534. Plutarchos: *Lykurgos*. 31: Lykurgos hírneve méltán múlta felül mindazokét, akik a görögök közt valaha is alkotmányt adtak a népüknek. Ezért állítja Aristotelés, hogy Lykurgos emlékét nem tisztelik annyira Spártában, mint megérdemelné. Pedig hát igen nagy tiszteletben részesítik, hiszen templomot emeltek emlékére, és minden évben áldozatot mutatnak be neki, mint valami istennek.

(Máthé Elek fordítása)

535. Alexandriai Kelemen: *Strómata*. 1, 152: Platón, Aristotelés és Ephoros írja, hogy Lykurgos folyton Delphoiba, Apollónhoz járt, és így tanulta a törvénykezést.

536. Plutarchos: *Lykurgos*. 6: Lykurgos oly nagy figyelmet szentelt az államvezetésnek *(arché)*, hogy egy erre vonatkozó jóslatot *(manteia)* hozott Delphoiból, amit rhétrának neveznek. Így hangzik: Zeus Skyllaniosnak és Athéné Skyllaniának szentélykörzetet alapítván, a népet *phylékbe* és *óbákba* rendezvén, az *archagetasokkal* együtt harminc tagú *gerusiát* felállítván időről időre tarts népgyűlést Babyka és Knakión között; így lehet törvényjavaslatot előterjeszteni és visszavonni (†*gamódungorianémén kai kratos*†). A Delphoiból hozott jóslat szövegében a phylékbe és óbákba rendezés a nép felosztását jelenti phyléknek és óbáknak nevezett részekre. Az *archagetések* a királyokat jelentik. Lykurgos a pythói istent tekintette minden államforma és kormányzás fő forrásának. A Babykát és a Knakiónt most Oinusnak hívják, Aristotelés szerint azonban a Knakión egy folyó, Babyka pedig egy híd neve. A kettő közötti térségen voltak a népgyűlések, melyeknek megtartására nem építettek sem fedett csarnokot, sem más épületet. Miután a tömeg összegyűlt, Lykurgos senkinek sem engedte meg, hogy elmondja a véleményét, a nép csak arra volt jogosult, hogy a vének és a királyok előterjesztéseiről döntsön.

(Hegyi W. György fordításának felhasználásával)

537. Plutarchos: *Lykurgos*. 5: Az öregek tanácsának Aristotelés tudomása szerint azért volt ennyi tagja, mert a harminc közül, akik kezdetben Lykurgos mellé álltak, ketten gyávaságból cserbenhagyták az ügyet.

(Máthé Elek fordítása)

Lexikon Patmiakon. 152, *gerusia*: A legfontosabb hivatal a lakedaimóniaiknál az *ephorosok* után, huszonnyolc férfiből állt. Lykurgos meghagyta, hogy harminc öreg jöjjön el, de ketten elmaradtak, így huszonnyolc főre szűkítette a hatalmat.

Plutarchos: *Lykurgos*. 28: A spártaiak *krypteia* néven ismert intézménye – amit Aristotelés szerint Lykurgos vezetett be – indíthatta Platónt arra, hogy elítélően nyilatkozzon Lykurgos alkotmányáról. Aristotelés azt állítja, hogy az *ephorosok* hivatalba lépésük után formálisan hadat üzentek a *helótáknak*, hogy kiirtásukat ne lehessen törvényesen megbüntetni.

(Máthé Elek fordítása)

539. Plutarchos: *Kleomenés*. 9: A hivatalukba lépő ephorosok kihirdetik a polgárok előtt – ahogy Aristotelés állítja –, hogy vágassák le a bajszukat, és engedelmeskedjenek a törvényeknek, hogy azok szigorát magukra ne vonják. Úgy vélem, a bajuszlevágást ráadásként mondják, hogy a legkisebb dologban is engedelmességre szoktassák az ifjakat.

Plutarchos: *Azokról, akiket az isteni gondviselés késlekedve büntetett meg*. 4: Lakedaimónban a hivatalba lépő ephorosok kihirdetik, hogy nem szabad bajuszt növeszteni, és engedelmeskedni kell a törvényeknek, nehogy azok szigorát magukra vonják.

Proklos: *Kommentár Hésiodos Munkák és napokhoz*. 722: Spártában az *ephorosok* kihirdették a vezetésük alatt állóknak, hogy ne növesszenek bajuszt, mégpedig azért, hogy azokat, akik ezt a jelentéktelen és egyszerű dolgot megszegik, jobban megbüntessék.

(Tokodi Péter fordítása)

540. Harpokratión *mora* címszó alatt: Egy spártai gyalogsági osztagot hívnak így. Aristotelés beszél erről *A lakedaimóniak államában*. Azt mondja, hat önálló névvel rendelkező *mora* volt, ezekbe az összes lakedaimónit beosztották.

541. Hésychios *lochosok* címszó alatt: Aristophanés szerint négy, Aristotelés szerint öt *lochos* volt a lakedaimóniaknál.

Phótios *lochosok* címszó alatt: Négy lakedaimóni lochos, ahogy Aristophanés mondja. Thukydidés viszont ötöt, Aristotelés pedig hetet mond.

Schol. Aristophanés: *Lysistraté*. 453 (*Hogy nálunk is van a kutonanőknek négy lochosa.*): Ezt azért mondja, mert a lakedai-

móniaknál négy *lochos* volt, amelyekkel a király rendelkezett. Úgy tűnik, a költő a kelleténél hanyagabbul járt utána a spártai dolgoknak. Mert nem négy *lochos* van a lakedaimóniaknál, hanem öt: Edólos, Sinis, Arimas, Ploas, Messoagés. Thukydidés szerint hét volt – a skirosiakén kívül.

Schol. Thukydidés 4, 8: Öt lakedaimóni lochos volt: Aidólios, Sinis, Sarimas, Ploas, Mesoatés.

542. Schol. Aristophanés: *Acharnaibeliek*. 320 *(Nehogy vörös ronggyá (phoinikis) zúzzátok szét ezt az embert!)*: Aristotelés azt mondja *A lakedaimóniak államában*, hogy a lakónok azért hordtak vörös harci köpenyt *(phoinikis)* a csatákban, mert ez külső megjelenésére férfias, és azért vérvörös színű, hogy hozzászokjanak a vérhez és ne féljenek tőle.

Moiris: *Attikistés. Phoinikis* címszó alatt: Lakón ruha, amit háborúban viselnek, a vér színéhez való hasonlatossága miatt. Aristotelés mondja *A lakedaimóniak államában*.

Plutarchos: *Lakedaimóni szokások*. 24: Háború idején vörös köpenyt hordtak, egyrészt azért, mert külsőre férfiasnak tűnt nekik, másrészt pedig azért, mert a vérvörös szín nagyobb félelmet kelt a tapasztalatlanokban. Így a köpeny azért volt hasznos, mert ha valaki megsebesült, a szúrást nem fedezte fel könnyen az ellenség, hanem észrevétlen maradt a hasonló szín miatt.

Ailianos: *Vegyes történetek*. 6, 6: A harcban kötelező volt a vörös köpeny viselése, mert nagyon ünnepélyesnek hatott, ezen kívül a sebekből kiömlő vér jobban megijesztette az ellenfelet azzal, hogy sötétebbé és félelmetesebbé tette a köpeny színét.

Valerius Maximus 2, 6, 2: Ugyanők, hogy letagadják és elrejtsék a sebeikből folyó vért, a csatában vörös tunikát hordtak, nem azért, hogy maguk meg ne rémüljenek a sebek látványától, hanem hogy az ellenség ne kapjon önbizalomra tőle.

(Tokodi Péter fordítása)

543. Harpokratión *A hadkötelesek közül senki sem utazhat idegenbe a vezetők beleegyezése nélkül* címszó alatt: Arra, hogy Isokratés a *Busirisban* ezeket mondja a lakedaimóniakról, azt kell felelnünk, hogy akik írtak *A lakedaimóniak államáról*, hasonlókat állítanak. Aristotelés azt mondja, hogy a lakedaimóniaknak nem volt szabad elutazni, nehogy más törvényekhez hozzászokva megszeressék azokat. Isokratés szerint csak a hadköteleseknek

tiltották meg az elutazást, Aristotelés és követői az összes lakedaimónira értik.

Plutarchos: *Lakedaimóni szokások.* 19: Nem volt szabad külföldre utazniuk, nehogy idegen szokásokat vagy ostoba életmódot vegyenek föl.

544. Zénobios: *Szólások.* 2, 24 *(Ha a pénzsóvárság nem, akkor semmi sem fogja Spártát tönkretenni)*: Azokra mondják, akik mindenből hasznot akarnak húzni. Arról a jóslatról, amit az istenség a lakedaimóniaknak adott, hogy akkor pusztulnak el, amikor az aranyat és ezüstöt fogják becsülni. Aristotelés említi a jóslatot *A lakedaimóniak államában.*

Schol. Euripidés: *Andromaché.* 446 *(Ó, minden ember által utált nép, a föld / leggyűlöltebb lakói, spártabéliek...! Nem vagytok haszonlesők...?* Kerényi G. fordítása): Sorban mindenfélével szidalmazza őket, végül pénzsóvársággal is. Aristotelés is elbeszéli ezt *A lakónok államában,* aztán hozzáteszi az istennek ezt a magától kinyilatkoztatott igéjét: „a pénzsóvárság pusztítja majd el Spártát, semmi más".

545. Eustathios: *Kommentár az Iliashoz.* 10, 129: Ailios Dionysios a szólásban szereplő „lesbosi költőt" Terpandosszal vagy Euainetidésszel vagy Aristokleidésszel azonosítja. Aristotelés *A lakedaimóniak államában* kijelenti, hogy „a lesbosi költő után" szólás Terpandrosra vonatkozik. Azt mondja, az ő tiszteletére később is elsőként a leszármazottait szólították, aztán ha volt jelen még más lesbosi, akkor azt, s így végül a többit „a lesbosi költő után", vagy egyszerűen „a lesbosi után"..

Zénobios: *Szólások.* 5, 9, *a lesbosi költő után*: Szólás, amit a második díjat megnyerőre mondanak, a következők miatt: A lakedaimóniak, amikor belviszály dúlt náluk, az isten jóslatának engedelmeskedve elhívták Lesbosról a zenész Terpandrost. Az eljött, muzsikájával megbékítette a lelküket, és véget vetett a viszálynak. Ezután bármikor, ha a spártaiak zenészt hallgattak, azt mondták: „a lesbosi énekes után következik".

Hésychios *a lesbosi költő után következik* címszó alatt: Mivel Terpandros leszármazottait jó kitharás énekesnek gondolták, először őket szólították a versenyre, utána, ha volt lesbosi költő, akkor azt.

(Tokodi Péter fordítása)

Phótios *a lesbosi költő után* címszó alatt: Szólás olyan emberekre, akik a második legjobbak. Az első énekesek, akiket a spártaiak elhívtak magukhoz, lesbosiak voltak. Amikor belviszályba süllyedt a város, jóslatot kaptak a lesbosi dalnok meghívásáról, ekkor a spártaiak Antissából elhívták Terpandrost, aki gyilkosság miatt száműzetésben volt, és zenéjét hallgatva közös étkezéseiken *(syssitia)* megbékéltek.

A leukasiaké

546. Strabón: 7, 322: Aristotelés *A leukasiak államában* egy bizonyos őslakost Lelexnek nevez, leányának fiát pedig Téleboasnak. Ennek huszonkét fia volt, a Téleboák, akik közül néhányan Leukason telepedtek le.

A lokrisiaké

547. Polybios 12, 4, 5: Nem haboztam megerősíteni szóban és írásban, hogy a város alapításáról *(apoikia)* szóló történetek közül Aristotelés változata igazabb, mint amit Timaios elbeszél. Úgy tudom, hogy a lokrisiak maguk azt vallják, hogy atyáik azt a változatot hagyományozták rájuk, amit Aristotelés mond el, nem azt, amit Timaios. Erre a következő bizonyítékokat hozzák fel: először is, hogy az őseiktől rájuk szállt összes dicsőség nőktől, nem férfiaktól való (például a „száz nemesi ház" dicsősége). [...] (6) Mindebből az következik, hogy inkább kell hitelt adnunk Aristotelésnek, mint Timaiosnak. És ami most következik, teljes képtelenség. Mert balgaság lenne feltételezni – amint ő megjegyzi –, hogy a lakedaimóniak szövetségeseinek rabszolgái nem veszik át uraik rokonszenvét azok barátai iránt. Hiszen azok, akik egyszer rabszolgaságra jutottak, nemcsak uraik érzelmeit igyekeznek színleg utánozni, hanem megpróbálnak ugyanolyan rokoni és baráti kapcsolatokat is kialakítani. [...] A lokrisiak városukat az asszonyokról nevezték el, és úgy téve, mintha kapcsolatban állnának anyai részről <a másik Lokrisszal>, megújították az asszonyoktól származó ősi barátságokat és szövetségeket. Ezért az a tény, hogy az athéniak elpusztították a földjeiket, nem bizonyítja, hogy Aristotelés állítása hamis. Mert az előbb

elmondottak alapján valószínű, hogy még ha tízszeresen is rabszolgák lettek volna, akik Lokrisból elhajóztak és partra szálltak Itáliában, akkor is barátságot kötöttek volna a lakedaimóniakkal. Ezek után az egyetlen dolog, ami elvárható az athéniaktól, hogy ellenségüknek tekintsék a lokrisiakat. [...] Hogy lehetne hát az, kérdem, hogy a spártaiak, akik a legszebb korban lévő férfiakat hazaküldték gyermekeket nemzeni, ugyanezt a lokrisiaknak nem engedték volna meg? Ez nemcsak kevéssé valószínű, hanem a tények is ellentmondanak neki. (Mert sem a spártaiak nem akarták megakadályozni a lokrisiakat annak megtételében, amit ők megtettek – ez valóban különös is lett volna –, sem a lokrisiak nem szándékoztak pontosan ugyanúgy viselkedni, mint a lakedaimóniak. Mert a spártaiaknál az volt az ősi törvény, hogy három vagy négy férfinak volt egy felesége, főleg ha sokan voltak testvérek, és a születő gyermek közösnek számított. Amikor egy férfi elegendő gyermeket nemzett, mindennapi szép szokás volt, hogy feleségét egyik barátjának adja.) Így a lokrisiak, akiket nem kötött ilyen átok, mint a spártaiakat, sem olyan eskü, amit azok tettek – miszerint nem térnek addig haza, amíg el nem pusztítják Messénét –, nem is utánozták a lakedaimóniakat abban, hogy csapatostul küldik haza a férfiakat feleségeikhez, hanem sorban egymás után tértek haza, és ritkán adtak időt a feleségüknek, hogy közelebbi kapcsolatot létesítsenek rabszolgáikkal, mint férjeikkel, és még inkább a fiatal lányoknak, így ez volt a kivándorlás oka. [...]

(8) Vagy ki kell tehát mutatni, hogy Aristotelés részrehajlásból, haszonszerzésből vagy viszálykodásból beszélt a fentiek szerint Lokrisról, vagy ha valaki ezt nem meri mondani, azt mindenképpen el kell ismernie, hogy tudatlanul és ostobán cselekszik az, aki olyan gyűlölettel és keserűséggel viseltetik embertársai iránt, mint amilyenekkel Timaios Aristotelés iránt. Azt mondja ugyanis róla, hogy vakmerő, könnyelmű és meggondolatlan, majd hozzáteszi, Aristotelésnek van mersze Lokris városáról azt mondani, hogy egy csapat házasságtörő és rabszolgahajcsár alapította. [...] (11) Miután Timaios átkelt az itáliai Lokrisba, mindkét Lokris államberendezkedését hasonlónak találta, és megállapította, hogy Aristotelés és Theophrastos hamisat állítottak az itáliai városról.

Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 6, 264c: A tauromenioni Timaios történeti művének kilencedik könyvében azt állítja, hogy az ősi

időkben nem volt szokás pénzért vett rabszolgát tartani. Azt írja: „Az emberek azzal vádolják Aristotelést, hogy a lokrisiak összes szokását illetően tévedett, ugyanis sem a phókisiaknál, sem Lokrisban nem volt szokás sem szolgálólányt, sem rabszolgát tartani, csak rövid idő óta".

548. Schol. Pindaros: *Olympiai ódák.* 11, 17 (*Igazság kormányozza a lokrisiak városát.*): Ilyesmit akar mondani: bár durva város, jó törvénye van. Hogy miért, elmondja Aristotelés. Megkérdezték az istentől, hogyan szabadulhatnának az állandó viszályoktól. Az isten azt válaszolta, hogy alkossanak törvényeket maguknak, és egy Zaleukos nevű pásztor igen sok megbízható törvényt tudna bevezetni a polgárok számára. Megkeresték Zaleukost, és megkérdezték tőle, hol találta a törvényeket. Ő azt válaszolta, hogy álmában sugallta neki Athéna. Emiatt felszabadították és törvényhozóvá (*nomothetés*) tették.

Alexandriai Kelemen: *Strómata.* 1, 26: A hérakleiai Chamaileón *Az önkívületről* című könyvében és Aristotelés *A lokrisiak államában* azt mondja, hogy a lokrisi Zaleukos Athénától kapta a törvényeket.

A lykiaiaké

Sópatros tanúsága szerint (Phótios 161.)

A massaliótáké

549. Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* 13, 576: Aristotelés *A massalióták államában* ezeket írja: „Az ióniai Phókaia lakói tengeri kereskedő útjaik során megalapították Massaliát. A phókaiai Euxenos a királynak, Nanosnak – mert hát ez volt a neve – vendégbarátja volt. Ez a Nanos éppen lányának esküvőjét ülte, amikor Euxenos megérkezett, és Nanos meghívta a lakomára. Az esküvőt a következő módon tartották meg: a lakoma után a fiatal lánynak körbe kellett vinni egy kelyhet, amiben vegyített bor volt, és a kérők közül annak kellett adnia, akinek leginkább akarta. Az lett a vőlegény, aki a kelyhet kapta. Így a lány, akinek a neve Petta volt, bejött, és véletlenül-e, vagy nem, a kelyhet Euxenosnak nyújtotta. Amikor ez történt, a lány apja úgy vélte, a kehely át-

adása csakis isteni végzés lehetett, így Euxenos feleségül vette a lányt, és az Aristoxené nevet adta neki. A mai napig van egy tőle származó nemzetség Massaliában, a Prótiadák, Prótos ugyanis Euxenos és Aristoxené fia volt."

A megaraiaké

550. Strabón: 7, 322: Aristotelés *Az aitólok államában* a mostani lokrisiakat lelexeknek nevezi, és azt mondja, hogy Boiótiát is lelexek lakták. Hasonlóan mondja az opusi és a megarai politeiákban.

550. B. Plutarchos: *Görög kérdések*. 17: Régebben a megaraiak falvakban laktak, és a polgárok öt ilyen faluba voltak szétosztva. Ezek nevei: Héraia, Piraia, Megara, Kynosura és Tripodiskos.*

A methónéiaké

551. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 6, 235: Aristotelés *A methónéiak államában* mondja: „Mindegyik archón mellett két asztaltárs (*parasitos*) volt, a *polemarchosok* mellett pedig egy. Rendszeresen kaptak másoktól is járandóságot, például halat a halászoktól."

552. Zénobios: *Szólások*. *Botfülűbb a leibéthriosoknál* címszó alatt: A leibéthriosok egy pieriai nép, akiket Aristotelés is említ *A methónéiak államában*. Azt mondják, hogy a leibéthriosok a legbotfülűbbek, mivelhogy náluk halt meg Orpheus.

Zénobios: *Szólások*. = Pseudo-Diogenés 2, 26, *botfülűbb a leibéthriosoknál* címszó alatt: A botfülű és bárdolatlan emberekről. A leibéthriosok Pieria egyik népe, akiknek fogalmuk sincs a dalokról és a versekről. Azt mondják, ők a legbotfülűbbek, mivel náluk halt meg Orpheus.

A mélisieké

553. *Suda-lexikon a szeretteik közül a legkedvesebbeket* címszó alatt: Aristotelés *A mélisiek államában* azt mondja, hogy a mélisiek egé-

* Nem szerepel Rose gyűjteményében

szen 16 éves korukig meztelenül járatják fiaikat, és gyengéden csókolgatják őket lakomáikon.

Szólások. Vatikáni kódex. *Szeretteitek közül a legkedvesebbeket* címszó alatt: A mélisieknek elrendelte az isten, hogy szeretteik közül a legkedvesebbeket szeressék. Tehát egészen 16 éves korukig meztelenül vitték magukkal fiaikat, és Olympiában csókolgatták őket.

554. Phótios: *Lexikon. Mélisi hajó* címszó alatt: A szivárgó hajókra mondják, a következő történet nyomán: Aristotelés beszéli, hogy Hippotés, mikor gyarmatot alapítani készült, megátkozta azokat, akik nem akartak vele hajózni. Egyesek ugyanis azzal a kifogással maradtak otthon, hogy a feleségük gyengélkedik, mások meg, hogy a hajójuk ereszt. Ekkor Hippotés megátkozta őket, mondván, hogy soha ne legyenek vizet át nem eresztő hajóik, és mindig asszonyuralom alatt álljanak.

Pseudo-Diogenianos: *Szólások*: 8, 31, *mélisi hajó* címszó alatt: A szivárgó hajókra mondják. Átkot mondtak a lakedaimóniak, hogy a mélisieknek soha ne legyenek vízhatlan hajóik, merthogy törvényszegők.

A mélosiaké

555. Plinius: *A természet históriája*. 4, 70: Mélos és városa, amit Aristotelés Zephyriának nevez.

Stephanos Byzantios *Mélos* címszó alatt: A Kyklasok egyik szigete, hasonló nevű várossal. Zephyriának is hívták.

A milétosiaké

556. Parthenios: *Szerelmi szenvedésekről*. 14 *Antheusról*: Aristotelés és a milétosi történetek írói beszélik el. A halikarnassosi királyi családból származó Antheus fiatalon, kezesként került Phobioshoz, a Milétosban akkoriban uralkodó egyik Néleidához. Phobios felesége, Kleoboia, akit egyesek Philaichmének neveznek, beleszeretett a fiúba, és mindent kieszelt, hogy elcsábítsa. Antheus visszautasította, mondván, aggódik, hogy fény derül a dologra, majd a vendégbarátságra és a közös asztalra hivatkozott. Kleoboia ezt nehezen viselte el, bosszút forralt, Antheust

könyörtelennek és gőgösnek nevezte. Egy bizonyos idő elteltével úgy tett, mintha elmúlt volna szerelme; Egy mély kútba belekergetett egy szelíd fogolymadarat, majd megkérte Antheust, hogy másszon le és hozza fel a madarat. Antheus készségesen engedelmeskedett, mert semmire sem gyanakodott, Kleoboia pedig rádobott egy hatalmas követ. Antheus rögtön meghalt, Kleoboia meg rádöbbent, hogy milyen szörnyű tettet követett el, s a fiú iránt érzett reménytelenül égő szerelemben felakasztotta magát. Egyébként Phobios ez okból, a vérbűn miatt mondott le a hatalomról Phrygios javára.

557. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 12, 523: Amíg a milétosiak el nem puhultak, addig győzelmet arattak a skythák felett – ahogy Ephoros mondja –, városokat alapítottak a Hellészpontosnál, a Fekete-tenger környékét virágzó városokkal népesítették be, és az emberek valósággal áradtak Milétosba. Ahogy belesüllyedtek az élvezetekbe és az elpuhultságba, a város ereje elenyészett – ahogy Aristotelés mondja –, és ez a szólás született róluk: „Rég voltak erősek és bátrak a milétosiak".

A naxosiaké

558. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 8, 348: Aristotelés *A naxosiak államában* erről a közmondásról, hogy nem lehet rossz a hal, ha nagy így ír: „Naxosban egyes gazdag családok a városban laktak, mások szétszórva a környező falvakban. Az egyik ilyen faluban, a Léstadai nevűben lakott Telestagoras, egy dúsgazdag, jóhírű ember, akit a nép tisztelt, mindenki más is, meg azok is, akikkel minden nap találkozott. Amikor városlakók érkeztek a faluba, és alkudozni kezdtek, az árusok általában azt válaszolták, hogy inkább Telestagorasnak adják, minthogy ennyiért elosztogassák. Amikor néhány fiatalember egy nagy halat akart venni, és a halász ugyanezt válaszolta, a fiatalok elkeseredtek azon, hogy szinte mindig ezt hallják, felöntve a garatra, csoportba verődve és kurjongatva Telestagorashoz mentek. Ő kedvesen fogadta őket, de az ifjak őt is és két eladó sorban lévő lányát is bántalmazták. Felbőszültek a naxosiak ezen, fegyvert ragadtak és megrohanták az ifjakat. Ekkor nagy viszály támadt, és Lygdamis állt a naxosiak élére, aki ebből a hadvezérkedésből *(stratégia)* lett hazája tyrannosa.

559. Plutarchos: *Az asszonyok erényeiről.* 17 (*Miután a naxosiak háborújának az okát, amelyet a milétosiak és az erythraiak ellen viseltek, elmagyarázta, majd elmesélte Polykrité és Diognétos erythrai hadvezér szerelmének történetét, mégpedig – állítása szerint – maguknak a naxosi íróknak az alapján, ezeket teszi hozzá.*): Aristotelés viszont azt mondja, hogy Polykrité nem esett fogságba, hanem Diognétos máshogy látta meg, beleszeretett, és azt mondta, hogy kész bármit megadni vagy megtenni neki. Polykrité pedig megígérte, hogy megszökik vele, ha egyvalamit megkap, amit illetőleg – így mondja a filozófus – esküt kért Diognétostól. Miután megesküdött, a nő azt kérte, Déliont adja neki, másképp nem megy vele. Délionnak hívták ugyanis a környéket. Diognétos a szerelme miatt is és az eskü miatt is engedett, és átadta Polykritének a területet, az pedig polgártársainak. Ezután, mivel ismét egyenlő helyzetbe kerültek, olyan feltételekkel köthettek békét a milétosiakkal, ahogy csak akartak.

Aulus Gellius: *Attikai éjszakák.* 3, 15: Aristotelés, a filozófus hírül adja, hogy Naxos szigetén Polykrité, egy nemes származású nő azért lehelte ki lelkét, mert egy váratlan örömhírről értesült.

A neopolisiaké

(Papirusztöredék a 3. századból, E. de Muralt: *Catalogue des manuscrits Grecs de la bibliothèque impériale.* St. Pétersbourg, 1864. 13. tábla): [Ar]istotelés *A neopo[lisiak] állama.*

Az opusiaké

560. Strabón 7, 321. vö. az 550. töredékkel

Stephanos Byzantios *Physkos* címszó alatt: Város Lokrisban, amit az aitól Physkosról, Amphiktyón fiáról, Deukalión unokájáról neveztek el. „Physkos az, akiről a lelexek, a mai lokrisiak a nevüket kapták".

561. Schol. Pindaros: *Olympiai ódák.* 9, 86: Élis az epeiosok városa. Opus élisi királynak volt a lánya Prótogeneia, akit Aristotelés Kambysénak nevez.

Plutarchos: *Görög kérdések.* 15 (*Mi az a fakutya* [xyliné kyón] *a lokrisiaknál?*): Physkosnak, Amphiktyón fiának a fia volt Lokris,

tőle és Kabyétől született Opus. Az atyja nézeteltérésbe került vele, sok polgárt megnyert magának, és gyarmatalapítás felől kért isteni jóslatot. Az isten azt válaszolta, ott alapítson várost, ahol megharapja egy fa kutya *(kynos xylinés)*. Mikor átkelt a másik tengeren, csipkebokorba *(kynosbatos)* lépett, több napig fájlalta a sebet, közben felderítette a vidéket és városokat alapított: Physkeist és Hyanteiát és a többit is, amelyeket a lokrisiek Ozolainak nevezett része lakik.

Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 2, 70c: Didymos, a grammatikus, amikor a *kynaros akantha* kifejezést magyarázza, azt mondja, talán a csipkebokrot *(kynosbatos)* érti rajta, mert tüskés és szúrós növény. A Pythia, amikor Lokrosnak jóslatot adott, azt mondta, ott alapítson várost, ahol megharapja a fakutya. És amikor egy csipkebokor megszúrta a lábszárát, megalapította a várost.

562. Harpokratión: *Amphissa* címszó alatt: Város Lokrisban. Aristotelés *Az opusiak államában* ezt mondja: „Andraimón volt a város alapítója, Amphissának nevezték, mert a helyet hegyek veszik körbe."

563. Hésychios: *Aspetos* címszó alatt: Achilleus neve Épeirosban, ahogy Aristotelés mondja *Az opusiak államában*.

Plutarchos: *Pyrrhos*. 1: Achilleust Neoptolemos idejétől kezdve isteneknek kijáró tiszteletben részesítették Épeirosban, és az ország nyelvén Aspetosnak hívták.

564. Choiroboskos: *ad Theodosii canones*. 75: Medón tulajdonnév. Homéros, a költő *-nt*-vel ragozza, tehát a birtokos esete például Medontos, a melléknévi igenevek mintájára. Isaios szónok és Aristotelés *Az opusiak államában* egyaránt Medónost mond.

Az orchomenosiaké

565. *Szólásgyűjtemény*. Vatikáni kódex. *Hésiodosi öregkor* címszó alatt: Aristotelés azt mondja *Az orchomenosiak államában*, hogy Hésiodos kétszer lett eltemetve, és ez volt a sírvers:

„Üdv neked, újra születtél s aztán újra temettek,
Emberi bölcsesség mestere, Hésiodos"
(Tokodi Péter fordítása)

Suda-lexikon Hésiodosi öregkor címszó alatt: a nagyon aggokra mondják. Mert idézik Pindaros egy epigrammáját, amely így hangzik:

„Ég veled... stb.

Ióannés Tzetzés: *Bevezető. Kommentár Hésiodos: Munkák és napok* c. művéhez 15: Aristotelés, a filozófus, de azt hiszem, inkább az, aki a *Peplosokat* írta, *Az orchomenosiak államában* azt mondja, hogy Stésichoros, a dalköltő Hésiodosnak és annak a Klymenének a fia volt, aki Amphiphanés és Ganyktór nővére és Phégeus leánya volt.

Schol. *Hésiodos: Munkák és napok.* 631: Akkoriban is lakatlan volt Askra kis városa, ahogy Plutarchos beszéli, mert a thespiaiak legyilkolták a lakókat, az orchomenosiak pedig befogadták azokat, akik megmenekültek. Az isten kinyilatkoztatta az orchomenosiaknak, hogy hozzák el Hésiodos földi maradványait, és temessék el maguknál, ahogy Aristotelés is írja *Az orchomenosiak államában*.

Plutarchos: *A hét bölcs lakomája.* 19: Valószínűleg milétosi volt az a férfi, akivel Hésiodos együtt lakott a lokrisiaknál vendégségben, és aki titokban viszonyt kezdett vendégbarátja lányával, de rajtakapták. Arra gyanakodtak, hogy Hésiodos is tudott a dologról az elejétől fogva, és segített a bűntett elleplezésében, ezért bár semmiben sem volt hibás, ok nélkül megharagudtak rá, és jogtalanul rágalom érte. A lány testvérei ugyanis lest vetettek neki a lokrisi Nemeia környékén, és szolgájával együtt, akit Tróilosnak hívtak, meggyilkolták. A holttesteket a Daphnos folyóba dobták. Tróilos teste a tengerbe jutott és fönnakadt egy sziklaszirten, ami kissé kiemelkedett a tengerből. Ezt a szirtet máig Tróilosnak hívják. Hésiodos holttestét, mihelyt elhagyta a szárazföldet, egy delfinraj vette a hátára, és elvitte a Rhionig és Molykriáig. Véletlenül éppen akkor tartották a Fokok *(Rhion)* tiszteletére szokásos áldozati ünnepüket a lokrisiak, amit most is közismerten megtartanak azon a helyen. Amikor meglátták a delfinek által odahozott testet, képzelhetjük, mennyire elcsodálkoztak. Leszaladtak a tengerpartra, ráismertek a még friss holttestre, és Hésiodos hírneve miatt mindennél fontosabbnak tartották a gyilkosság kinyomozását. Gyorsan meg is találták a gyilkosokat.

Plutarchos: *A lelki nyugalomról.* 36, „mert a kutya ugatott és nagy csaholással a gyilkosok után vetette magát.": Élve a tengerbe hajították őket, és házukat lerombolták. Hésiodos Nemeia közelében van eltemetve, a sírt azonban a legtöbb idegen nem ismeri, ugyanis el van rejtve, mivel az orchomenosiak – ahogy mondják – egy jóslat értelmében keresték a földi maradványokat, hogy magukhoz vigyék és ott temessék el.

Homérosról és Hésiodosról, származásukról és versenyükről. 214: Miután pedig a versenyre gyülekezést feloszlatták, Hésiodos áthajózott Delphoiba, hogy jóslatot kérjen és hogy a győzelem áldozatát az istennek fölajánlja. Mikor a szentélyhez közeledett – azt mondják – hogy a jósnő megtelt istennel és így szólt:

Boldog a férfi, ki most idejön s szolgálja a házam,
Hésiodos, kit a nemmúló Múzsák raja tisztel,
Hírneve él, valamíg csak fényét szórja a hajnal.
Ámde Nemeios Zeus gyönyörű ligetét kikerüljed:
Mert ott rád a halálnak végzete vár kijelölve.

S Hésiodos – miután ezt hallotta – óvakodott a Peloponnésostól, mert azt hitte, hogy az isten az ottani Nemeát említette; s a lokrisi Oinoéba érkezve, Amphiphanésnál és Ganyktórnál, Phégeus fiainál időzött, s így tudatlanul betöltötte a jóslatot. Mert ezt a vidéket egészében a Nemeai Zeus szentelt helyének tartották. Elég hosszú időt töltött az oinoéiak között, mikor az ifjak, azt gyanítva, hogy Hésiodos elcsábította a húgukat, megölték, őt és holttestét az Achaia és Lokris közötti tengerbe dobták. Harmadnapra azonban a tetemet delfinek hozták ki a szárazra, épp akkor, mikor az ottaniak Ariadné helyi ünnepét ülték; mindenki a tengerpartra futott, fölismerték a testet, gyászolták és eltemették, a gyilkosokat pedig keresni kezdték. Azok pedig, félve polgártársaik haragjától, egy halászcsónakot bocsátottak vízre, és Kréta felé eveztek; útjuk felét tették meg, amikor Zeus villámmal sújtotta és elsüllyesztette őket, mint Alkidamas mondja a *Museionban* [...] Később az orchomenosbeliek – jóslatnak engedelmeskedve – elszállították a holttestét és a maguk vidékén temették el, sírjára pedig ezt írták:

Askré volt a hazája, a sokszántóju, de csontját
Lóhajtó Minyas földje fogadja be itt.

Hésiodosnak, a legjelesebb-nevű földilakónak,
Mind a tudós próbák próbatevői között.
(Devecseri G. fordítása)

566. Pollux: *Onomastikon.* 10, 165: Aristotelés *Az orchomenosiak államában* az achané egy orchomenosi mértékegység, amely negyvenöt attikai medimnosnak felel meg.

Hésychios *achané* címszó alatt: Gabonamérték Boiótiában, amely negyvenöt medimnosnak felel meg.

A pellénéieké

Cicero: *Levelek Atticushoz.* 2, 2. Cicero könyvtárában megvolt *A pellénéiek állama*

567. Harpokratión: *mastéres* címszó alatt: Választott nyomozói tisztség a démos közérdekű ügyeiben, olyanok, mint a *zététések*, azaz a nyomozók, vagy Pellénében a *mastrosok*, ahogy Aristotelés írja *A pellénéiek államban*.

Phótios: *Lexikon. Mastéres* címszó alatt: A száműzöttek vagyonának elkobzói és begyűjtői, akik mintegy kinyomozzák az örökös számkivetésre ítéltek vagyonát. A *mastérek* nevüket a kutyás vadászokról kapták, akik a dombtetőkön *(mastois)* keresik a vadat.

A rhégioniaké

568. Pollux: *Onomastikon.* 5, 75: Amikor Anaxilas uralkodott Rhégionban, ahogy Aristotelés mondja, Siciliában még nem voltak nyulak; ő hozta be és tenyésztette őket először, ugyanakkor pedig fogathajtásban győzött Olympiában. Ezért a rhégioni pénzek egyik oldalára fogatot, a másikra nyulat vésetett.

A rhodosiaké

569. Schol. Pindaros: *Olympiai ódák.* 7. *(Diagoras rhodosi ökölvívónak)*: erről a Diagorasről ezeket beszélik: Olympiában Lysandros szobra mellé állíttatta fel saját szobrát, ami négy kö-

nyök és öt ujj magas volt, és abban a tartásban ábrázolta őt, amint jobb kezét kinyújtja, bal kezét pedig maga felé fordítja. Melléje állított szobrot legidősebb fia, Damagétos (ugyanaz volt a neve, mint nagyapjának), aki pankrationban győzött, az övé négy könyök magasságú volt, négy ujjnyival kisebb az apjáénál. Belé karolva áll testvére, Dorieus is, aki ökölvívásban múlta felül a többieket. Harmadikként Akusilaos szobra áll, aki bal kezén ökölvívó szíjat visel, jobb kezét mintegy imára emeli. Ezek azok az ifjak, akik győzelmet arató apjukkal együtt állnak az oszlopokon. Diagoras lányainak két győztes fia, Euklés, aki ökölvívásban győzött és vele együtt Peisirrhodos is szobrot állított mellettük. Azt mondják Olympiában, apjukkal egy napon győztek a fiai, és körülhordozták apjukat a stadionban, a görögök ünneplése közepette. Sok idővel később Diagoras leánya, Kallipateira – mint mondják – eljött Olympiába, és arra kérte a versenybírákat, engedjék meg neki, hogy megnézze a játékokat, de azok megtagadták, mondván, hogy a törvény értelmében nők nem nézhetik meg az atlétikai *(gymnikos)* versenyeket. Kallipateira azt válaszolta, hogy ő más, mint a többi nő, többet érdemel, mert az őseinek érdemei és tettei állnak mögötte, ezzel apjának és testvéreinek szobrára mutatott, és így meggyőzte a versenybírókat, akik feloldották a törvényt és megengedték Kallipateirának, hogy megtekintse a játékokat. Róluk tehát ennyit.

Azt is mondják, hogy Diagoras Hermés fia volt, és mesélik, hogy anyja egy mezőn ment keresztül, de a nagy hőség miatt megállt és Hermés egyik szent ligetében lepihent, ott az isten vele hált, és így szülte meg az asszony Diagorast. Azt mondják, Héraklés óta ő volt az első, aki ilyen módon született.

Schol. *codex Vratislaviensis* A: Diagoras a 79. olympián győzött. A rhodosiak azt beszélik, Hermés fia volt. Anyja kiment a mezőre, és egy Hermésnek szentelt hely mellett megpihent, az isten egyesült vele, és így született Diagoras. Aristotelés is ezt mondja Diagorasról.

A samosiaké

570. Plinius: *A természet históriája*. 5, 135: Aristotelés szerint Samos neve először Parthenia, aztán Dryussa, majd Anthemussa volt.

Stephanos Byzantios *Samos* címszó alatt: Jeles sziget Karia mellett. Korábban Parthenia, Dryussa és Anthemussa volt a neve.

Strabón: 14, 637: Először, míg károk lakták, Parteniának hívták, majd Anthemusnak.

Hésychios *Doryssa* címszó alatt: Így nevezték Samost.

571. Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika*. 1, 188 (*A partheniai Ankaios*): Aristotelés mondja, hogy Ankaiosra értik a szólást, aki kedvelte a földművelést és sok szőlőt termesztett. Szolgája azt mondta neki, hogy előbb fog meghalni, minthogy inna a tőkék terméséből. Amikor megérett a szőlő, Ankaios kipréselt egy fürtöt, odahívta szolgáját és mondván, hogy lám mégis megérte a szőlő termőre fordulását, inni akart. Szolgája megjegyezte, hogy *„jókora út, míg szád szélét poharaddal eléred"*. Ekkor értesítették, hogy egy vadkan dúlja a vidéket, ő rárohant, és az megölte, mielőtt ivott volna. Ezért azokra mondják, akik olyasmit tesznek, amire nem számítottak.

Zénobios: *Szólások*. *Messze a pohár* címszó alatt: Aristotelés azt mondja, hogy egy Ankaios nevű samosi király épp inni akart, amikor vadászat zaját hallotta, odament, megküzdött a vadkannal, és meghalt. Ezért mondják ezt a szólást, mégpedig így:

Jókora út, míg szád szélét poharaddal eléred.

(Németh György fordítása)

Zénobios: *Szólások*. (*Jókora út, míg szád szélét poharaddal eléred*): közmondás, amit ezen ok miatt mondanak: Ankaios, Poseidón fia szőlőt termesztett, és súlyosan gyötörte rabszolgáit. Az egyik rabszolga azt mondta, hogy nem fog kapni a termésből a gazda. Mikor a szőlő hamarabb beérett, Ankaios megörült neki, mulatságot rendezett, és megparancsolta szolgájának, hogy keverjen neki egy pohár bort. Mielőtt ajkához emelte volna a kelyhet, emlékeztette a szolgát a szavaira, az viszont fentebb említett sorral válaszolt. Még végig se mondta, amikor egy másik szolga érkezett, és hírül hozta, hogy egy hatalmas vadkan pusztítja a kertet. Ankaios letette az italt, megtámadta a vadkant, és annak döfése végzett vele. Innen a közmondás.

Schol. Homéros: *Odysseia*. 13, 9: Aristotelés így beszél a közmondásról: Ankaios Poseidón és Astypalaia fia volt, samosi származású, aki krétai rabszolgájának megparancsolta, hogy hozzon neki egy italt onnan, ahol a szőlőtőkéi vannak. A szolga

azt mondta, hogy nem tudja majd meginni, mire Ankaios kigúnyolta a szolgákat, megragadta a kelyhet és magához vette. Az egyik szolga azt mondta, hogy *„jókora út, míg szád szélét poharaddal eléred,"* amikor hirtelen egy nagy vadkan kezdte pusztítani Ankaios földjét. Meghallotta ezt és letette a kelyhet, pedig már a szájánál volt, rátámadt a vadra, és a vele való összecsapásban halt meg. Azt mondják, hogy innen származik a közmondás.

572. Ailianos: *Az állatok természetéről*. 12, 40: A samosiak a birkát tisztelik. A samosiaktól ellopott szent arany birkát a samosi Mandrobulos megtalálta, és ezért Hérának áldozati ajándékként birkát függesztett föl a szentélyben. Ezt Aristotelés mondja.

573. Schol. Aristophanés: *Madarak*. 471: Aisópos thrák származású volt, a bölcs Idmón szabadította fel. Először Xanthos rabszolgája volt. Szorgalmasnak tartották. Aristotelés *A samosiak államában* azt mondja, hogy meséinek köszönhetően nagy megbecsülésnek örvendett.

574. Zénobios: *Szólások*. 3, 90: Mert szigorúan és kegyetlenül uralkodott, a legtöbben elhagyták a szigetet és máshová költöztek.

Strabón: 14, 638: Sylosón olyan kegyetlenül uralkodott, hogy a város elnéptelenedett. Ebből lett a közmondás: „Jó nagy a hely Sylosón miatt".

575. Phótios: *Lexikon. a sokbetűs samosi nép* címszó alatt: Aristophanés a *Babylónikában* így gúnyolódik a tüzes vassal megbélyegzetteken. Amikor a samosi polgárok száma a tyrannosuralom következtében megfogyatkozott, rabszolgáikat öt statérért írták be a polgárok jegyzékébe, ahogy Aristotelés mondja *A samosiak államában*.

576. Zénobios: *Szólások*. 6, 12. *A tölgyi sötétség:* Aristotelés *A samosiak államában* elmondja, hogy a milétosiak sok priénéit megöltek egy Tölgynek nevezett helyen, ezért a priénéi nők esküje így hangzik: „a tölgyi sötétre (ti. gyászra)".

Plutarchos: *Görög kérdések*. 20. (*Mit neveznek Priénében tölgyi sötétségnek?*): Samos és Priéné kiegyenlített háborút vívott egymással, de egy nagy csatában a priénéiek ezer samosit öltek meg. Hét évvel később a milétosiakkal csaptak össze az úgynevezett Tölgyfa mellett, és polgáraik legelőkelőbbjeit és vezetőit vesztették ott el. Ez akkor volt, amikor Priénéből követként Biast, a bölcset küldték Samosra, akit ott nagy tiszteletben részesítettek. De a priénéi asszonyok, gyászuk és a szörnyű katasztrófa miatt

legfontosabb dolgaikban a „*a Tölgyfa (Drys) melletti sötét*" szólással tesznek esküt és mondanak átkot, mert gyermekeiket, férjeiket és atyáikat ott ölték meg.

577. Plutarchos: *Periklés*. 26: Aristotelés azt állítja, hogy Melissos korábban magát Periklést is legyőzte egy tengeri csatában.

578. Plutarchos: *Periklés*. 28: Az ostrom kilencedik hónapjában a samosiak meghódoltak. Periklés leromboltatta a város falait, a hajókat lefoglalta, és súlyos sarcot vetett ki rájuk. Ennek egy részét a samosiak azonnal kifizették, a többinek megszabott időn belül való kifizetésére pedig túszokat adtak. A samosi Duris mindezt tragikus hangon és kiszínezve adja elő, s az athéniakat és Periklést nagy kegyetlenséggel vádolja; erről azonban nem szól sem Thukydidés, sem Ephoros, sem Aristotelés.

(Máthé Elek fordítása)

A samothrakéiaké

579. Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika*. 1, 917: Samothrakét korábban Leukósiának (Schol. B. *Ilias*. 14, 78: Leukóniának) hívták, ahogy Aristotelés tudósít róla *A samothrakéiak államában*.

A sikyóniaké

580. Pollux: *Onomastikon*. 9, 77: Az *obolos* nevét illetőleg azt mondják, hogy régen olyan hosszú nyársakat *(obelos)* használtak fizetésre, hogy egy egész ökröt föl lehetett húzni rájuk, és úgy tűnik, hogy ezekből egy marékra *(drax)* valót neveztek drachménak, ezek a nevek pedig megmaradtak a hajdani szokás emlékére, azután is, hogy a pénz átalakult a most használatossá. Aristotelés majdnem ugyanezt mondja *A sikyóniak államában*, csak kissé tér el ettől, mert azt írja, hogy addig *ophelosnak* hívták, *ophellein* ugyanis azt jelenti: növel, gyarapít, a név pedig onnan ered, hogy hosszúak voltak a nyársak. Azt mondja, ebből eredt valahogyan az *opheilein* ige is, ami azt jelenti, hogy tartozik, adós. Az *obelos* szóban pedig az *phi* betű *bétára* cserélődött fel, a hasonlóságuk folytán.

A sinópéiaké

581. Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika*. 2, 946: Eumélos és Aristotelés szerint Sinópé Asóposé.

A soloibeliéké

582. *Aratos élete*. Párizsi kódex. 2403: A kilikiai Soloiból. A várost a lindosi Solónról nevezték el, ahogy Aristotelés mondja. Most Pompéiupolis.

A sybarisiaké

583. Athénaios: *Lakomázó bölcsek*. 12, 520: Annyira a fényűzés és luxus *(tryphé)* befolyása alá kerültek a sybarisiak, hogy hozzászoktatták lovaikat ahhoz, hogy lakomáikon auloskíséretre táncoljanak. A velük háborúzó krotóniak megtudták ezt – ahogy Aristotelés is előadja a róluk szóló *Politeiában* –, előadták a lovaknak a táncdalt, mert az auloson játszó zenészek hadi felszerelésben együtt meneteltek a sereggel. Amikor a lovak meghallották az aulosjátékot, nemcsak hogy táncolni kezdtek, hanem lovasukkal a hátukon átálltak a krotóniakhoz.

Iulius Africanus: *Tarkaságok*. 14, 293: Annyira elpuhultak voltak a sybarisiak, hogy lakomáikra elvitték lovaikat. Amikor a lovak meghallották az aulosmuzsikát, felágaskodtak és táncolni kezdtek, mellső lábaikat mozgatva. Egyszer egy bántalmazott aulosjátékos átszökött a krotóniakhoz, akik épp nemrég maradtak alul egy lovascsatában, és megígérte, hogy nagy hasznot fog hajtani az államnak, mert segít foglyul ejteni az egész sybarisi lovasságot. A krotóniak hittek neki, és rábízták a hadvezéri tisztet, ő pedig megmutatta a város többi auloson játszó zenészének a megfelelő dalt, és amikor itt volt az idő, kiadta a parancsot a kivonulásra. Ahogy a sybarisiak mindnyájan – lovasságuk túlereje miatt dölyfösen – kivonultak, és a csatasorok összekeveredtek, egy adott jelre a krotóni zenészek mind játszani kezdtek az auloson. Ahogyan a lovak meghallották a megszokott hangokat, mind táncolni kezdtek, ahogy otthon tanulták, és levetették hátukról lovasaikat, így hát a lovasokat úgy fogták el, hogy a

földön hevertek, a lovakat pedig úgy ejtették zsákmányul, hogy táncoltak, mivel a megszokott dalok erre késztették őket.

584. Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* 12, 523: Siris első lakosai azok voltak, akik Trójából érkezve foglalták el a várost, később a kolophóniaiak telepedtek le itt, ahogy Timaios és Aistotelés mondja, és legalább olyan elpuhult életet éltek, mint Sybaris lakói. Például az jött a szokásba náluk, hogy virágmintás *chitónt* hordanak, amit drága övvel *(mitra)* öveznek fel, és ezért szomszédaik felövezett chitónúaknak hívják őket, mert Homéros az öv nélkülieket övezetlen chitónúaknak mondja (*Ilias.* 16, 419).

A syrakusiaké

585. Pollux: *Onomastikon.* 6, 16 *Pollis-féle édes bor:* Syrakusaiból való bor, az argosi Pollis készített először ilyet, erről kapta a nevét, vagy Pollisról, a syrakusaiak királyáról, ahogy Aristotelés mondja.

Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* epit. 1, 31b: Az argosi Pollis, aki Syrakusai királya lett, hozta a városba Itáliából a biblosi bort. Tehát a szicíliaiaknál Pollis-félének nevezett édes bor valószínűleg a biblosi borral azonos.

Etymologicum Magnum. 197, 32 *biblosi bor* címszó alatt: A biblosinak nevezett thrákiai szőlőből (készül), ez bőtermésű Hellásban, ezért Szicíliába hozta Pollis, Syrakusai tyrannosa. Innen van az, hogy néhányan „pollisi" bornak nevezik.

Ailianos: *Vegyes történetek.* 12, 31: Syrakusaiban a pollisi egy helyi királyról van elnevezve.

586. Phótios: *Lexikon. Kallikyriosok* címszó alatt: A syrakusai földbirtokosok *(geómoros)* ellenfelei igen számosan voltak. A száműzöttek rabszolgái voltak, ahogy Timaios beszéli el a hatodik könyvben, ezért szokták a túl sok embert kallikyriosoknak mondani. Nevüket onnan kapták, hogy egyetértésre jutottak, noha szedett-vedettek voltak – ahogy Aristotelés mondja *A syrakusaiak államában* – mint a *helóták* Lakedaimónban, a *penestések* Thessaliában és a *klarótasok* Krétán.

Zénobios: *Szólások.* 4, 54 *Többen, mint a kallikyriosok):* A kallikyriosok a geómorosokon kívűli, később bevándorolt lakosok Syrakusaiban. Ha nagy a tömeg, azt szokás mondani, hogy „többen vannak, mint a kallikyriosok". Ezek pedig rabszolgák

voltak, de elűzték uraikat. Az elnevezés oka az, hogy szedett-vedett létükre egyetértésre jutottak, olyannyira, hogy szorult helyzetbe juttatták uraikat.

587. Lásd 486. Schol. Pindaros: *Pythói ódák.* 1, 89: Aristotelés azt írja Hierónról *A syrakusaiak államában*, hogy nehéz vizelés okozta halálát.

588. Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* 10, 435e: Aristotelés azt mondja *A syrakusaiak államában* az ifjabb Dionysiosról, hogy volt, amikor megszakítás nélkül kilencven napig volt részeg, és emiatt meggyengült és homályos lett a látása.

Plutarchos: *Dión*: 7: Mondják, hogy uralkodása kezdetén kilencven napon át szüntelenül ivott, és az udvart ez idő alatt a részegeskedés és a tréfák kötötték le.

589. Pollux: *Onomastikon.* 9, 87: A szicíliai talanton ért a legkevesebbet, a régebbi – ahogy Aristotelés mondja – 24 *nummust*, a későbbi tizenkettőt. A *nummus* annyit ér, mint három *félobolos*.

*A tanagraiaké**

589. B. Plutarchos: *Görög kérdések.* 37: Akkoriban, amikor a tanagrai földet külön falvakban lakták, Poimandros, Ephippos atyja – akit az achaiok ostrom alatt tartottak egy Stephos nevű faluban, mert nem akart közösen hadra kelni velük – éjjel megszökött és falakkal megerősítette Poimandriát.*

A tarasiaiké

590. Pollux: *Onomastikon.* 9, 80: Aristotelés *A tarasiak államában* azt mondja, az ottani pénz a *nummus*, amire rávésték, ahogy Taras, Poseidón fia delfinen lovagol.

A tegeaiaké

591. Schol. Apollónios Rhodios: *Argonautika.* 4, 264: Aristotelés *A tegeaiak államában* azt mondja, hogy Arkadiát barbárok lakták,

* Ez és a megaraiakról szóló (550. B) töredék nem szerepel Rose gyűjteményében.

akiket kiűztek az arkadiaiak, épp azelőtt támadva rájuk, hogy a Hold felkelt, s emiatt aztán csak úgy nevezték őket: „a holdelőttiek".

592. Plutarchos: *Görög kérdések.* 5 *(Kik azok a „jók" chréstoi Arkadiában és a lakedaimóniaknál?):* Amikor a lakedaimóniak békét kötöttek Tegea lakóival, közösen márványtáblát állítottak az Alpheios folyónál, amire többek között ráírták, hogy a messénébelieket ki kell űzni a területről, és nem szabad „jóvá" tenni őket. Aristotelés szerint ez azt jelentette, hogy a tegeaiak közül senkit sem volt szabad megölni, aki a lakedaimóniak megsegítése érdekében cselekedett.

Plutarchos: *Római kérdések.* 52: Aristotelés mondja az *Az arkadiaiak államában*, hogy a lakedaimóniaiakkal kötött egyezségekben előírták: senkit nem tesznek „jóvá" a tegeaiak közül azért, mert segíti a lakónbarátokat, ami azt jelenti, hogy senkit sem szabad megölni.

A tenedosiaké

593. Stephanos Byzantios *Tenedos* címszó alatt: Van egy másik kifejezés is: tenedosi bárd; ezt azokra mondják, akik kíméletlenül, vagy még inkább rövid úton intézik el a vitás kérdéseket és az egyéb dolgokat. Aristotelés azt mondja *A tenedosiak államában*, hogy egy király Tenedoson törvényt hozott, ha valaki házasságtörőket ér tetten, mindkettőt bárddal végezze ki. Miután az történt, hogy saját fiát érték házasságtörésen, megparancsolta, hogy tartsák be a törvényt. Miután kivégezték a fiút, közmondásossá vált a dolog: azokra mondják, akik kegyetlenül cselekszenek. Aristotelés szerint ezért van a tenedosiak pénzein az egyik oldalon egy bárd, a másikon két fej, hogy emlékeztessen rá, hogy járt a fiú.

Phótios *tenedosi vádló* címszó alatt: [...] Ezért van pénzük egyik oldalán egy bárd, a másikon két arc, amelyek egy nyakból nőnek ki.

594. Strabón: 8, 380: Tenea korinthosi falu *(kómé)*, ahol Teneai Apollón szentélye áll. [...] Úgy tűnik, hogy rokonságban állt a falu a tenedosiakkal, Tenés, Kyknos fia miatt, ahogyan Aristotelés vélekedik. Nem is kis jele ennek az, hogy mindkét helyen hasonló tiszteletben részesítik Apollónt.

Pausanias: *Hellas leírása*. 2, 5. Tenea lakosai – mint maguk mondják – trójaiak, akiket a hellének hadifogolyként hoztak Tenedosról, és Agamemnón jóvoltából telepedhettek ott le. Emiatt tisztelik az istenek közül legjobban Apollónt.

A ténosiaké

595. Plinius: *A természet históriája*. 65: Ténos, amelyet Aristotelés Hydrussának nevez, ami annyit tesz bővizű, ugyanis vízben bővelkedett.

Stephanos Byzantios *Ténos* címszó alatt: A Kyklasok egyik szigete nevét Ténosról kapta, aki betelepítette. Hydrussának is hívták, mert vízben bővelkedett.

A troizéniaké

596. Athénaios: *Lakomázó bölcsek. Kivonat*. 1, 31c: A jóslatban az isten ezeket mondta:

„Nem lakod Anthédónt, iszogass hát csak zavaros bort,
S szent Hyperát se lakod, hol jó bort mindig ihattál."
(Tokodi Péter fordítása)

Aristotelés *A troizéniak államában* azt mondja, az említett helyek Troizénban vannak, Anthédón és Hypereia szőlői Anthésról és Hyperasról vannak elnevezve, ahogyan az Althéphos Althéphiosról, Alpheios egyik leszármazottjáról.

597. Plutarchos: *Görög kérdések*. 19: Mi az az Anthédón, amiről a Pythia szólt: *Nem lakod Anthédónt, iszogass hát csak zavaros bort*? A boiótoknál ugyanis kevés a szőlőtermő hely. A kalauriai Eirénét egy Eiréné nevű asszonyról nevezték el, akiről azt mesélik, hogy Alpheios lányának, Melantheiának és Poseidónnak volt a gyermeke. Később Anthésről és Hyperasról, akik társaikkal ott telepedtek le, Anthédoniának és Hypereiának nevezték szigetét. A jóslat is így beszél, ahogy Aristotelés mondja:

Nem lakod Anthédónt, iszogass hát csak zavaros bort,
S szent Hyperát se lakod, hol jó bort mindig ihattál..

598. Plutarchos: *Théseus*. 3: Pittheus, Théseus nagyatyja alapította Troizén városát. Pittheust kora egyik legbölcsebb emberének tartották, bölcsessége sok tekintetben hasonlított Hésiodoséhoz, aki főképp a *Munkák és napok* című művében található bölcs mondásoknak köszönheti hírnevét, ezeknek egyikét Pittheusnak tulajdonítják. *„Érje be bőven igért bérével férfi barátod"*. Ezt Aristotelés, a bölcselő is megemlíti.

(Máthé Elek fordítása)

A phókaiaiaké

599. Alexandriai Kelemen: *Strómata*. 1, 144: Exékestosnak, a phókaiai tyrannosnak volt két gyűrűje, amiket ha felvett, akkor az egymáshoz ütődésük zajából felismerte az álságos cselekedeteket. Mégis ármánnyal ölték meg, pedig a gyűrű előre jelezte neki a csalást. Aristotelés mondja *A phókaiaiak államában*.

A karchédóniaké

600. Plinius: *A természet históriája*. 7, 207: Aristotelés szerint négyevezősoros hajót először a karchédóniak készítettek.

Alexandriai Kelemen: *Strómata*. 1, 132: A karchédóniak szerelték fel először négyevezősoros hajót, mégpedig Bosporos építette azt sebtiben.

A chalkisiaké

601. Strabón: 10, 445: A költő, noha Euboiát mond, mégsem hívja soha a sziget lakóit euboiaiaknak, hanem mindig csak abasoknak. Aristotelés szerint a phókisi Abából elvándorolt thrákok lerohanták és megszállták a szigetet, a birtokosokat pedig abasoknak nevezték.

602. Plinius: *A természet históriája*. 7, 197: a bronz olvasztásának és ötvözésének módját Aristotelés szerint a lyd Skythés, Theophrastos szerint a phryg Délas találta fel.

603. Strabón: 10, 447: Ezek a városok, Eretria és Chalkis megnövekedtek, és maguk is jelentős gyarmatokat alapítottak

Makedóniában. Eretria alapította a Palléné és Athós környékén lévő városokat, Chalkis pedig az Olynthos környékieket, amelyeket Philippos pusztított el. Italiában és Szicíliában is sok terület a chalkisiaké, ezeket a gyarmatokat akkor létesítették – ahogy Aristotelés mondja –, amikor az állam a hippobotések uralma alatt állt. Az állam élén a vagyonuk alapján választott férfiak álltak, akik arisztokratikus vezetők voltak.

A barbár népek szokásai

604. Varro: *A latin nyelvről*. 7, 70: A siratóasszony *(praefica)* – ahogy Aurelius írja – olyan asszony, akit a gyászoláshoz pénzért felfogadnak, hogy a halott háza előtt annak dicséretét énekelje. Erről a szokásról ír Aristotelés *A barbár népek szokásai* című könyvében.

Hésychios *kariněk* címszó alatt: Énekes siratóasszonyok, akik a halottakat gyászdalt énekelve kísérték a sírhoz, és a temetésen is részt vettek. Kariából való asszonyokat fogadtak föl erre.

605. Apollónios: *Furcsaságok*. 11: Aristotelés *A barbár népek szokásaiban* írja, hogy a kariai Latmosban olyan skorpiók vannak, amelyeknek marása nem különösebben ártalmas az idegenekre nézve, de a helybélieknek azonnali halált okoz.

Antigonos: *Furcsaságok*. 16: A kariai Latmosban Aristotelés szerint olyan skorpiók élnek, amelyek ha idegent marnak meg, csak közepes fájdalmat okoznak, de a bennszülötteket megölik vele.

606. Plinius: *A természet históriája*. 7, 15: Kalliphanés azt mondja, hogy az *androgynosoknak*, azaz a kétneműeknek, akik a nasamónok és a velük szomszédos machlysök fölött laknak, megvan mindkét fajta nemzőszervük, és egymással felváltva közösülnek. Aristotelés hozzáteszi, hogy jobb mellük olyan, mint a nőké, a bal pedig olyan, mint a férfiaké.

607. Athénaios: *Lakomázó bölcsek. Kivonat*. 1, 23d: Aristotelés *A tyrrhének szokásai* című művében írja: „a tyrrhének lakomáikon asszonyaikkal egy köpeny alatt fekszenek együtt."

608. Pollux: 4, 56: Aristotelés szerint a tyrrhének nemcsak ökölvívás közben, hanem korbácsolás és ételkészítés alatt is auloson játszanak.

Plutarchos: *A szenvedélymentességről.* 11: Ahogy Aristotelés előadja, a rabszolgákat aulosjáték mellett korbácsolják Tyrrhéniában, hogy élvezettel viseljék el a büntetést.

Athénaios: *Lakomázó bölcsek.* Kivonat. 12, 518: A tyrrhének elpuhultságuk miatt ökölvívás, korbácsolás és tésztagyúrás közben is aulosjátékot hallgatnak, ahogy Alkimos hírül adja.

PSEUDO-XENOPHÓN

AZ ATHÉNI ÁLLAM

I.

1. Ami az athéni államrendet illeti, azt ugyan nem helyeslem, hogy az államrendnek ezt a formáját választották, mert ezzel a választásukkal egyúttal azt is választották, hogy a hitványaknak jobban menjen a dolguk, mint az előkelőknek, ezért nem helyeslem tehát. Ki fogom azonban mutatni, hogy államrendjüket – ha már egyszer így határoztak – jól őrzik, és egyébként helyesen járnak el, még ha a többi görögök úgy látják is, hogy hibáznak.

2. Először is azt mondom, hogy nézetem szerint ott <méltán> kapnak többet <a hitványak>, a szegények és a nép, mint a nemesek és a gazdagok, mert a nép hajtja a hajókat s adja meg az államnak a hatalmat; hiszen sokkal inkább a kormányosok, hajóparancsnokok és alparancsnokok, másodkormányosok, hajóácsok – adják meg az államnak a hatalmat, mint a nehézfegyverzetűek, a nemesek és az előkelők. Minthogy tehát így áll a dolog, méltányosnak látszik, hogy mindenki részesedjék a tisztségekben – részint a most szokásos sorsolás, részint a kézfeltartással való választás révén –, s hogy minden polgár, aki csak akar, szólhasson a nyilvánosság előtt. 3. Azután jó néhány olyan tisztség van, mely ha jó kezekben van, boldogulást, ha nem jó kezekben, veszedelmet hoz az egész népre – ezekben a tisztségekben a nép nem is kíván részesedni. Úgy gondolják, hogy nem kell sorshúzás útján részesedniök sem a stratégos, sem a hipparchos tisztségében; hiszen tudja a nép is, hogy több haszna van abból, ha nem maga látja el ezeket a hivatalokat, hanem hagyja, hogy a legtekintélyesebbek lássák el. Hanem valahány olyan tisztség van, mely fizetéssel jár és hasznot hoz a házhoz, azt a nép törekszik betölteni. 4. Azután itt van, amin egyesek csodálkoznak, hogy mindenütt több előnyt biztosítanak a hitványaknak, a szegényeknek, a népből való embereknek, mint az előkelőknek, de mindjárt kiderül, hogy éppen ezzel őrzik meg a demokráciát.

Mert ha a szegényeknek, a népből valóknak, a kisembereknek jól megy a dolguk, és az ilyenek tömeggé lesznek, gyarapítják a demokráciát; ha viszont a gazdagoknak és az előkelőknek menne jól a dolguk, úgy a népből való emberek éppen a saját magukkal szemben álló pártot erősítenék. 5. A legjobb elem minden országban szemben áll a demokráciával. A legjobbakban a legkevesebb ugyanis a zabolátlanság és az igazságtalanság, és a legtöbb az éleslátás a nemeset illetőleg; a népben viszont a legtöbb a tanulatlanság, a fegyelmezetlenség és a hitványság; mert részint a szegénység viszi őket inkább a rút dolgokba, részint a műveletlenség és a tudatlanság, ami egyes embereknél megint az anyagi eszközök hiányának a következménye.

6. Azt mondhatná mármost valaki, hogy nem lett volna szabad megengedniök, hogy mindenki egyformán szólhasson és tanácskozhassék, hanem csak a legtekintélyesebb és legkiválóbb férfiak. Ők azonban ebben is a legjobban döntöttek, mikor hagyják, hogy a hitványak is szóljanak. Mert ha az előkelők szólnának és vennének részt a tanácsban, akkor ez előnyös volna ugyan a hozzájuk hasonlóknak, de nem volna előnyös a népből valóknak. Most viszont, ha akarja az a hitvány ember, feláll és szól és kitalálja, ami jó neki meg a hozzá hasonlóknak. 7. Azt mondhatná erre valaki: Már ugyan mi jót tudna az efféle ember magának vagy a népnek? Ők azonban tudják, hogy ennek tanulatlansága, hitványsága és jóindulata inkább hasznukra van, mint az előkelő ember erénye, bölcsessége és rosszindulata. 8. Igaz ugyan, hogy az állam nem az ilyen berendezkedés következtében lesz a legjobb, de a demokráciát így lehet leginkább megőrizni. Mert a nép nem azt akarja, hogy az államban kitűnő alkotmány legyen, ő meg szolgaságban éljen, hanem azt, hogy szabad legyen és uralkodjék, bánja is akkor, ha rossz az alkotmány. Amiről ugyanis te azt tartod, hogy nem jó alkotmány, éppen az teszi erőssé és szabaddá magát a népet. 9. Ha pedig jó alkotmányt keresel, először is azt látod majd, hogy a legtekintélyesebbek hozzák a törvényeket, azután az előkelőek megfenyítik a hitványakat, az előkelőek tartanak tanácsot az államügyekben és nem hagyják, hogy őrjöngő emberek részt vegyenek a tanácsban, szóljanak vagy népgyűlésezzenek. Persze az ilyen jó berendezkedés következtében egykettőre szolgaságba süllyed a nép.

10. A rabszolgák és metoikosok zabolátlansága viszont Athénben a legteljesebb, ott nem szabad megverni sem őket, és utadból

sem áll félre a rabszolga. Hogy mi az oka ennek a helyi szokásnak, mindjárt megmondom. Ha az volna a törvény, hogy a szabad ember megütheti a rabszolgát vagy a metoikost vagy a szabadonbocsátottat, bizony gyakran athéni polgárt verne meg abban a hiszemben, hogy rabszolga. Mert a nép ruházata ott semmivel sem jobb, mint a rabszolgáké vagy a metoikosoké, és a kinézésük sem jobb. 11. Ha meg azon is csodálkoznék valaki, hogy hagyják, hogy a szolganép ott bőségben, sőt egyesek nagylábon éljenek, kiderül, hogy ezt is megfontolásból teszik. Ahol ugyanis tengeri hatalom van, feltétlenül szükséges az, hogy a rabszolgák pénzért szolgáljanak, hogy megkapjam munkájából a részesedést, meg az, hogy szabadjára engedjék őket. Ahol viszont már gazdagok a rabszolgák, ott többé nem előnyös, ha az én rabszolgám fél tőled; persze Lakedaimónban fél tőled a rabszolgám. Ha azonban a te rabszolgád fél éntőlem, az a veszély fenyeget, hogy saját pénzét is ideadja, csakhogy személyét ne fenyegesse veszély. 12. Ezért engedélyeztük a szabad beszédet *(iségoria)* a rabszolgának a szabadokkal szemben, és a metoikosoknak a polgárokkal szemben, hiszen az államnak szüksége van a metoikosokra a nagy csomó mesterség meg a hajózás miatt. Ezért engedélyeztük hát, érthetően, a metoikosoknak is a szabad beszédet.

13. A nép véget vetett ott a testedzés és a zenével való foglalkozás divatjának, úgy vélve, hogy ez nem szép dolog – felismerte ugyanis, hogy nem képes ezekkel foglalkozni. Ha viszont chorégiáról, versenyrendezésről, hajóállításról van szó, tudja jól, hogy a chorégiánál a gazdagoké az irányítás és a költség, a népé az engedelmeskedés és a haszon, a versenyrendezés meg a hajóállítás esetében az irányítás és a költség a gazdagoké, a népé pedig csak az engedelmeskedés és az élvezés. Pénzt akar tehát kapni a nép, akár énekel, akár fut, akár táncol, akár hajóra száll, hogy neki magának legyen, a gazdagok meg csak szegényedjenek. A bíróságokban sem az igazsággal törődnek, hanem inkább azzal, hogy mi van hasznukra.

14. Ami a szövetségeseket illeti, elhajóznak hozzájuk, álnokul vádaskodnak – amint a közhit tartja –, és gyűlölik az előkelőket – felismerték ugyanis, hogy az elnyomott szükségképpen gyűlöli az elnyomót, és ha a gazdagok és hatalmasak kerülnek hatalomra a városokban, akkor a hatalom igencsak rövid ideig lesz a nép kezében Athénben, és ezért fosztják meg polgárjogaiktól az

előkelőket, kobozzák el vagyonukat, űzik el és ölik meg őket, míg viszont a hitványakat nagyra növelik. Az athéni előkelők ellenben mentik az előkelőket a szövetséges városokban, felismerve, hogy nekik az a jó, ha a legjobbakat a városokban mindig mentik. 15. Azt mondhatná valaki, hogy éppen abban áll az athéniek ereje, ha a szövetségesek elég tehetősek ahhoz, hogy pénzeket befizessenek. A népből valóknak azonban az a véleményük, hogy nagyobb előny, hogy minden egyes athéni kezében tartja a szövetségesek pénzét, míg nekik csak épp annyi van, amennyi a megélhetéshez kell, és emellett még úgy dolgoznak, hogy képtelenek holmi lázadó terveket forralni.

16. Az a közfelfogás, hogy az athéni nép abban is rosszul határozott, hogy a szövetségeseket arra kényszeríti, hogy peres ügyeiknek elintézésére Athénbe hajózzanak. Ők viszont erre előszámlálják, hogy ebből mennyi jó származik az athéni népre. Először is a törvényszéki letétpénzekből egész éven át húzzák a jövedelmet. Azután otthon ülve, anélkül, hogy kihajóznának, irányítják a szövetséges városokat, s a bíróságokban a nép embereit megmentik, ellenfeleit meg tönkreteszik, míg viszont ha mindegyik otthon intézné el peres ügyeit, az athéniek iránti gyűlöletükben saját maguk között éppen azokat tennék tönkre, akik leginkább barátai az athéni népnek. 17. Ezenfelül az athéni népnek még a következő haszna van abból, hogy a peres ügyek intézése a szövetségesek számára is Athénban folyik. Először is, mert a Peiraieusban több egyszázalékos vámot kap a város, azután, ha valakinek bérháza van, jobban jár, azután meg az is, akinek bérbe adó igásállata vagy rabszolgája van. Azután a hirdetők is jobban járnak a szövetségesek beutazása révén. 18. Ezenfelül, ha a peres ügyek intézésére nem jönnének fel a szövetségesek, akkor csakis az odahajózó athéniaket részesítenék tiszteletben, a stratégosokat, a hajóparancsnokokat és a követeket. Most viszont az egész athéni népnek kénytelen hízelkedni minden egyes szövetséges, hiszen tudja jól, hogy Athénba érkezve nem mástól függ a büntetés vagy az elégtétel, hanem a néptől, ez Athénban a törvény. Így kénytelen ott rimánkodni a bíróságokban, és ha valaki belép, a kezét megragadni. Ezért aztán a szövetségesek inkább rabszolgái az athéni népnek.

19. Ezenfelül külföldön lévő birtokaik meg külföldi hivatali teendőik miatt észrevétlen megtanulják mind maguk, mind kísérőik az evezővel való bánást. Mert elkerülhetetlen, hogy az az

ember, aki gyakran hajózik, evezőt ne ragadjon maga is, szolgája is, és hogy meg ne tanulja a hajózási szakkifejezéseket. 20. Persze hogy aztán jó kormányosok lesznek, részben hajózási tapasztalataik, részben gyakorlatuk révén. Egyesek a személyhajók kormányzásában tettek szert gyakorlatra, mások a teherhajókéban, némelyek pedig innen a háromevezősorosokra kerültek. A legtöbbje, mihelyt a hajóra lép, tudja hajtani, hiszen egész életükben előzőleg már begyakorolták magukat.

II.

1. A nehézfegyverzetű gyalogsággal kapcsolatban, amiről azt tartják, hogy a leggyengébben áll Athénban, valóban így is áll a dolog, és maguk is úgy tartják, hogy gyengébbek is, kevesebben is vannak, mint az ellenség, de a szövetségesek közt, akik az adót fizetik, szárazföldön ők a legerősebbek, és úgy gondolják, hogy elég a nehézfegyverzetű gyalogság, ha a szövetségeseknél erősebbek. 2. Hozzá még a dolgok véletlen alakulásából kifolyólag olyan helyzet állt elő náluk, hogy míg a szárazföldön alávetettek számára megvan annak a lehetősége, hogy kis városok egyesüljenek és egyesült erővel harcoljanak, a tengeri hatalomnak alávetettek számára viszont, amennyiben szigetlakók, nincs meg a lehetősége, hogy városaikat ugyanazon a helyen fűzzék egybe, mert közbül van a tenger, és az uralkodók éppen a tenger urai. De még ha meg is volna a lehetősége annak, hogy titkon összegyülekezzenek ugyanarra a helyre – a szigetlakók egyetlen szigetre –, éhen vesznének. 3. Ami város a szárazföldön van alávetve Athénnak, azok közül a nagyok félelemből hódoltak meg, a kisebbek legfőképpen szükségből; nincs ugyanis olyan város egy sem, mely ne szorulna valamelyes behozatalra vagy kivitelre. Ez pedig nem lehetséges számára, hogyha nem engedelmeskedik a tenger urainak. 4. Aztán a tengeren uralkodók számára megvan a lehetőség, hogy megtegyék azt, amire a szárazföldön uralkodóknak csak néha nyílik alkalmuk – ti. hogy feldúlják az erősebbek földjét –, mert odahajózhatnak, ahol nincs egy ellenség sem, vagy csak kevesen vannak, ha pedig az ellenség mégis odajön, egyszerűen hajóra szállnak és elhajóznak. És aki így tesz, kevesebb nehézségbe ütközik, mint aki gyalogsággal vonul ki. 5. Azután meg a tengeren uralkodók olyan messze

hajózhatnak saját földjüktől, amilyen messze csak akarnak, a szárazföldön uralkodók számára viszont nincs meg annak lehetősége, hogy saját földjüktől több napi járóföldre távozzanak, mert a gyalogmenetek lassúak, és élelmet sem tud sok időre magával vinni a gyalogmenetben haladó. Amellett a gyalogmenetben haladó kénytelen baráti területen haladni vagy kiverekedni a győzelmet, míg aki hajón megy, ahol erősebb, kiszállhat, ahol nem, azon a földön nem száll ki, hanem elhajózik mellette, míg baráti földhöz vagy gyengébbekhez nem ér. 6. Azután a termények betegségeit – melyek Zeustól valók – a szárazföldön hatalmasok nehezen védik ki, a tengeren hatalmasok viszont könnyen, hiszen a betegség nem éri egyszerre az egész földet, és így a tengeren uralkodók a virágzó területről hoznak be terményeket.

7. Ha azonban kisebb dolgokat is meg kell említenem, hát a tenger feletti uralmuk következtében találták ki először is a fényűzés különféle módjait, hiszen érintkezésben vannak mindenfelé mindenkivel, s ami jó csak van Szicíliában vagy Itáliában, Kyprosban vagy Egyiptomban, Lydiában, a Pontos vidékén vagy a Peloponnésoson vagy másvalahol, azt mind egy helyre halmozták össze a tenger feletti uralmuk következtében. 8. Azután meg minden nyelvjárást hallva kiszedegették innen ezt, onnan azt; s így míg a többi görögök inkább saját nyelvjárásukat beszélik, a maguk módján élnek és öltözködnek, az athéniak a görögökét és barbárokét mind összekeverik.

9. Ami az áldozatokat, szentélyeket, ünnepeket és kultikus helyeket illeti, a nép belátta, hogy nem képes minden egyes szegényember arra, hogy áldozzon, lakomázzék, szentélyei legyenek és szép, nagy várost lakjék, így hát kitalálta, hogy miképp lesz lehetséges mindez. Közköltségen, szóval a város pénzéből sok áldozatot mutatnak be, de a nép az, aki lakomázik és aki kisorsolja az áldozati állatokat. 10. A gazdagok közül is van egyeseknek saját tornacsarnokuk, fürdőjük és öltözőjük, de a nép épít önmagának saját használatára egy csomó tornatermet, öltözőt meg nyilvános fürdőt, és ebből több haszna van a tömegnek, mint a keveseknek és tehetőseknek.

11. A gazdagságot az összes görögök és barbárok között egyedül ők képesek kézben tartani. Mert ha egy város bővelkedik hajóépítésre alkalmas fában, ugyan hová fogja eladni, ha a tengeren uralkodót nem nyeri meg? Vagy például, ha vasban vagy

bronzban vagy lenben bővelkedik egy város, ugyan hová fogja eladni, ha a tengeren uralkodót nem nyeri meg? Nos, valójában éppen ezekből vannak nekem a hajóim, az egyiktől a fa, a másiktól a vas, a harmadiktól a bronz, a negyediktől a len, az ötödiktől a viasz. 12. Ezenfelül ellenlábasainknak nem fogják megengedni, hogy máshová szállítsák, vagy nem használhatják a tengeri utakat. Így aztán, bár én semmit sem termelek a földből, mindent megkapok a tengeren át, míg egy más városnak sincs meg kettő ezek közül, nincs meg ugyanazon a helyen fa is meg len is, hanem ahol igen sok a len, ott a föld sík és fátlan; de például bronz és vas sem jön egyugyanazon államból, és a többiből sincs kettő vagy három egy városban, hanem az egyik itt, a másik ott.

13. Ezenfelül még minden szárazföld mellett van vagy egy előreugró fok, vagy egy előtte fekvő sziget, vagy valami szoros, úgyhogy a tenger felett uralkodók meg tudják vetni ott a lábukat és veszteségeket tudnak okozni a szárazföldön lakóknak. 14. Egyetlen dolognak vannak híjával: ha az athéniak szigeten laknának, és úgy volnának a tenger urai, akkor megvolna a lehetőségük, hogy károkat okozzanak, ha akarnak, anélkül, hogy valamit is szenvednének; míg csak a tenger felett uralkodnak, földjüket nem pusztíthatnák, s az ellenséget sem kellene beengedniök. Most viszont a földművesek és a gazdagok lapulnak inkább az ellenség előtt, míg a nép, jól tudva, hogy az övéből semmit sem fognak fölperzselni vagy elpusztítani, félelem nélkül él és nem lapul előttük.

15. Ezenfelül egy másik félelemtől is megmenekülnének, ha szigeten laknának: attól, hogy egy kisebbség elárulja a várost, hogy kinyissák a kapukat, és hogy az ellenség betörjön (mert ugyan hogy történhetnék meg ilyesmi szigeten lakókkal?) –, vagy pedig hogy bármely csoport fellázadhasson a nép ellen. Mert most, ha fellázadnának, akkor reményüket az ellenségbe vetve lázadnának fel, hogy majd szárazföldön behívják őket; ha viszont szigeten laknának, ettől sem volna mit félniök. 16. Minthogy azonban kezdettől fogva úgy adódott, hogy nem szigeten laknak, most a következőt teszik: vagyonukat a szigetekre rakják el maguknak, bízván tengeri hatalmukban, és nem törődnek vele, ha az attikai földet elpusztítják, mert tudják, hogy ha ezt sajnálnák, más, nagyobb javaktól esnének el.

17. Aztán meg a szövetségeket és esküket az oligarchikus államok kénytelenek szigorúan megtartani. Hiszen ha nem ma-

radnak meg a megállapodások mellett, vagy valaki jogtalanságot követ el rajtad, a keveseknek, akik a megállapodást kötötték, a neve könnyen megfogható. Ami szerződést viszont a nép köt meg, ott nyitva áll számára a lehetőség, hogy a felelősséget egyedül a javaslattevőre meg a szavazás vezetőjére tolja; a többieknek pedig, hogy tiltakozzék, hogy nem volt ott, meg hogy nem is ért egyet vele, kivéve ha tudják, hogy teljes népgyűlésben történtek a megállapodások; és ha nem tetszik, hogy ezek érvénybe lépjenek, ezer ürügyük is van kéznél, hogy ne kelljen megtenni, amit nem akarnak. Ha pedig abból, amit a nép elhatározott, valami rossz származnék, a nép nyomban vádat emel, hogy egypár ember, akik az ő érdekei ellen dolgoznak, elrontotta, ha viszont valami jó, akkor az érdemet saját maguknak tulajdonítják.

18. Azt, hogy a népet komédiában kifigurázzák vagy rosszat mondjanak róla, nem engedik meg, nehogy maguknak keljen rossz hírük, de ha magánemberről van szó, még biztatják is, akinek valakivel szemben ilyen szándéka van, jól tudva, hogy többnyire nem a nép vagy a tömeg embere, akit nevetségessé tesznek, hanem vagy gazdag, vagy nemes származású, vagy befolyásos ember, és csak elvétve tesznek nevetségessé szegény vagy a népből való embert, de ezeket is csak fontoskodás miatt, vagy ha arra törekszenek, hogy valamiből többet szerezzenek, mint a nép; úgyhogy ha az ilyet nevetségessé teszik, azért sem bosszankodnak.

19. Én tehát állítom, hogy az athéni nép tudja, hogy a polgárok közül kik az előkelők és kik a hitványak. Ennek tudatában azokat, akik hozzá tartoznak és neki használnak, szeretik, még ha hitványak is; az előkelőket viszont inkább gyűlölik. Mert úgy gondolják, hogy ezeknek velük született kiválósága őnekik nem javukra válik, hanem kárukra. Ezzel szemben viszont akadnak egyesek, akik igazában a nép oldalán állnak, bár nem népi származásúak. 20. Márpedig én magának a népnek megbocsátom a demokráciát, hiszen mindenkinek megbocsátható, ha a maga javát nézi, hanem aki nem a népből való, és mégis azt választotta, hogy inkább demokratikus államban lakik, mint oligarchikusban, az gazságokra készül, mert rájött, hogy a gazember könnyebben rejtve tud maradni a demokratikus államban, mint az oligarchikusban.

III.

1. Szóval, ami az athéni államrendet illeti, ezt a formát nem helyeslem. De ha már úgy határoztak, hogy demokratikus rendben élnek, nézetem szerint jól őrzik a demokráciát, azzal a módszerrel élve, melyet bemutattam.

Látok azonban egyeseket, akik kifogásolják az athéniaknál, hogy ott néha a tanács és a nép is képtelen elintézni emberek ügyét, akik már esztendeje ülnek ott. Hanem ez Athénban nem más miatt van, mint hogy az ügyek tömege miatt nem képesek mindenkinek az ügyét elintézni és úgy elbocsátani. 2. De hát hogyan is volnának erre képesek ők, akiknek először is annyi ünnepet kell ünnepelni, mint egy görög államnak se még (és ezek alatt aligha képes valaki közügyek intézésére), azután ítélniök kell a köz-, ill. magánügyekben emelt vádak meg számadások felett, de annyi felett, hogy annyit az összes ember együttvéve sem ítél, a tanácsnak tanácskoznia kell a háború felől egy csomót, egy csomót a jövedelmekről, egy csomót a törvények hozásáról, egy csomót az állammal kapcsolatos folyó ügyekről, egy csomót a szövetségesekről, át kell vennie az adót, gondoskodnia kell a dokkokról és szentélyekről. Hát csoda-e, ha ennyi dolog mellett nem képesek minden ember ügyét elintézni? 3. Azt mondják erre egyesek: „Menjen csak valaki pénzzel a kezében a tanácshoz vagy a néphez, menten el fogják intézni az ügyét!" Persze, én egyetértek ezekkel, hogy pénzért sok mindent elintéznek Athénben, és még többet is elintéznének, ha többen fizetnének. Azt azonban jól tudom, hogy az összes kérvényezőknek az ügyét nem lenne képes elintézni az állam, ha mégannyi aranyat vagy ezüstöt adna is valaki nekik. 4. Azután még döntést kell hozni a következő dolgokban: ha valaki nem szereli fel a hajót, vagy valami közterületet beépít, ezenfelül döntést kell hozni minden évben a Dionysia, a Thargélia, a Panathénaia, a Prométhia és a Héphaistia chorégiáival kapcsolatos perekben; azután évenként négyszáz triérarchost állítanak ki, s akiknek ezek közül panaszuk van, azok ügyében is minden évben döntést kell hozni; ezenfelül a tisztviselőket is meg kell vizsgálni és ügyükben döntést kell hozni, azután meg kell vizsgálni az árvákat, meg kiállítani a foglyok őreit. 5. Ezeket tehát minden évben. Időnként törvénykezni kell katonaszökevények ügyében, és ha valami váratlan törvényszegés fordul elő (hogyha egyesek vala-

mi egészen szokatlan bűncselekményt cselekednének, vagy istentelenséget követnének el). Még egy sor dolgot el is hagyok; ami azonban a legfontosabb, azt már elmondtam, kivéve a szövetségi adó kiszabását: ez többnyire minden ötödik évben történik. 6. Nos tehát, nem kell-e azt gondolnunk, hogy mindezekben döntést kell hozni? Mert mondja csak meg valaki, mi az itt, amiben nem kell döntést hozni? Ha egyet kell értenünk abban, hogy mindezekben döntést kell hozni, szükséges, hogy ez egy év alatt történjék, holott pedig most, amikor esztendőn át törvénykeznek, sem képesek megszabadulni a gonosztevőktől az emberek sokasága miatt. 7. No jó, de azt mondja valaki, hogy törvénykezni ugyan kell, de törvénykezzenek kevesebben. Így azonban, ha csak nem csinálnak kevés bíróságot is, szükségképpen kevesen lesznek az egyes bíróságokban, és így egyfelől könnyebb lesz felkészülni a kevés bíróval szemben, másfelől megvesztegetik őket, hogy sokkal kevésbé igazságosan törvénykezzenek. 8. Ezenfelül meg kell gondolni, hogy az athéniaknak ünnepeket is kell ülniök, amikor nem lehet törvénykezni. Márpedig kétszer annyi ünnepet ülnek, mint mások, bár én csak a legkevesebb ünnepet ülő várossal vetem egybe.

Minthogy azonban ezek így állnak, azt állítom, hogy lehetetlenség, hogy Athénban más viszonyok legyenek, mint amilyenek most vannak, legfeljebb csak apránként lehetséges ezt elvenni, azt meg hozzátenni. Sokat azonban nem lehet változtatni anélkül, hogy a demokráciából is el ne vennénk valamit. 9. Mert sok mindent ki lehet találni, hogy az államberendezkedés jobb legyen, de kielégítő megoldást találni arra, hogy hogyan lehetne az állami életet jobbá tenni, és egyúttal a demokráciát fenntartani, bizony nem könnyű, kivéve ha – mint azt az imént mondtam – apránként valamit hozzáteszünk vagy elveszünk.

10. Nézetem szerint az athéniak abban a tekintetben sem határoztak jól, hogy a pártviszályoktól dúlt városokban a silányabbak mellett foglalnak állást. Ők azonban ezt tudatosan teszik. Mert ha a jobbak mellett foglalnának állást, akkor azokat támogatnák, akik nem ugyanazon a véleményen vannak, mint ők maguk. Mert a legjobb elem egy városban sem jóindulatú a nép iránt, hanem a legrosszabb elem az, amely minden városban jóindulatú a nép iránt, hiszen a hasonlóak jóindulatúak a hozzájuk hasonlókhoz. Ezért foglalnak az athéniak is a hozzájuk illők mellett állást. 11. Viszont valahányszor arra vállalkoztak,

hogy a legjobbak mellett foglalnak állást, az sosem ütött ki jól, hanem a boiótiaiaknál a nép rövid időn belül szolgaságra jutott, azután meg mikor a milétosiaknál a legjobbak mellett foglaltak állást, rövid időn belül elpártoltak és lemészárolták a népet; azután meg mikor a lakedaimóniak mellett foglaltak állást a messénéiekkel szemben, a lakedaimóniak rövid időn belül leigázták a messénéieket, és az athéniek ellen folytatták a háborút.

12. Azt vethetné közbe valaki, hogy talán nem is fosztottak meg senkit igazságtalanul polgárjogaitól Athénban. Én azt mondom, hogy vannak, akiket igazságtalanul fosztottak meg polgárjogaiktól, de csak kevesen. Csakhogy nem kevés olyan emberre van szükség, aki az athéni demokrácia ellen tör, mert persze úgy áll a dolog, hogy azok az emberek, akiket igazság szerint fosztottak meg polgárjogaiktól, nem forralnak semmit, csak azok, akiket igazságtalanul. 13. Ugyan hogy gondolhatná hát valaki, hogy Athénban, ahol a nép látja el a hivatalokat, a nagy tömeget igazságtalanul fosztották meg polgárjogaitól. Ha valaki nem látja el jogszerűen hivatalát, ha nem azt mondja, ami jogos, és nem azt teszi, nos ilyesmiből kifolyólag következik be a polgárjogoktól való megfosztás. Ezeket fontolóra véve nem kell azt gondolni, hogy a polgárjogaiktól megfosztottaktól kell valamit félni Athénban.

A LAKEDAIMÓNIAK ÁLLAMA

1. Amikor egy napon végiggondoltam, hogy Spárta, Hellas egyik legkevésbé népes állama hogyan tudott a leghatalmasabbá és leghíresebbé válni, igencsak meglepődtem, hogy történt mindez? De miután megismerkedtem a spártaiak intézményeivel, már semmi meglepőt nem találtam a dologban.

Lykurgost azonban, aki azokat a törvényeket adta nekik, amelyeknek engedelmeskedve boldogan élnek, őt bizony csodálom és a lehető legnagyobb bölcsnek tartom. Nem utánzott más államokat, hanem éppen ellenkezőképp gondolkodott, mint legtöbbjük, s ezáltal tette hazáját a legboldogabbá.

Hogy az elején kezdjem, vegyük először a gyerekszülést. A jövendő anyákat, vagyis a lányokat, akiket úgy gondolnak, hogy jól nevelnek, a többi népek igen mértékletesen táplálják, és nyalánkságot alig adnak nekik, bort többnyire egyáltalán nem ihatnak, vagy ha mégis, csak vízzel hígítva. A többi hellének a lányokat arra kényszerítik, hogy a négy fal között szőjenek-fonjanak, miként a kézművesek, akik közül a legtöbben állandóan egy helyben ülnek. Hogyan lehet abban reménykedni, hogy az ilyen módon nevelt nők nagyszerű utódokat fognak világra hozni? Lykurgos viszont úgy tartotta, hogy éppen elég rabszolganő van a szövésre-fonásra, s mivel véleménye szerint a szabad asszonyok legfontosabb feladata a gyermekszülés, legelőször is elrendelte, hogy a nők ugyanolyan mértékben eddzék testüket, mint a férfiak. Ráadásul a lányok között éppen olyan futóversenyeket és erőpróbákat vezetett be, mint a férfiak közt, mivel hitt benne, hogy ha mindkét szülő erőtől duzzad, az utódaik is életrevalóbbak lesznek.

Látván, hogy másutt a házasság első időszakában a férjek mértéktelenül vannak együtt újdonsült feleségükkel, ebben is külön úton járt. Úgy intézte, hogy nagy szégyen volt, ha látták a férfit a feleségéhez bemenni vagy onnan kijönni. Ilyen körülmények között szükségszerűen megnőtt bennük a másik iránti vágy, s ha utóduk született, erőteljesebb lett, mintha szülei már rég ráuntak volna egymásra. Ráadásul megszüntette azt a szokást,

hogy mindenki akkor nősült meg, amikor csak akart, és elrendelte, hogy csak az erejük teljében levő férfiak házasodhatnak meg. Úgy gondolta, hogy ezzel is a kiváló utódok létrejöttét segíti elő. Azért persze az is előfordult, hogy egy idősebb férfinak fiatal felesége volt. Megfigyelte, hogy az ilyen férjek féltékenyen őrzik a feleségüket, ezért törvényeiben ennek is az ellenkezőjét rendelte el. Az idős férjet kötelezte, hogy feleségéhez vezessen be egy férfit, akit testileg-lelkileg kiválónak talál, hogy az asszonynak tőle származzanak utódai. Ha pedig valaki történetesen nem kívánt együttélni egy asszonnyal sem, de arra vágyott, hogy kiváló gyermekei szülessenek, törvénybe iktatta, hogy ha az látott egy anyát, akinek szép gyerekei voltak, és kiváló családból származott, férje beleegyezésével utódokat nemzhetett vele. Sok efféle rendelkezést hozott még. Az asszonyok pedig szívesen irányítottak két háztartást, és a férfiak is örültek, hogy olyan testvérei születtek gyerekeiknek, akik a család tagjaiként növelik annak hatalmát, a vagyonból azonban nem részesülnek.

Így hát a gyerekek születését merőben másképp szabályozta, mint a többi állam, s hogy ezzel azt az eredményt érte el, hogy nagyságukat és erejüket tekintve kiváló férfiakkal látta el Spártát, bárki ellenőrizheti, ha akarja.

2. Miután a születés kérdését áttekintettem, rátérek a kétfajta nevelési rendszerre. Mindazok, akik a hellének közül azt állítják, hogy a legjobban nevelik fiaikat, mihelyt a gyerekek fölfogják, amit mondanak nekik, azonnal pedagógus rabszolgák gondjaira bízzák és az iskolába küldik őket, hogy betűvetést, zenét és testgyakorlást tanuljanak. Ráadásul a gyerekek lábát cipővel kényeztetik, a testüket pedig elpuhultságra szoktatják azzal, hogy ruházatukat évszakról évszakra változtatják. Ezenfelül annyit kapnak enni, amennyi csak a hasukba fér.

Lykurgos ezzel szemben ahelyett, hogy hagyta volna, hogy minden apa külön-külön pedagógus rabszolgára bízza a gyerekét, olyan ember felügyelete alá helyezte a fiúkat, aki a legmagasabb hivatalt betöltő férfiak köréből származott, és akit gyerekfelügyelőnek *(paidonomos)* hívtak. Fölhatalmazta arra, hogy összegyűjtse a fiúkat, felügyeljen rájuk, és ha valamelyikük rossz fát tett a tűzre, keményen megbüntesse. Az ifjak köréből korbácsos legényeket rendelt mellé, hogy végrehajtsák a büntetést, ha szükséges. Így aztán Spártában jellemzővé vált a rendkívüli szerénység és a nagyfokú engedelmesség.

Ahelyett, hogy a fiúk lábát cipővel elkényelmesítette volna, mezítláb járatta őket, hogy megerősödjék a talpuk, mivel az volt a meggyőződése, hogy ha ezt megszokják, könnyebben tudnak hegyet mászni, biztosabban tudnak a lejtőn leereszkedni, és ha edzett a lábuk, mezítláb is távolabb és magasabbra ugranak, gyorsabban futnak, mint az, akin szandál van. És ahelyett, hogy a ruházatukkal elpuhulttá tette volna őket, bevezette azt a szokást, hogy a fiúk egy évre egyetlen öltözet ruhát kapnak, mivel úgy vélte, hogy így jobban felkészülnek a hideg és a forróság elviselésére.

Elrendelte, hogy a vezetőjük csak annyi élelmet osszon ki a fiúknak, amennyivel nem terhelik túl a gyomrukat, viszont megszokják az éhezést, mert úgy gondolta, hogy az így nevelt ifjak alkalmasabbak arra, hogy ha a szükség úgy kívánja, étlen-szomjan fáradozzanak, és inkább képesek lesznek hosszabb időn át beosztani a rövidebb időre szánt fejadagjukat, ha ezt a parancsot kapják, továbbá kevésbé vágynak nyalánkságokra, bármilyen ételt válogatás nélkül megesznek, és egészségesek maradnak. Véleménye szerint inkább olyan élelmet kell fogyasztani, amely magasra növeszt és fokozza a test mozgékonyságát, mint olyat, amelyik hizlal.

Azért, hogy ne szenvedjenek túlságosan az éhségtől – bár nem engedte meg nekik, hogy minden további nélkül elvegyék, amit megkívánnak – lehetővé tette, hogy éhségüket azzal csillapítsák, amit lopnak maguknak. Azt mindenki tudta, hogy nem azért engedte meg számukra, hogy csellel szerezzék meg az élelmüket, mert különben nem lett volna mit adni nekik, hanem azért, mert aki lopni akar, annak nyilvánvalóan virrasztania kell éjszaka, furfangosnak kell lennie, és ügyesen kell elrejtőznie nappal, kilesve az alkalmas pillanatot, ha nem akar üres kézzel távozni. Ezt a fajta nevelést tehát azzal a szándékkal rendelte el, hogy a gyerekeket találékonnyá tegye szükségleteik megszerzésében, és ügyesebb harcosokká formálja őket.

De akkor megkérdezhetné valaki, hogy ha Lykurgos a lopást jó dolognak tartotta, miért büntette alapos veréssel azt, akit rajtacsíptek? A válaszom: azért, amiért a tanárok – bármit is tanítsanak – megbüntetik azt, aki rosszul tudja az anyagot. A spártaiak azért verik el a tettenért fiúkat, mert rosszul lopnak. Azzal a szokással pedig, hogy <Artemis Orthia szentélyéből> dicsőség minél több sajtot ellopni – de ugyanakkor korbácsos embereket

rendelt oda, hogy a tolvajok nyaka közé csördítsenek – azt akarta kifejezésre juttatni, hogy rövid szenvedés árán tartós dicsőség örömét lehet megszerezni. Mindebből az is kiviláglott, hogy ahol gyorsaságra van szükség, restséggel semmit sem lehet elérni, legfeljebb csak kellemetlenséget.

Azért, hogy a fiúk sohase maradjanak felügyelet nélkül, még akkor sem, ha a paidonomos eltávozik, felhatalmazta az éppen arra járó polgárokat arra, hogy olyan parancsot adjanak nekik, amilyet jónak látnak, és büntessék meg azokat, akik valamit rosszul csinálnak. Ezzel a módszerrel tisztelettudóbbá tette a gyerekeket. A spártai fiúk és férfiak nem is tisztelnek úgy senkit, mint vezetőiket. Azért pedig, hogy a fiúk még akkor se legyenek vezető nélkül, ha véletlenül egyetlen felnőtt férfi sem tartózkodik a közelükben, minden raj élére parancsnokot állított, egy olyan ifjút, akit társai közül a legértelmesebbnek talált. Így aztán Spártában sohasem maradtak felügyelet nélkül a fiúk.

Azt hiszem, szólnom kell néhány szót a fiúszerelemről is, mivel ez a jelenség is hozzátartozik a nevelés kérdésköréhez. Hellas többi tájékán részint az a szokás, mint például a boiótok között, hogy egy férfi úgy él együtt egy fiúval, mintha házastársak volnának, vagy mint az élisieknél, ahol kedveskedő ajándékokkal vásárolják meg az ifjúi szépséget, részint pedig az, hogy teljesen eltiltják a szerelmes férfiakat még attól is, hogy szót váltsanak az ifjakkal.

Lykurgos véleménye eltért a többiekétől. Dicséretre méltónak és a legszebb nevelési módszernek tartotta, ha egy kiváló férfi egy ifjú szellemét annyira csodálta, hogy megpróbálta a legjobb értelemben vett barátjává tenni, és együtt élt vele, de ha valakin látszott, hogy csak a fiú testére vágyik, azt a legvisszataszítóbb vétekként bélyegezte meg. Ezzel elérte, hogy Lakedaimónban a szeretők legalább annyira tartózkodtak attól, hogy testi szerelem alakuljon ki köztük és a fiúk között, mint amennyire az apák tartózkodók a fiaikkal és a fivérek a fivérekkel szemben. Az viszont egyáltalán nem lep meg, ha mindezt sokan nem hiszik el, ugyanis a törvények nagyon sok államban megengedik a fiúszerelmet.

A fentiekben összehasonlítottam a lakedaimóniak és a többi hellének nevelési elveit. Azt, hogy melyiknek az eredményeképpen válnak a férfiak engedelmesebbekké, tisztelettudóbbakká és önmegtartóztatóbbakká, maga is megítélheti, aki akarja.

3. Amikor a gyerekek ifjakká serdülnek, a többi államban megszabadítják őket a pedagógusaiktól, a tanítóktól, többé már nem vezeti őket senki, szabadjára eresztik valamennyiüket, hadd éljenek önállóan. Lykurgos ebben is másként járt el. Megfigyelte ugyanis, hogy az ifjak ebben az életkorban a legelbizakodottabbak, majd szétveti őket a nagyravágyás, és teljesen elhatalmasodik rajtuk az élvezetek iránti vágy, ezért aztán a legtöbb fáradsággal terhelte meg őket, és úgy intézte, hogy mindig legyen valamilyen elfoglaltságuk. Elrendelte, hogy aki ezek alól a kötelezettségek alól kibújik, a későbbiekben semmiféle megtiszteltetésben ne részesülhessen. Elérte, hogy ne csak a város vezetői, hanem az ifjak rokonai is szívügyüknek tekintették, hogy egyik ifjú se vonja kötelességmulasztása miatt magára az egész város megvetését.

Ráadásul, minthogy a tiszteletttudó viselkedést alaposan beléjük akarta vésni, elrendelte, hogy az utcán jártukban-keltükben a kezüket a köpenyük alá rejtsék, csöndben menjenek a dolguk után, ne tekintgessenek körbe, hanem csak a lábuk elé nézzenek. Ebből is kitűnt, hogy a férfiak természete a józan megfontoltságban is magasabb rendű, mint az asszonyoké. Ezeknek az ifjaknak kevésbé hallhatod a hangját, mint a kőszobroknak, kevésbé láthatod szemük rebbenését, mint a bronzszobrokét, szemérmesebbnek találod őket, mint a szűz lányokat szobájuk mélyén. Ha pedig megérkeznek a közös étkezésre, boldog lehetsz, ha egyáltalán hallhatod a nekik föltett kérdésre adott válaszukat.

Ilyen módon viselte gondját Lykurgos az ifjaknak.

4. A legnagyobb gondot a felnőtt férfiakra fordította, mivel úgy vélte, abból származik a legtöbb haszna az államnak, ha ők olyanok, amilyeneknek lenniük kell. Megfigyelte, hogy akikben a legerősebb a győzni akarás, azoknak a kórusát érdemes leginkább meghallgatni, és a sportversenyeken is leginkább őket érdemes megszemlélni. Így aztán arra a gondolatra jutott, hogyha a fiatal férfiak az erényért folyó küzdelemben mérik össze erejüket, fel fognak virágozni a férfierények. Elmondom, hogyan szervezte meg versengésüket.

Az ephorosok az erejük teljében lévő férfiak közül kijelölnek három elöljárót. Őket hippagretéseknek hívják. Ezek mindegyike kiválaszt száz-száz embert, és világosan megindokolja, kit miért részesít előnyben, és kit miért hagy ki a számításból. Mind-

azok, akik nem részesülnek abban a megtiszteltetésben, hogy kiválasszák őket, ellenségeivé válnak azoknak is, akik elutasították őket, és azoknak is, akiket ellenükben részesítettek előnyben, és attól kezdve árgus szemekkel figyelik egymást, hogy ki az, aki vét a becsület szabályai ellen.

Ez az a versengés a legkedvesebb az isteneknek és leghasznosabb az államnak, mert ebből kitűnik, hogy hogyan kell viselkedni egy kiváló férfinak. Azon felül mindkét fél igyekszik, hogy mindig erényeinek teljében mutatkozzék, s ha a szükség megkívánja, mindenki minden erejével küzd az államért. Ezért kell a testi épségükre is vigyázniuk. Így aztán, akárhol is találkoznak össze egymással a szembenálló felek, ha vitájukban ökölre mennek, bárkinek jogában áll szétválasztani őket. Ha valamelyikük nem hajlik a békítő szóra, a paidonomos az ephorosokhoz kíséri, azok aztán szigorúan megbüntetik. Így akarják eszébe vésni, hogy a törvénynek akkor is engedelmeskedni kell, ha az embert elfutja a méreg.

Hellas többi vidékén mindazok, akik elhagyják az ifjúkort, és akiknek a soraiból kikerülnek államuk legfőbb vezetői, felhagynak a testgyakorlással, noha a katonai szolgálatot továbbra is ellátják. Lykurgos törvényben fektette le, hogy e férfiak számára, hacsak a közszolgálat nem gátolja benne őket, a legnemesebb elfoglaltság a vadászat, így aztán az idősebbek semmivel sem viselik el nehezebben a hadszolgálat fáradalmait, mint az ifjak.

5. Nagyjából fölvázoltam, hogy Lykurgos milyen törvényekkel szabályozta valamennyi korosztály tevékenységét. A továbbiakban megkísérlem áttekinteni azt, hogy az egész társadalom életét hogyan rendezte be.

Lykurgos működése előtt a spártaiak ugyanúgy otthon étkeztek, mint a többi hellének, csakhogy ő arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a szokás felelős leginkább az elpuhultságért, ezért bevezette a nyilvános közös étkezést, hogy a lehető legkisebb teret hagyja a törvényes előírások megsértésének. Az élelem mennyiségét úgy szabta meg, hogy ne terheljék túl a gyomrukat, de ne is maradjanak éhen. Olykor a vadászzsákmány teszi változatosabbá az étkezéseket, olykor pedig a gazdagok hoznak búzalisztből sütött kenyeret a közösbe, így aztán az asztalról sohasem fogy ki az étel, amíg be nem fejezik a lakomát, mégsem kell nagyobb kiadással számolniuk. Megszüntette a lakomáknál szokásos kötelező iváazatot, amely megrendíti a testet és a

lelket, és elrendelte, hogy mindenki csak annyit igyék, amennyi jólesik neki, mert véleménye szerint így a legveszélytelenebb és legkellemesebb az ivás.

Hogyan dönthetné romlásba ínyencségével vagy iszákosságával magát vagy otthonát valaki, aki ilyen közös étkezéseken vesz részt? A többi államban többnyire az egykorúak jönnek össze, s ilyenkor a legkevésbé sem uralkodik közöttük a szemérem. Lykurgos azonban összevegyítette Spártában a különböző életkorú férfiakat, így az ifjak sokat tanulhatnak az idősebbek tapasztalataiból. Minthogy pedig arról szoktak beszélgetni a lakomázó társaságok, hogy ki-ki milyen nemes cselekedetével tűnt ki hazájában, távol maradnak körükből a kérkedő vagy borközi megjegyzések, az erkölcstelen tettek és szavak. Más előnyökkel is jár az, hogy nem otthon étkeznek. Hazafelé menet gyalogolniuk kell, ezért tanácsos ügyelniük arra, hogy ne rúgjanak be, minthogy tudják, hogy nem maradnak azon a helyen, ahol lakomáztak. Azonkívül az alkonyi sötétben is ugyanúgy tájékozódnak, mint a nappali világosságban, mivel a hadköteles korú férfiak nem járhatnak fáklyával a kezükben.

Lykurgos azt is megfigyelte, hogy ugyanannyi élelemtől jó színben, jó húsban és jó egészségben vannak azok, akik sokat mozognak, a fáradságot kerülők viszont meghíznak, csúnyák és gyengék lesznek. Nem siklott el efölött, hanem végiggondolva, hogy van, aki saját elhatározásából, szívesen fáradozik, hogy teste megfelelően nézzen ki, elrendelte, hogy minden tornacsarnokban az ott lévők legidősebbike felügyeljen a többiekre, mozognak-e annyit, amennyit az élelmiszeradagjuk megkövetel. Azt hiszem, hogy ebben sem tévedett, mert bizony nehezen lehet találni bárkit is, aki a spártaiaknál egészségesebb vagy ügyesebb, mivel nekik az edzéstől egyformán megerősödik a lábuk, a kezük és a nyakuk.

6. A következő dolgokban is másként járt el, mint ahogyan a legtöbb helyen szokásos. A többi államban mindenki korlátlan ura gyerekeinek, rabszolgáinak és javainak. Lykurgos azonban biztosítani akarta, hogy bármelyik polgár használhassa mások javait anélkül, hogy kárukra lenne. Így aztán minden apát felhatalmazott arra, hogy úgy kezelje mások gyerekeit, mintha sajátjai volnának. De minthogy mindenki tudta, hogy a gyerekeknek, akikre rászól, van apjuk, nyilvánvalóan úgy kezelte őket, mint ahogyan elvárta másoktól, hogy a saját gyerekével bánjanak. Ha

egy gyerek apjáért kiabál, mert valaki pofon ütötte, szégyen, ha az apa nem ad egy újabb pofont a fiának. Ennyire megbíznak abban, hogy egyikük sem irányítja helytelenül a gyerekeket.

Azt is lehetővé tette, hogy szükség esetén mások rabszolgáit használják. A vadászkutyákat is köztulajdonba vette, méghozzá olyan módon, hogy akinek szüksége van a kutyára, meghívja vadászni a gazdáját. Ha az nem ér rá, szívesen odaadja a kutyáit. A lovakat is hasonlóképpen használják. Ha valaki megbetegszik, vagy be akar fogatni, vagy gyorsan el akar jutni valahová, fogja az első lovat, amit meglát, elviszi, és ha már nincs rá szüksége, szépen visszaviszi.

Még más olyan szokásokat is bevezetett, amelyekkel másutt nem élnek. Ha sokáig maradnak el a vadászaton, és van, akinek már nincs elég ennivalója, mert történetesen nem készített össze eleget magának, úgy rendelkezett Lykurgos, hogy ebben az esetben azok, akik befejezték az étkezést, hátrahagyják a maradékot, s akinek szüksége van rá, felnyitja a pecsétet, elveszi azt, ami kell neki, majd újból elzárja a maradékot. Minthogy mindent ilyen módon osztanak meg egymással, azok is, akiknek csak kevés vagyonuk van, részesülnek az ország minden javából, ha szükségük van valamire.

7. Lykurgos a következő szokásokat is másképp szabályozta Spártában, mint ahogyan a többi hellének közt általános. A többi államban ugyanis mindenki úgy gazdagodik meg, ahogy tud, földet művel, hajózik, kereskedik, kézműves mesterséget folytat. Lykurgos azonban Spártában minden szabad polgárnak megtiltotta, hogy pénzügyekkel foglalkozzék, és elrendelte, hogy csak az állam szabadságát védelmezzék, ezt tekintsék egyetlen feladatuknak. És miért is törekednék valaki gazdagságra ott, ahol Lykurgos rendelkezésének értelmében mindenki ugyanúgy étkezik, ugyanolyan módon él, vagyis a törvényhozó elérte, hogy senki sem áhítozik pénzre azért, hogy kellemesebben élhessen. Az öltözködés sem csábít pénzszerzésre, mivelhogy nem a ruha díszét, hanem a test tökéletességét tekintik ékességnek. Azért sincs értelme pénzt gyűjteni, hogy valaki azzal segítse ki bajtársait, mivel Lykurgos elérte, hogy nagyobb dicsőségnek tartják, ha valaki fáradságot nem ismerve két kézzel segít a társain, mintha pénzt adna nekik, az előző segítség ugyanis a szívéből jön, az utóbbi viszont csak a vagyonának köszönhető.

Azt, hogy valaki tisztességtelen úton jusson pénzhez, következőképpen akadályozta meg. Először is olyan pénzt veretett, amelyből még tíz minányit sem tud senki sem egyedül, sem szolgáival együtt hazahordani, mivel olyan nagy helyre, és legalább egy társzekérre lenne hozzá szüksége. Másodszor is az aranyat és ezüstöt fölkutatják, s ha valakinél találnak, megbüntetik. Miért törekedněk hát valaki ott gazdagságra, ahol a pénz több gonddal jár, mint amennyi örömet szerezhet?

8. Valamennyien tudjuk, hogy Spártában engedelmeskednek legjobban az elöljáróknak és a törvénynek. Lykurgos azonban – véleményem szerint – meg sem kísérelte bevezetni ezt a rendet, amíg meg nem nyerte a gondolatnak az állam leghatalmasabbjait. Mindezt arra alapozom, hogy a többi állam előkelői tapasztalatom szerint egyáltalán nem akarnak engedelmeskedni vezetőiknek, mivel úgy gondolják, hogy ez nem méltó egy szabad emberhez. Ezzel szemben Spártában a leghatalmasabbak vetik alá magukat legkészségesebben a vezetőknek, engedelmességüket dicsőségnek tartják, és ha parancsot kapnak, nem mennek, hanem futnak teljesíteni azt, mivel az a meggyőződésük, hogy ha példát mutatnak a parancsok gyors végrehajtásával, a többiek is követni fogják őket ebben, és valóban így is történik.

Valószínű, hogy ugyanezek a polgárok segítettek Lykurgosnak az ephorosok hivatalának megteremtésében is, mivel belátták, hogy az engedelmességből származik a legtöbb jó az állam, a hadsereg és a gazdaság számára. Úgy tartják, hogy minél nagyobb hatalom összpontosul ebben a tisztségben, annál jobban tisztelik a polgárok, és készségesebben engedelmeskednek. Az ephorosok bárkit megbüntethetnek, akit csak akarnak, joguk van helyben és azon nyomban ítélkezni, a vezetőket hivatalukból elmozdítani, börtönbe vetni és pert indítani ellenük, amely akár életükről és halálukról is dönthet. Minthogy ilyen hatalmuk van, nem hagyják, hogy a választott vezetők – mint a többi államban – egy éven át azt tegyenek, amit jónak látnak, hanem – miként a tyrannosok vagy a sportversenyek bírái – azon nyomban megbüntetik azt, akiről látják, hogy vét a törvények ellen.

A sok jó rendelkezés közül, amellyel Lykurgos biztosította, hogy a polgárok engedelmeskedjenek a törvényeknek, a legkiválóbbnak a következőt tartom. Mielőtt törvényeit közzétette volna a nép körében, a leghatalmasabbakkal együtt Delphoiba ment, és megkérdezte az istent, hogy javára és hasznára válik-e

Spártának, ha az ő törvényeinek engedelmeskedik, és csak miután az isten biztosította róla, hogy ez a legjobb hazája számára, vezette be a törvényeket. Ezzel elérte, hogy nem pusztán törvénytiprás, hanem egyszersmind szentségtörés is, ha valaki a pythói jóslattal megerősített törvényeket áthágja.

9. Lykurgosnak az az intézkedése is csodálatra méltó, mellyel elérte, hogy államában mindenki szívesebben választja a szép halált, mint a becstelen életet. És ha megfigyeljük, kevesebben esnek el soraikból, mint azok közül, akik félelmüktől űzve a megfutamodást választják. A hosszú élet igazából sokkal inkább a bátorság, semmint a gyávaság gyümölcse, a bátorság ugyanis egyszerűbb, örömtelibb, célravezetőbb és erősebb. Nyilvánvaló, hogy a bátorság inkább meghozza a dicsőséget, mint bármi más, és mindenki a kiváló férfiak szövetségét keresi.

Célszerű nem szem elől téveszteni, milyen módszerrel érte el Lykurgos ezt az eredményt. Világosan kifejezésre juttatta, hogy a bátraknak boldog, a gyáváknak boldogtalan élet jut osztályrészül. Más államokban, ha valaki gyáván viselkedik, csak azzal sújtják, hogy gyávának nevezik, különben a gyáva ugyanarra a piacra jár, mint a bátor, mellette foglal helyet, ugyanabba a tornacsarnokba jár, ha akar. De Lakedaimónban mindenki szégyellne együtt étkezni vagy a tornacsarnokban megmérkőzni egy gyávával. Az ilyen embert gyakran kihagyják a csapatból, ha társakat keresnek a labdajátékhoz, a kórusban szégyenszemre a legrosszabb hely jut neki, az utcán ki kell térnie a szembejövők elől, a helyét az ifjabbaknak is át kell adnia a gyűlésben, a családjához tartozó lányokat nem lehet férjhez adni, ezért otthonában kell nevelnie őket, mivel nekik kell megbűnhődniük az ő férfiatlan viselkedése miatt. Hiába nézi családi tűzhelyét, nem talál magának asszonyt, de ezért még büntetést is kell fizetnie, nem sétálhat vidám arcot vágva, nem tehet úgy, mintha nem lenne szégyellnivalója, és tűrnie kell a derekabbak ütlegeit.

Egyáltalán nem találom meglepőnek, ismervén a gyávákat sújtó megvetés ilyesféle megnyilvánulásait, ha Spártában inkább a halált választják, mint az ilyen megvetett és szégyenletes életet.

10. Nézetem szerint azt is jól tette Lykurgos, hogy törvényeivel arra serkentett, hogy a spártaiak egészen idős korukig gyakorolják az erényt. A vének tanácsának tagjait előírása szerint az élet alkonyán állók közül választják meg, ezért a spártaiak még öreg-

korukban sem hanyagolhatják el a kiválók erényeit. Az is csodálatra méltó Lykurgosban, hogy milyen módon tette megbecsültté a kiváló férfiak idős korát. Azzal, hogy a vének kezébe helyezte a halálos ítélettel járó perek tárgyalását, elérte, hogy tiszteletreméltóbb lett az öregkor, mint az erőtől duzzadó fiatalság. Természetes, hogy az összes emberi versengés közül ezt űzik a legnagyobb buzgalommal: a küzdelmet a vének tanácsának tagságáért. Szépek a sportversenyek, de ott csak a test küzd, ám ahhoz, hogy valaki bekerüljön a vének tanácsába, lelkének kiválósága méretik meg. Amennyivel nagyszerűbb a lélek a testnél, annál méltóbb a fáradságra a részvétel a lelkek versenyében, mint a testekében.

Hogyan lehetne nem csodálni Lykurgos alábbi intézkedését? Megfigyelte, hogy azok az államok, amelyekben kinek-kinek kényére-kedvére van bízva, hogy törekszik-e az erényre, vagy nem, az erényesek nem képesek hazájukat hatalmasabbá tenni, ezért ő minden spártait arra késztetett, hogy a közösségi élet valamennyi erényét gyakorolja. S mint ahogy az erényre törekvő polgárok felülmúlják az ezt elhanyagoló társaikat, Spárta nyilvánvalóan ugyanúgy felülmúlja erényekben a többi államot, mert egyedül itt vált közösségi üggyé a kiválóság tökéletesítése. És milyen remek dolog az is, hogy míg más államokban csak azt büntetik meg, aki másoknak árt, Lykurgos nem kisebb büntetéssel sújtotta azokat is, akik szemmel láthatólag egyáltalán nem akartak jobbakká válni. Azt hiszem, úgy vélte, hogy aki szabad embert ad el rabszolgának, vagy rabol, vagy lop, csak az áldozatát károsítja meg, de a hitványak és gyávák az egész államot árulják el. Ezért aztán – nézetem szerint – helyesen sújtotta őket a legnagyobb büntetéssel.

A spártaiak nem bújhatnak ki a Lykurgos által rájuk rótt kényszer alól, az az hogy az összes állampolgári erényt gyakorolják. Mindazoknak, akik teljesítették az előírásokat, egyként megadta az egyenlő polgárjogot, függetlenül testük gyengeségétől, vagy szegénységüktől, de ha valaki gyáván kijátszotta a törvény teljesítését, azt kizárta az egyenlők közül.

Nyilvánvaló, hogy ezek a törvények igen régiek, ez abból is kitűnik, hogy Lykurgos a hagyomány szerint a Hérakleidák idején élt. Bár régiek, mások számára még most is újdonságként hatnak, és bár mindenki csodálattal adózva dicséri ezeket az intézményeket, egyetlenegy állam sem óhajtja követni őket.

11. Ezek voltak azok a nagyszerű intézkedések, amelyek békeidőben és háborúban is egyaránt érvényesek. De aki meg akarja tudni, hogy Lykurgos a hadsereget milyen módon szervezte meg másoknál jobban, figyeljen a következőkre.

Először is az ephorosok kihirdetik, hogy melyik korosztályoknak kell bevonulniuk a lovassághoz, a nehézfegyverzetű gyalogsághoz, valamint a műszaki alakulatokhoz. Az utóbbiakra azért van szükség, hogy mindaz, amit a városban használnak az emberek, a hadseregben is bőségesen a rendelkezésükre álljon. Amilyen eszközökre csak szüksége van a közösségnek a hadjárat során, Lykurgos előírása szerint rakják részben szekerekre, részben teherhordó állatokra, így tűnik föl leginkább, ha valami hiányzik.

A csatába induló csapatokat a következőképpen szerelte föl: vörös ruhát és bronzpajzsot kell hordaniuk – az előzőt azért, mert ez hasonlít legkevésbé az asszonyok viseletéhez, és rendkívül harcias kinézetű – az utóbbit pedig azért, mert könnyű ragyogóra fényesíteni, de nehezen piszkolódik be. A már kicsit idősebb korosztályoknak megengedte, hogy megnövesszék a hajukat, mert véleménye szerint így magasabbaknak, nemesebbeknek és félelmetesebbeknek látszanak.

Az így felfegyverzett harcosokat hat lovas és hat gyalogos morára osztotta. A polgárok valamennyi moráját egy polemarchos vezeti, s négy lochagos, nyolc pentékontér és tizenhat enómotarchos szolgáló alatta tisztként. Ezek a morák megfelelő parancsra enómotiánként vagy egyesével, vagy hármasával, vagy hatosával állnak föl.

Legtöbben azt hiszik, hogy a lakón gyalogság szervezete rendkívül bonyolult, valójában ennek az ellenkezője az igaz. A lakón hadrendben az első sorban állnak a tisztek, és mindegyik szakasz *(stichos)* el van látva minden szükséges felszereléssel. Olyan egyszerű megtanulni ezt a fölállást, hogy aki képes fölismerni egy ismerős arcot, nem tévesztheti el: egyeseknek az a feladatuk, hogy vezessenek, másoknak meg az, hogy engedelmeskedjenek. A parancsokat az enómotarchosok, mint a kikiáltók, fennhangon közlik embereikkel, hogy a phalanxok kisebb vagy nagyobb mélységben sorakozzanak föl, úgyhogy ezt sem valami nehéz megtanulni. A hirtelen felbukkanó ellenséggel az ütközet kavargásában ugyanilyen rendben fölvenni a harcot már nem olyan

könnyű dolog, ehhez csak azok értenek, akiket Lykurgos törvényei alapján neveltek.

A következő hadmozdulatokat, amelyek a szakértők szemében igen bonyolultaknak tűnnek, a lakedaimoniak könnyedén hajtják végre, mivel amikor menetoszlopban vonulnak, minden enómotia az előtte haladó nyomában menetel. Ha szemből csatarendben felsorakozott ellenség tűnik föl, az enómotarchos parancsot kap, hogy bal felé fejlődjenek föl csatarendbe, amíg az egész phalanx fel nem sorakozik az ellenséggel szemben. Vagy ha – mikor már fölsorakoztak – hátulról tűnik föl az ellenfél, minden sor úgy fordul meg, hogy megint a legbátrabbak nézzenek farkasszemet támadóikkal. Azt, hogy a parancsnok bal oldalon áll, nem baljós, hanem jó dolognak tartják, mert ha az ellenfél be akarja keríteni őket, nem a védtelen, hanem a pajzzsal védett oldaluk felé kerül. Ha valamilyen oknál fogva jónak látják, hogy a parancsnok a jobb szárnyat vezesse, úgy fordul meg a sereg, hogy szakaszonként bal felé phalanxszá fejlődik fel, míg csak a parancsnok a jobb, a sereghajtók pedig a bal oldalra nem kerülnek. Ha az ellenséges csapatok a menetoszlop jobb oldala felől tűnnek föl, csak annyit kell tenni, hogy minden lochos, mint egy-egy csatahajó, az ellenség felé fordul, s az eddig leghátsó lochos így az arcvonal jobb szélére kerül. Ha az ellenfél bal felől közeledik, azt sem hagyják annyiban, hanem vagy előrenyomulnak, vagy pedig minden lochos szembefordul az ellenséggel, s így a korábban leghátsó lochos az arcvonal bal szélére kerül.

12. Azt is elmondom, hogy Lykurgos előírása szerint hogyan kell a hadseregnek tábort ütnie. A négyszögletes formát alkalmatlannak tartotta táborverésre, ezért kör alakú táborhelyeket javasolt, hacsak egy biztonságot adó hegy, egy fal vagy egy folyó nem védte őket hátulról. A nappali őrséget a fegyverraktár mellé helyezte, s ez a tábort figyelte, mert nem az ellenség, hanem a barátok szemmel tartása volt a célja. Az ellenséget a lovasság tartotta megfigyelés alatt egy olyan magaslatról, ahonnan a legmesszebb el lehetett látni. Az esetleges éjszakai támadások kivédésére a phalanxok táborhelyén kívül skirosiakat állított őrségbe. Manapság – ha vannak a seregben idegenek – őrájuk bízzák ezt a feladatot. Az őrség állandóan dárdával a kézben járőrözik, és nem árt tudni, hogy ennek ugyanaz az oka, amiért a rabszolgákat elzárják a fegyverektől. Abban sincs semmi meglepő, hogy

még akik élelmet keresnek, sem távolodnak el messzebb egymástól és a fegyverektől, mint amennyire csak éppen nem okoznak kényelmetlenséget egymásnak. Ezt a biztonság érdekében teszik így.

A táborhelyet gyakran változtatják, hogy az ellenségnek kellemetlenséget okozzanak, barátaiknak pedig hasznukra legyenek.

A törvény valamennyi lakedaimóni számára előírja, hogy a táborban is tornásszon. Így aztán sokkal büszkébbek magukra, megjelenésük pedig sokkal nemesebb másokénál. Sem séta, sem versenyfutás közben nem távolodnak el messzebb, mint amilyen hosszú egy mora, hogy senki se legyen távol a fegyvereitől. A torna után az első polemarchos adja ki egy hírnök útján a parancsot, hogy meg lehet pihenni, ez egyben a szemle lehetőségét is megadja számára, aztán elrendeli a reggelit és a külső őrség leváltását. Ezután társalognak és pihennek az esti tornáig. Annak befejezése után a hírnök elrendeli a vacsorafőzést, azután dallal kérik az isteneket, hogy áldozatuk jó előjelet mutasson, végezetül pedig nyugovóra térnek fegyvereik közelében.

Nem kell csodálkozni azon, hogy ilyen hosszan írok mindérről, mert nehezen találhat bárki olyan lényeges kérdést a hadügyekben, amelyet a lakedaimoniak ne vettek volna figyelembe.

13. Azt is elmondom, hogy milyen hatalmat és megtiszteltetést biztosított Lykurgos a hadjáratokon a királynak. Először is a háborúban az állam fizeti a király és a körülötte lévők költségeit, ugyanis egy sátorban laknak vele a polemarchosok, hogy mindig mellette legyenek, mert szükség esetén így könnyebben tudnak tanácskozni egymással. Rajtuk kívül még hárman laknak velük együtt az egyenlők közül, ők gondoskodnak a vezérkar minden szükségletéről, hogy annak a hadügyeken kívül mással ne kelljen foglalkoznia.

De hogy elejénél kezdjem, elmondom, hogyan vonul seregével hadba a király. Először is még otthon áldozatot mutat be Zeus Hagétórnak és a vele együtt tisztelt isteneknek. Ha az áldozat kedvező előjelet mutat, a tűzhordozó magához veszi az oltárról a tüzet, és a király az ország határához vezeti hadseregét, ott pedig újból áldozatot mutat be Zeusnak és Athénának. Csak ha mind a két isten áldozata kedvező, akkor lépik át az országhatárt. A soha ki nem alvó áldozati tüzek vezetik, s a különböző áldozati állatok követik a menetet. A király mindig kora hajnalban mutatja be az áldozatot, mert mindenkinél előbb akarja meg-

nyerni az istenek jóindulatát. Az áldozatoknál jelen vannak a polemarchosok, a lochagosok, a pentékontérok, a külföldi csapatok vezérei, a málhahordók parancsnokai, és a városok hadvezérei közül mindenki, aki csak akar. Két ephoros is megjelenik körükben, de ők semmibe se avatkoznak bele, hacsak a király meg nem kéri őket, de mindenen rajta tartják a szemüket, ezzel emlékeztetve mindenkit arra, hogy mi az illő viselkedés. Amikor az áldozat véget ér, a király kiadja mindenkinek az utasítást, hogy mit tegyen. Aki látja ezt a jelenetet, bizonnyal arra gondol, hogy a többi nép csak kezdő a hadviselésben, míg a lakedaimóniak a háború mesterei.

Ha a király vezeti a menetoszlopot, és nem mutatkozik ellenség, senki sem megy őelőtte, leszámítva a skirosiakat és az előőrsbe küldött lovasokat, ha viszont csatára készülnek, a király átveszi az első mora parancsnokságát, és kissé jobbfelé vezeti azt, amíg két mora és két polemarchos közé nem ér. Az őket követő csapat feje a király legidősebb sátortársa, tagjai pedig azok az egyenlők, akik a király sátrában laknak, a jósok, az orvosok, az aulosjátékosok és a csapatok vezérei, valamint néhány önkéntes, aki éppen ott van. Így aztán nem történhet semmi, amire nem készültek föl, mert minden eshetőségre gondoltak.

Véleményem szerint Lykurgosnak azok az intézkedései is nagyon hasznosak, amelyeket fegyveres harc esetére rendelt el. Amikor az ellenfél olyan közel ér hozzájuk, hogy jól látja őket, kecskét áldoznak, az összes ott lévő aulosjátékos játszani kezd, ahogy szokott, és egyetlen lakedaimóni sem mutatkozik koszorú nélkül. Azt is parancsba adják, hogy mindenki fényesítse ki fegyverét. Az ifjak megfésülhetik a hajukat, hogy vidámabbnak és magabiztosabbnak látsszanak. A katonák szájról szájra adják a buzdító szavakat, amíg csak el nem érnek az enómotarchosig, ugyanis az ő hangja, –mivel a szakaszon kívül áll – nem hallatszik el az enómotia minden tagjáig. A polemarchos felel azért, hogy mindezt rendben végrehajtsák.

Amikor eljön az ideje, hogy letáborozzanak, a király dönt erről és a tábor helyéről. Ahhoz viszont nincs joga, hogy követeket menesszen a baráti, illetőleg az ellenséges államokba. Bárki bármit kezdeményez, először a királyhoz fordul. Peres ügyben a király a hellanodikasokhoz, pénzügyekben a kincstárnokhoz, zsákmány beszolgáltatásakor a zsákmányárusokhoz küldi a hozzá folyamodókat. Minthogy az összes ügyet ekképpen inté-

zi el, hadjárat esetén csak papi teendői maradnak meg számára az istenekkel, s hadvezéri kötelezettsége az emberekkel szemben.

14. Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy tapasztalatom szerint Lykurgos törvényei a mai napig változatlanul fönnmaradtak-e, Zeusra, nem merném bátran igent mondani. Jól tudom, hogy korábban a lakedaimóniak szívesebben éltek otthon, egymás között, beérve közepes életkörülményeikkel, mintsem hogy idegen államok helytartóiként ki legyenek téve a hízelgés romboló hatásának. Tudom, hogy korábban féltek fölfedni, hogy arany van a birtokukban, manapság pedig vannak, akik büszkélkedhetnek vagyonukkal. Tapasztalom, hogy míg korábban elűzték az idegeneket, és tilos volt külföldre járniuk, hogy az idegenek ne rontsák meg a polgárokat, most tudok olyanokról, akik magukat a legkiválóbbnak képzelik, s közben másra sem törekednek, mint hogy életük végéig helytartóként szolgáljanak külföldön. Azelőtt megfeszített erővel igyekeztek, hogy méltók legyenek egy vezető tisztségre, ma sokkal inkább azon mesterkednek, hogy elérjék a vezető tisztséget, az pedig már nem érdekli őket, hogy méltók is legyenek rá. A hellének korábban Lakedaimónba jöttek, és kérték, hogy vezessék őket az ellenük fenekedők megfékezésére, most viszont sokak másokhoz fordulnak, hogy a lakedaimóniak ne ülhessenek újból a nyakukba. Egyáltalán nincs semmi meglepő abban, hogy ilyen vádak érik őket, mivel szemmel láthatóan nem engedelmeskednek az isteneknek, Lykurgos törvényeinek.

15. Még azt is el akarom mondani, hogy Lykurgos hogyan szabályozta a király és az állam viszonyát, mivel ez az egyetlen olyan kormányzati forma, amely kezdettől fogva mostanáig változatlanul maradt, míg más alkotmányok megváltoztak, vagy éppen szemünk láttára változnak meg.

Elrendelte, hogy a király végezze az állam nevében az összes nyilvános áldozatot, mivel ő maga is egy isten leszármazottja, és hogy ő vezesse a hadsereget oda, ahová az állam küldi. Megadta neki a jogot, hogy az áldozati állatok húsából kivegye a részét, és hogy annyi földet válasszon ki magának a perioikos városok egész sorában, amennyiből kielégítően megélhet, de nem válik feltűnően gazdaggá. Minthogy a királyok sem otthon étkeznek, nyilvános sátrat jelölt ki számukra, és megtiszteltetésük jeléül két adag ételt kapnak, de nem azért, hogy kétszer annyit

egyenek, mint a többiek, hanem azért, hogy ebből meg tudják kínálni azt, akit arra érdemesnek tartanak. Mindkét királyt fölhatalmazta arra, hogy két-két asztaltársat válasszon magának, akiket pythiosoknak neveznek. Arra is felhatalmazta a királyokat, hogy minden anyakoca szaporulatából egy malacot megtarthassanak, hogy sohase maradjanak áldozati állatok szűkében, ha az istenektől tanácsot akarnak kérni valamilyen ügyben.

A király háza mellett van egy tó, amely bőségesen ellátja vízzel. Hogy ez mennyire és milyen sokféle szempontból hasznos, azt azok tudják leginkább fölmérni, akiknek nincs víztárolójuk. Ha a király megjelenik, mindenki föláll, csak az ephorosok maradnak ülve hivatali székükön. Minden hónapban esküt tesznek egymásnak, az ephorosok az állam, a királyok saját maguk nevében. A király esküje úgy szól, hogy az állam törvényei alapján fog uralkodni, az államé pedig úgy, hogy ha a király tartja magát az esküjéhez, uralmát változatlan formában megőrzik.

A király életében ezekben a megtiszteltetésekben részesül otthon, vagyis alig többen, mint az egyszerű polgárok. Lykurgos ugyanis nem akarta, hogy a királyokban zsarnoki gondolatok támadjanak, de azt sem, hogy a polgárok féljenek hatalmuktól. Ha viszont meghal a király, Lykurgos törvényei olyan módon adnak neki végtisztességet, mintha nem embereket, hanem félisteneket tisztelnének a lakedaimóni királyok személyében.

A LAKEDAIMÓNIAK ÁLLAMA

(töredékek)

---

1. Természetesen az ember keletkezésével kezdem. Hogyan lehet a teste a legderekabb és legerősebb? Ha nemzője tornászik, egészségesen étkezik és testét edzi, s a jövendő gyermek anyjának is erős a teste, és ő is tornászik.

2. A chiosi és a thasosi nagy kelyhekből iszik, s jobb felé adja tovább, az attikai kis kelyhekből, és jobb felé adja tovább, a thessaliai hatalmas csuprokból, s tetszés szerint adja tovább. A lakedaimóniak azonban valamennyien saját poharukból isznak, s a pohárnok fiú annyit tölt nekik, amennyit kiittak.

3. Eltekintve a mindennapi élet apró használati tárgyaitól, a lakón lábbeli a legjobb, az ott készült ruhát a legkényelmesebb hordani, s az a legcélszerűbb viselet. A katonai poharak közül a lakón a legcélszerűbb a hadjáratok során, és a legalkalmasabb arra, hogy tarisznyában hordják. Elmagyarázom, hogy miért ez a legalkalmasabb katonai pohár: elsősorban azért, mert nem lehet benne egykönnyen látni az italt, márpedig a katonának gyakran kell zavaros vizet innia; aztán pedig a pohár befelé görbülő széle visszatartja a víz szennyeződését.

4. Milétosban készült kerevet és Milétosban készült szék, Chiosban készült kerevet és Rhéneionban készült asztal.

5. <A korábbi lakedaimóniak> felugrottak a magasba, s még mielőtt visszatértek volna a földre, lábukat sokszor keresztezték a levegőben, amit „kovácsfogó" táncnak *(thermaustrizein)* neveztek.

6. Lakedaimónban leginkább rabszolgák a rabszolgák, és legszabadabbak a szabadok.

7. E helóták iránti bizalmatlanságában a spartiata eltávolítja pajzsáról a fogót, amint hazamegy. A hadjáratokon ezt nem teheti meg, mivel ott gyakran hirtelen kell cselekednie, ezért mindig dárdájával a kezében jár körül, hogy fölényben legyen a helótával szemben, ha az föllázad, de csak a pajzsot tudta megszerezni. Egy olyan zárat is kieszeltek, amely – véleményük szerint ellenáll a helóták mesterkedéseinek.

AZ ÁLLAMRÓL

1. Azt, hogy beszélnem kell a velem egykorúaknak és a nálam nem sokkal ifjabbaknak a mostani eseményekről, meg tudom indokolni, de arról, hogy hallgatnom illene, amikor beszélnem kell, nem tud meggyőzni senki, és ilyesmi magamtól sem jutna eszembe. 2. Azokat, akik más eseményről számolnak be, elmarasztalhatná bárki, aki a mostani eseményeket nem ismeri, hiúsággal és fontoskodással vádolva őket, de ami a háborút illeti, az mindenkit egyaránt érint, s különösen a korombelieknek szükséges és indokolt tudni és beszélni róla. Szükségképpen úgy van ugyanis, hogy azok, akik a leginkább ismerik a veszélyt, a leginkább ügyelnek rá, s akik a leginkább ügyelnek rá, nyilván azok képesek a leginkább felkészülni rá. 3. Így hát sok minden szól amellett, hogy beszéljek, de a hallgatásra nem találok mentséget. Azt szeretném ugyanis, hogy ti legyetek saját szerencsétek kovácsai az istenek segítségével, de még ha késlekedtek, és inkább másoktól várjátok a szerencséteket, azt hiszem, akkor is valamelyik isten műve az, ami történik. 4. Amit ugyanis magatoknak kellett volna elérnetek megvesztegetéssel és testi épségetek veszélyeztetésével, az most a jószerencse révén fáradság és kiadások nélkül az öletekbe hullott, olyannyira, hogy ellenségeitek önként tesznek jóvá mindent. Először azt bizonyítom be nektek, hogy előnyös hallgatni azokra, akik a háborúra biztatnak, másodszor pedig azt, hogy szükségszerű is.

5. Ha ugyanis megértettük volna, kik a mi országunk ősellenségei, ennek tudatában megvédhettük volna magunkat, még mielőtt bármilyen csapás ért volna bennünket. Minden szempontból kihasználhattuk volna gyengeségüket, és a mi gyenge pontjainkat megerősíthettük volna velük szemben, jól tudván, hogy még a megátalkodott ellenség is békén marad, ha nem képes ártani. 6. Csakhogy most a minket ért csapásokból értjük meg, hogy ez az ember sohasem lesz a barátunk, és nem is fog kiegyezni velünk. Ő ugyanis nem azért ellenségünk, mert ártottunk neki, hanem azért, mert ő akar ártani nekünk. Megszállva

tartja a földet, amit atyáink szereztek meg és hagytak ránk örökül, s meg is fogja tartani, ha gyengék leszünk, de ha erősek, visszaadja, bár nem akarja. 7. Egyetlen indoka van csupán irántunk való rosszindulatának – a hellén polisok számára ugyanis elegendő, ha megőrzik, és a jövő nemzedéknek átadják hatalmukat, a tyrannosok azonban nem érik be pusztán ennyivel, hanem állandóan arra törekednek, hogy meghódítsák a szomszédos országokat. 8. Csakhogy mi úgy tartjuk, hogy ebbe nem törődhetünk bele egykönnyen, és útját álljuk a tyrannosoknak. Emiatt gyűlöl minket, mivel azt akarja, hogy csalódjanak reményeikben a bennünk bizakodók. Azt gondolja tehát, hogy egyetlen fondorlat segítségével képes lesz uralma alá hajtani minket és mindazt, aminek megszerzésében csak mi akadályozhatjuk meg. 9. Ezt korábban csak feltételezhettük, most azonban már világosan látjuk annak alapján, ami megtörtént velünk. Nagyon is elfoglalja ő a várost és az országot, nem szalasztva el a lehetőséget, amint látja, hogy viszálykodunk egymással. Nem habozott, bizony, hogy az oligarchákkal együtt rátámadjon mindannyiótokra. 10. Rájött ugyanis, ha nem támadja meg a sokaság képviselőit <ti. a demokratákat>, semmit sem tud elérni abból, amit akar. De azt sem akarta, hogy a szüntelen belső harcokban meggyengült kevesek uralkodjanak a sokaság fölött, mert képesek megvédelmezni magukat ellene, ha azonban a sokaságot <demokratákat> az oligarchák segítségével leveri, könnyedén hatalmába kerítheti mindent. Ezért akarja hát, hogy mi viszálykodjunk. S ha haszna van belőle, vélhetőleg mindent meg is tesz ennek érdekében. 11. Csakhogy vegyétek észre, ami neki hasznos, az nekünk olyan rossz, amit csak a legrosszabbakkal említhettek egy lapon. Mindenki egyetért azzal, hogy a háború annyival rosszabb a többi rossznál, amennyivel a béke fölülmúlja a többi jót. A polgárháború viszont annyival súlyosabb csapás a háborúnál, mint amennyivel a háború rosszabb a békénél. Az idegen ellenség ellen vívott háború áldozatai ugyanis a haza védelmében esnek el, a polgárháborúban azonban saját magukat pusztítják el, úgyhogy nem arat dicsőséget sem az, aki meghalt, sem az, aki megölte őt. 12. Másokkal háborúzván a barátainkért harcolunk, s az idegeneket legyőzve nem a mi barátainkat öljük meg, de ha rokonaink fölött aratunk győzelmet, saját barátainktól fosztjuk meg magunkat. Az ország kirablására, a javak pusztulására, az ellenség diadalmámorára és baráta-

ink balsorsára, egyáltalán bármelyikre, olyan sok példát hozhatnék, amennyi csak lehetséges, 13. csakhogy az ilyesmit nem könnyű abbahagyni, ha valaki egyszer elkezdte: lehetetlen ugyanis a felsorolás végére jutni. A szomszédos államok lakói nem bánják, ha a velük határos országban belső harcok dúlnak, mert ha gyengébbek, annak örülnek, hogy nem hódítják meg őket, ha ugyanolyan erősek, annak, hogy megnő a hatalmuk velük szemben, s ha erősebbek, annak, hogy könnyebben uralmuk alá hajthatják szomszédaikat. Nem hiszem, hogy máshol kell minderre példát keresnünk, 14. mivel mi magunk példázzuk ezt mások számára. A hellének közül nekünk van a legnagyobb országunk, amely a legtermékenyebb, és nemcsak minket, itt lakókat lát el, hanem szomszédainkat is. Szemmel láthatólag mégsem vagyunk gazdagabbak azoknál, akik terményeinket külföldre szállítják. Ők ugyanis megtartják maguknak a jövedelmüket, mi azonban kifizetjük idegeneknek, akik a köz javát magántulajdonná teszik, a magánemberek tulajdonát pedig a köz javává. 15. Mert hát nem különös-e, hogy a köz javából hizlaljuk azokat, akik városunknak közösségében nem akarnak velünk egyenlően osztozni? Mindezeken felül országunk természeti adottságai a lehető legmegfelelőbbek ahhoz, hogy megvédhessük a támadóktól, földünk harcosokban éppúgy bővelkedik, mint lovakban, mégsem őket állítjuk szembe az ellenünk fenekedőkkel, hanem zsold reményében elengedjük külföldre védelmezőinket, és idegen zsoldosokkal védjük magunkat, lebecsülve ezzel országunk erejét, s még nevetségessé is válunk. 16. Ti, akik most itt vagytok, személyesen láthattátok mindennek és még sok egyébnek az okozóját, amint olyan bizonyítékokkal szolgált nektek, amiket még az sem tud könnyek nélkül előszámlálni, akinek kőből van a szíve és gyűlöli az embereket. Mert miféle csapás nem szakadt ránk a legszörnyűbbek közül? Hát nem voltak-e szemtanúi gyermekek és asszonyok, atyák és anyák a gyilkosságoknak? Ki az atyját, ki a férjét, ki pedig gyermekét látta meghalni, s voltak, akik az ő karjuk között lehelték ki lelküket, mások pedig az ellenséggel csatázva pusztultak el. 17. Vagy † szóljunk † a porig rombolt házakról s az † elhurcolt † javakról? És ami a legrettenetesebb, aki mindezt elkövette, legyen az bármelyikünk, ugyanazokba a szentélyekbe jár és ugyanabba a phylébe tartozik, mint ti, s akit inkább futni kell hagyni a törvény tiszteletben tartásával, semmint törvénytelenül elpusztítani. † Az árván

maradottakat éppolyan <megmásíthatatlan> csapás sújtja, mint amilyen az öregeknek az, hogy megöregednek. † 18. Hogyan? Talán nem kellene megbüntetnünk mindezek okozóját, és védekeznünk ellene, aki a harcot elkezdte, nem kellene bosszút állnunk a halottakért és vigaszt nyújtanunk azoknak, akik elveszítették hozzátartozóikat? Mindebből ugyanis nemcsak az az előny származik, hogy a törvény szigorával megtoroljuk, ami történt, hanem az is, hogy mindezek által példát szolgáltatva leszoktatunk másokat arról, hogy szerencsének tekintsék balsorsunkat, és a közülünk valókkal összeesküdve ellenünk fenekedjenek. Ha pedig ez így lesz, nagyon remélem, hogy belső harc nem fog megosztani minket, és egyik fél sem fog segítséget nyújtani azoknak, akik el akarnak veszíteni minket.

19. Így hát nyilvánvalóan jó lesz nekünk, ha inkább azokra hallgatunk, akik a háborúra buzdítanak. A következők alapján azonban be kell látni, hogy egyben szükséges is. Archelaos ugyanis nem támadta meg a peloponnésosiakat az athéniakkal együtt, nem is állította meg őket, amikor országán át akartak vonulni, pénzzel sem támogatta ellenségeiket, így aztán egyáltalán semmiféle okuk nincs rá, hogy gyűlöljék, azon kívül, hogy nem akart részt venni az athéniak ellen vívott háborújukban, hanem békében akart maradni. 20. A peloponnésosiak számára ez bizony éppen elég ok arra, hogy valakit ellenségüknek tekintsenek, ha nem áll az ő oldalukra a harcban. Jól vigyázzunk tehát, nehogy a peloponnésosiak ugyanezen indokkal ellenünk is hadat indítsanak, mert – bár kérnek rá – nem akarunk fegyvertársaik lenni. <Pedig Archelaosnak jó oka volt rá, hogy így döntsön>, hiszen az athéniak semmiben sem ártottak neki. Milyen megoldás marad számunkra? Melyiket válasszuk a kettő közül, hogy ne érjen minket jogtalanság? Be kell látnunk, hogy ők is ugyanazt fogják tenni, amit ő, méghozzá nem jogtalanul, mert hogyan is lenne jogtalan, ha ő sem követett el vétket, amikor mindezt megtette. De csak beszélni fogunk a minket ért jogtalanságról, védekezni pedig nem akarunk? Dehogynem, sokféle óvintézkedést teszünk azok ellen, akik ártani akarnak nekünk. 22. És mi mindezt csak akarjuk, de nem vagyunk rá képesek? Hát ki ne nézné le az erőnket, ha még úgy sem tudnánk megvédeni magunkat ellenségeinktől, hogy hellének a segítőtársaink? S ami a legfontosabb, vonjuk-e másodszor is fejünkre a hellének haragját? Először azért nehezteltek ránk, mert nem harcoltunk ve-

lük a méd háborúban, másodszor pedig azt vetnék a szemünkre, hogy a most megüzent háborúban sem csatlakozunk hozzájuk. 23. Pedig elegendő okunk van erre a háborúra! Saját érdekünkben már csak vállaljuk velük együtt a veszélyt. Így ugyanis inkább egyenlően osztozunk benne, mintha saját országunkat szabad prédául hagyva csak az övékért harcolnánk. De a mostani helyzetben mit mondhatunk? Ők jöttek ide, hogy vállalják a veszélyt értünk és országunkért. 24. Hát nem lenne szörnyű, ha a hellének közül egyedül mi nem akarnánk részt venni a hellén szövetségben? Hogy ez mennyire így van, arra maga <Archelaos> szolgáltatja a bizonyítékot. Annyira szeretett volna a hellének szövetségese lenni, hogy még pénzt is akart adni nekik, mégsem tudta elérni. Röviden tehát így lehet megindokolni azt, hogy a két választás közül melyik a jó és melyik a rossz.

25. Mindarra, amit ezzel szemben bárki felhozhatna, a következőket kell mondanom. Hallottam már, miket beszélnek, s ennek alapján bízvást állíthatom, hogy érveim erősebbek, mint ellenfeleimé, s ha beszédemet meggyőzőbbnek találjátok, semmi okotok a félelemre. Mondják például, hogy jobb Archelaost választani, mivel szomszédunk, és sokkal közelebb van hozzánk, mint a peloponnésosiak, ráadásul ellene meg is tudjuk védeni magunkat, ha akarjuk, míg a peloponnésosiakkal szemben nem. Vagyis még mindig jobb elmerülni belső küzdelmeinkben, mint mások szolgájává süllyedni. Ha meg lennék róla győződve, hogy feltétlenül e két lehetőség közül kell választanunk, a magam részéről azt javasolnám, hogy válasszuk az előnyösebbet. Csakhogy arra a következtetésre jutottam, hogy nyugalmunkat csakis a peloponnésosiak oldalán találhatjuk meg. 27. Csodálkozom viszont azokon, akik közös nevezőre hozzák a két fél tetteit. Ők ugyanis nem hasonlót vetnek össze hasonlóval, elsősorban azért, mert Archelaos tetteit világosan ismerjük, az övéikről azonban csak feltevéseink lehetnek. Az előbbi gaztetteitől már szenvedtünk eleget, az utóbbiak tetteiről viszont nem tudhatjuk, hogy egyáltalán szenvedést fognak-e okozni. Hogyan mérnénk azonos mértékkel, ha semmibe vennénk azt, ami már megtörtént, és jobban félnénk attól, ami ránk vár? Mi bizonyítja egyáltalán, hogy rettegnünk kell tőle? 28. Vagy tán nem látjuk, hogy a phókisiak, akik a hellének közül a legközelebb laknak hozzánk, szabadon élnek, a velük határos boiótok sem fizetnek adót a lakedaimóniaknak, és azok nem is ültettek helytartót a nyakuk-

ba, a közelükben lakó korinthosiak függetlenek, és saját kezükben tartják ügyeiket, a velük határos achájok kevesebben vannak, mint mi, és nem is városokban laknak, <mégis szabadok, ugyanúgy, mint> az élisiek, tegeaiak és Arkadia többi lakói <a lakedaimóniak> közvetlen szomszédai? 29. Ott senki sem talál lakedaimóni helytartót, mint mifelénk makedónt. Láthatjuk, hogy mindenütt fennállnak a <demokratikus> államok, vannak törvényeik, s a közös javakból közösen részesülnek.

30. Csakhogy joggal mondhatná erre valaki, hogy mindenütt oligarchia uralkodik. Az igaz, de olyan, amilyet már régóta szerettünk volna mi is, amilyenre vágytunk, de csak rövid ideig élhettünk benne, mert megfosztottak minket tőle. Ha ugyan joggal nevezhetjük azokat oligarchiának, az itteni viszonyokkal összehasonlítva. Hol van ugyanis arrafelé egy mégoly kis város is, amelyben a polgárok <legalább> egyharmada nem részesül a hatalomban? 31. Akik nem a hoplita cenzus, és nem is más képességeik szerint vesznek részt a közügyekben, azokat nem a lakedaimóniak, hanem a balszerencse fosztotta meg a hatalomtól. Ilyen hosszú ideig megfosztva lenni tőle, ha példát akarunk rá találni, nem akad olyan, ami a mi körülményeinkre hasonlít. Azt hiszem ugyanis, hogy még imáinkban sem kérhetnénk másfajta államberendezkedést. Olyan példát inkább találunk, amelytől nem kell tartanunk, mivel rosszabb, ha nem valósul meg, mintha megvalósul. 32. A lakedaimóniaknak azonban eszük ágában sincs megtámadni minket. Túl távol laknak tőlünk, és nincsenek is felkészülve az országunk elleni háborúra. Ami pedig a mi erősségünk, abban ők nem jeleskednek. Először is tehát egyáltalán nem valószínű, hogy terveznek valamit ellenünk, s ha mégis próbát tennének vele, nem titokban tennék, s ha mi idejében értesülnénk róla, nem fogadnánk felkészületlenül őket. Úgyhogy egy ilyen támadásból semmiképpen sem húznának hasznot.

33. Ha valaki azt mondaná, hogy Archelaos gyerekeket tart magánál <túszként>, és miattuk kellene elkerülnünk az ellene indítandó háborút, nagyon is különös lenne, hogy tíz gyerekre hivatkozik, szót sem ejtve mindannyiunkról és a városról, és mindünk balsorsát elhallgatva kevesek ügyét képviseli. Mert ha szükségszerű lenne, hogy a gyerekeknek bántódása essék, nem kellene csodálkozni szavain, most azonban nyilvánvaló, hogy

őt legyőzve a gyerekeket is visszakaphatnánk, kimentve őket az ottani mostoha körülmények közül.

34. Az én beszédem tehát arra ösztönöz, hogy védekezzünk a jogtipró ellen, álljunk bosszút halottainkért, támogassuk hozzátartozóikat, ragadjuk meg az alkalmat, hogy a hellének szövetségesei legyünk a barbárok ellen, bízzunk továbbá azokban, akik javunkat akarják, és óvakodjunk azoktól, akik nem, s ráadásul tartsuk meggyőzőbb érvnek azt, amit már megismertünk, mint azt, ami nem is biztos, hogy be fog következni. Így szól tehát az én beszédem. 35. Ellenfeleimnek azonban, ha lesz hozzá bátorságuk, mindezeknek az ellenkezőjét kell vállalni: fölösleges törődni a jogtalanság áldozataival, inkább a jogtiprónak kell kedvezni, s menekülni kell azoktól, akik javunkat akarják, nem kell bízni barátainkban, de annál inkább ellenségeinkben, tartani kell attól, ami messze van, de fittyet hányni arra, ami a szomszédságunkban, 36. vagyis nem a hellénekkel kell szövetséget kötni, hanem a barbárokkal, ráadásul a legmegátalkodottabb ellenségeinkkel, továbbá a halottak maradjanak bosszulatlanul, hozzátartozóik legyenek jogfosztottak, s ne legyen se állam, se törvény, se igazság. 37. Aki meg akar engem cáfolni, annak szükségszerűen ezeket kell állítani, mivel ez az ellenkezője annak, amit én mondok. Ha tehát rájuk hallgattok, semmit sem kerülhettek el abból, amit mondtam, ha viszont elfogadjátok a szövetséget és bátrabbak lesztek, igazságot teszünk mindabban, amit elszenvedtünk, s a jövőben nem fognak tudni meggyőzni minket ilyesféle beszédekkel.

A BOIÓT ÁLLAMSZÖVETSÉG MŰKÖDÉSE AZ OXYRHYNCHOSI HELLÉNIKA (XVI. 2.) ALAPJÁN

Akkoriban Boiótia-szerte így álltak az ügyek: minden városban négy tanács volt felállítva, amelyeknek azonban nem minden polgár lehetett a tagja, hanem csak azok, akik bizonyos vagyonnal rendelkeztek. A tanácsok közül felváltva mindig az egyik vezette a várost, és volt javaslattételi joga; indítványait minden ügyben a másik három elé terjesztette, és az vált érvényessé, amit mindnyájan elfogadtak. 3. Így szervezték meg az egyes városok belső életét, a boiótok közös ügyei pedig a következőképpen voltak elrendezve: a térség egész lakossága tizenegy kerületre volt osztva, amelyek egy-egy boiótarchost választottak. A választás a következő módon történt: négyet adtak a thébaiak, kettőt a város, kettőt pedig Plataiai, Skólos, Erythrai, Skaphai és a többi olyan helység nevében, amely korábban közös államot alkotott velük, de ekkor már Thébaihoz tartozott. Két boiótarchost adott Orchomenos és Hysiai, kettőt a thespiaiak Eutrésisszel és Thisbaijal, egyet a tanagraiak, egy továbbit pedig a haliartosiak, a lebadeiabeliek és a koróneiaiak; ezt mindig meghatározott sorrendben küldte ki az egyik vagy a másik város. Ugyanilyen módon került ki Akraiphnion, Kópai és Chairóneia közös képviselője is. 4. Ilyen módon állították ki tehát az egyes vidékek az archónokat. Hatvan tanácsost választottak minden boiótarchos után, és ezeknek költségeit maguk a városok fedezték. Hadsereget is felállított minden egység, részenként körülbelül ezer nehézfegyverzetű gyalogost és száz lovast. Hogy világosan fejezzem ki magam, a boiótarchosok számának megfelelően részesültek a közös javakból, teljesítették a szolgáltatásokat, küldték ki a bírákat s vettek részt egyaránt minden jóban és rosszban. Ilyen volt tehát a politikai szervezete az egész népnek; a boiótok közös tanácskozását pedig a Kadmeiában tartották.

UTÓSZÓ*

Aristotelés a *Politika* harmadik könyvében (1279a) két szempont alapján osztályozza a lehetséges államformákat. Az első szempont, hogy hányan vesznek részt az állam vezetésében, sokan, kevesen, vagy csak egyetlen vezető van, a második szempont pedig az, hogy az illető államforma helyes-e, vagy nem. Tipológiáját a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

Vezető:	egy	kevés	sok
helyes	királyság	arisztokrácia	politeia
eltorzult	tyrannis	oligarchia	demokrácia

A politeia abban különbözik a demokráciától, hogy míg a demokráciában mindenki részesül a hatalomból, a politeiában csak azok, akiknek anyagi helyzete lehetővé teszi, hogy megvásárolják maguknak a nehézfegyverzetű gyalogosok, a hopliták fegyverzetét. A politeia tehát vagyoni cenzus alapján működik, és egyesíti magában a három államtípus pozitív vonásait, ennyiben kevert államformának *(mikté politeia)* tekinthető. Ehhez az ideálhoz Kréta, Karthágó, ill. Spárta berendezkedése áll legközelebb: a két király a királyság, a harmincfős *gerusia* az arisztokrácia, a népgyűlés formális megléte, ill. az egész nép soraiból választott *ephorosok* testülete pedig a demokrácia egyes elemeit ötvözi egymással. A vagyoni cenzusnak a *klaros*, az örökölt parcella megléte felel meg. Akinek nincs birtoka, nem lehet teljes jogú polgár. Aristotelés azt is leírja, hogyan és miért alakul át a királyság arisztokráciává, az arisztokrácia tyrannisszá, a tyrannis pedig demokráciává. Mindez azonban csak elmélet, még ha Aristotelés néhány gyakorlati példával is szolgál hozzá. Érdekes volna megvizsgálni, hogy vajon mennyiben felelt meg az egyes államok működése és fejlődéstörténete ennek a modellnek.

*A kotet elkészítéséhez támogatást nyújtott a Századvég Alapítvány, az OTKA (TO 14761) és az Alexander-von-Humboldt Stiftung

Aristotelés és iskolája ezt a munkát is elvégezte. Forrásaink szerint nem kevesebb, mint 158 állam leírását állították össze, de ezek az "államéletrajzok" mind elvesztek. Mindössze 99 államéletrajz címét, illetve rövid töredékeit ismerjük *(APF)*. Ezenkívül fönnmaradt 44 politeia meglehetősen felületes és rövid kivonata Hérakleidés Lembos tollából *(HL)*. Alig több, mint száz esztendeje berlini és londoni papirusztöredékeken előkerült az *Az athéni állam (AP)* legnagyobb része, s azóta meg-megújul a vita, hogy Aristotelésnak vagy egy tanítványának művét tartjuk-e kezünkben. A vita voltaképpen érdektelen, illetőleg csak az Aristotelés filozófiájával foglalkozók számára jelentős, a történésznek ugyanis mindegy, hogy a forrást név szerint ki írta, ha tartalma egyéb szempontból fontos számára. Márpedig az *AP* az egyik legfontosabb görög történelmi forrás. Anélkül, hogy a szerzőség fölött folytatott vitát részletesen ismertetném (erre terjedelmi okok miatt nem is vállalkozhatom), szeretném megindokolni, hogy miért került Aristotelés neve zárójelbe e kiadásban.

Már a papiruszlelet előkerülése után megállapították, hogy az *AP* szóhasználata eltér a valóban aristotelési *Politikától*, s ezért elképzelhető, hogy az *AP* nem a nagy filozófus műve. Ezen kívül az *AP* tökéletesen nélkülözi a filozófiai általánosításra való törekvést, amely Aristotelés írásaiban lépten-nyomon megtalálható. Ráadásul több olyan ellentmondás feszül az *AP* és a *Politika* szövege között, amely valószínűtlenné teszi, hogy a két mű egyetlen szerző alkotása lenne. A *Politika* (1274b) szerint Drakón nem hozott létre új államformát, hanem törvényeit a már meglévő államforma keretei közé illesztette be. Az *AP* Drakón egyes törvényeit (az emberölési törvényt leszámítva) meg sem említi, állítólagos (bár történelmileg nem hiteles) "alkotmányát" azonban huszonnégy soron keresztül fejtegeti (*AP* 4., 1–5.). A *Politika* (1273b–1274a; 1281b) szerint Solón nem változtatta meg a vezető tisztségeket betöltők választásának módját, az *AP* (8,12) azonban úgy tudja, hogy az archónokat és kincstárnokokat Solón törvénye értelmében nem választani, hanem sorsolni kellett. Mindezen és még további ellentmondások alapján P. J. Rhodes* elvitatta az *AP* szerzőségét Aristoteléstől, s szerinte éppúgy valamelyik (vagy esetleg több) tanítványának műve lehetett, mint a további 157 államéletrajz. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a mester maga ne javíthatott vagy írhatott volna bele az egyes összefoglalásokba. Azt mindenesetre nem gondolhat-

juk komolyan, hogy Aristotelés egyedül foglalta írásba mind a 158 állam alkotmánytörténetét és intézményrendszerét, noha forrásaink túlnyomó többsége egyértelműen az ő művének tekinti az egész gyűjteményt (*APF*).** Egyedül Philodémos írja, hogy Aristotelés tanítványával, Theophrastosszal együtt állította össze az egyes államok törvényeit és politeiáit. Egy delphoi felirat azonban azt is elárulja, hogy Aristotelés Kallisthenés nevű tanítványával együtt alkotta meg a pythói játékok győzteseinek listáját. A tanítványokkal való közös munka tehát nem volt ismeretlen Aristotelés számára, és könnyen meglehet, hogy a közös munka gyümölcsét az utókor egyszerűen a mester írásai közé sorolta be. Mivel bizonyosat nem tudunk az *AP* szerzőjéről, helyesebbnek látom Aristotelés nevét zárójelbe tenni e kiadásban.

Az államéletrajzokat felületesen kivonatoló Hérakleidés Lembos szerzősége sem volt mindig bizonyos, mivel a kódexekben csak annyi olvasható: Hérakleidés. A kivonatolót azonosították már Hérakleidés Pontikosszal (Kr. e. 4. század), ifjabb Hérakleidés Pontikosszal (Kr. u. 1. század) és egy további Hérakleidésszal (Kr. u. 3–6. század), ma azonban már bizonyosnak vehetjük, hogy a szerző a Kr. e. 2. században élt Hérakleidés Lembos volt.

A pseudo-xenophóni *Az athéni állam (PX)* Xenophón neve alatt maradt fönn, a legutóbbi időkig azonban senki sem gondolta komolyan, hogy valóban a hadvezérként és történetíróként nevezetessé vált Sókratés-tanítvány műve lehet. Ennek az az oka, hogy az athéni demokrácia iránt ellenséges szerző a peloponnésosi háború (Kr. e. 431–404) első éveiben írta munkáját, méghozzá feltehetőleg Kr. e. 424 előtt, mivel véleménye szerint (*PX* 2, 5) a szárazföldi hatalmak nem képesek ellenséges területen hosszabb ideig hadat viselni, vélekedésére azonban a spártai Brasidas Kr. e. 424-es amphipolisi hadjárata alaposan rácáfolt. Ha tehát a mű Kr. e. 424 előtt keletkezett, a Kr. e. 430 és 425 között született Xenophón valóban nem lehetett a szerző. A szakirodalom Athén hol egyik, hol másik kritikusának tulajdonította az *Az athéni államot*, többek között Kritiasnak, Phrynichosnak, Antiphónnak, a történetíró Thukydidésnak, a politikus Thukydidésnak, Alkibiadésnak és Xenophónnak, Euripidés fiának. M. J. Fontana a kronológiai nehézségeket semmibe véve a történetíró Xenophón művének tekinti a vitairatot. Az angolszász

szakirodalom egyszerűen csak vén oligarchaként emlegeti az ismeretlen szerzőt. A *PX* nem szisztematikus államleírás, mint az *AP*, hanem politikai vitairat. Az athéni demokrácia hetaireiákba, politikai klikkekbe tömörült kritikusai eleinte tollukkal harcoltak, Kr. e. 411-ben és 404-ben azonban fegyvereiket is elővették, és felszámolták a gyűlölt demokrácia politikai intézményrendszerét, sőt, a harminc zsarnok még az előző rendszer politikusainak likvidálásától sem riadt vissza. Ennél visszafogottabbnak bizonyult a Kr. e. 403-ban restaurált demokrácia: amnesztiát hirdetett, és ezzel állította helyre Athén belső békéjét.

A demokrácia egyik kritikusa a már említett Xenophón volt. Ő is, mint Sókratés többi tanítványa (Platón, Kritias, Alkibiadés), ellenségesen tekintett a demokráciára, s az elvetendőnek tartott athéni berendezkedéssel szemben, Sókratés többi tanítványához hasonlóan, Spártát tekintette a létező államok legtökéletesebbikének. Jól ismerte Spártát, mivel Athénból emigrálva évekig Lakedaimónban élt. *A lakedaimóniak állama* azonban nyilvánvalóan nem a létező spártai berendezkedés leírása. Nem is ez a célja. Lykurgos leplezetlenül idealizált törvényeit a mű 14. kaputjának tanúsága szerint Xenophón korában sem tartották be, de a szerző éppen ebben látta Spárta hanyatlásának okát. Az már más kérdés, hogy egyáltalán volt-e valaha olyan történelmi kor, amelyben Spárta valóban szigorúan a Xenophón által leírt lykurgosi elvek alapján működött. Aligha. De a *PX*-hez hasonlóan *A lakedaimóniak állama* sem tudományos igényű államleírás, igaz, nem is egyszerűen történelmi pamflet, hanem inkább egyfajta utópia: az athéni viszonyok kritikája egy (elképzelt) ideális állam ábrázolása által. Nem olyan abszolút utópia, mint Platón *Államа*, amely csak képzeletben építi föl az ideális államot, de nem is időbeli utópia, mint a Platón szerint *(Kritias, Timaios)* sok ezer évvel korábban létezett Atlantis, és az elsüllyedt szigetállam kortársa, az ősi Athén, hanem térbeli. A görögök gyakran távoli államok törvényeinek, szokásainak idealizált leírásába csempészték bele vágyaikat. Egyiptom mintaszerű berendezkedése Hérodotosnál, Diodórosnál és Platón *Timaiosának* elején csak nyomokban emlékeztet Egyiptom valódi viszonyaira. Meglepő módon még Perzsia is követendő mintaként szerepel Hérodotosnál (pl. a három államforma vitájában, 3, 80–84) és Xenophónnál, a *Kyros neveltetésében*. Ez utóbbi "nevelési regény" nem is nagyon titkolja utópia voltát. Ugyanilyen, de politikailag

hatékonyabb mintaállam volt a demokrácia athéni ellenzői számára Spárta. A valóban létező állammal, annak különös berendezkedésével a más úton járó Athén nem sokat tudott volna kezdeni, *A lakedaimóniak állama* ezért könnyedén elvonatkoztat a Xenophón által is ismert tényektől. Mással nem lehet ugyanis magyarázni azt a különös jelenséget, hogy a szerző meg sem említi Spárta leírásakor a helóták létezését. Meg kell jegyeznem, hogy volt, aki ennek a műnek a szerzőségét is vitatta. K. M. T. Chrimes szerint nem Xenophón, hanem Sókratés egy másik tanítványa, Antisthenés írta *A lakedaimóniak államát.**

Xenophón a spártai hadsereg tagjaként fegyverrel is harcolt hazája ellen. Kritias, a költő és politológus nem kívülről támadt Athénra, hanem a harminc zsarnok egyik vezetőjeként belülről. A zsarnokok nyolc hónapos rémuralma (Kr. e. 404–403) mintegy ezerötszáz athéni életébe került. Kritias államátalakító tevékenysége írói munkássággal kezdődött. Eleinte verseket, egyesek szerint drámákat, és különböző államokkal (Spárta, Thessalia) foglalkozó tanulmányokat írt. Spártát szinte a nevetségességig magasztalta, nemcsak államformáját és szokásait, hanem még a legapróbb használati tárgyait is (cipő, katonai pohár) minden más államé fölé helyezte. Spárta idealizálása természetesen Athén kritikáját jelentette. Eleinte írásban, később tettekben is. A politikussá vált író vérbe borította hazáját, s a demokratikus erők elleni harcban, fegyverrel a kezében esett el.

A thessaliaiak államáról szóló írás *(HA)* szerzőjeként a kódexek Héródés nevét adják meg, s őt egyértelműen a dúsgazdag íróval és politikussal, Héródés Attikosszal (Herodes Atticus, Kr. u. 101–177) lehet azonosítani. A szónoklat szerzője azonban bizonyosan nem ő volt. Héródést korának legkiválóbb szónokaként tartották nyilván, míg a *HA* írója nem csillogtat szónoki erényeket. A beszéd stíluskritikai elemzései homlokegyenest ellenkező eredményekre vezettek. A tanulmányok egy része *HA*-t egy Héródésnál kisebb tehetségű, Kr. u. 2. századi szónok művének tekinti (U. Albini), más része viszont a Kr. e. 5–4. század fordulóján született politikai pamfletnak (E. Meyer, E. Drerup), s a lehetséges szerzők között Kritiast (H. T. Wade-Gery), Théra-

* M. T. Chrimes: *The Date and Authorship of the Respublica Lacedaemoniorum ascribed to Xenophon.* Manchester, 1948. Chrimes elméletét elvetette a szakirodalom.

menést és Archinost nevezik meg. Kritias valóban járt Thessaliában, sőt írt is *A thessaliaiak állama* címen egy értekezést, de a *HA* nem lehet azonos Kritias művével, mert annak egy töredéke a thessaliaiak fényűzését ostorozza, a szónoklat azonban nemhogy a fényűzést, de még Thessalia nevét sem említi meg. A konkrét történeti utalások alapján biztosan azonosíthatjuk a szónoklatban szereplő várost a thessaliai Larisával, azt azonban nem lehet egykönnyen eldönteni, hogy a szerző valóban a gyűlölt Archelaos kortársa volt-e, vagy egy évszázadokkal később élt szónokkal állunk szemben, aki meglehetősen pontosan ismerte a Kr. e. 405 és 400 közötti thessaliai viszonyokat.

A *Hellenica Oxyrhynchia* egy papiruszon fönnmaradt, Kr. e. 4. században keletkezett történeti mű, szerzőjét nem ismerjük. A mű rövid részlete foglalkozik a boiótiai államszövetség leírásával. Ennyiben tehát különbözik gyűjteményünk többi darabjától, ugyanis nem önálló államleírás, hanem egy történeti mű részlete. A szövetségi állam működésének tömör ismertetése azonban olyan értékes forrás, hogy kár lett volna lemondani róla.

Mint láttuk, az egyes államok intézményrendszerének összefoglalása ismert, de meglehetősen elhanyagolt műfaj volt a görögöknél. Elhanyagoltságának jele az is, hogy a kötetünkben szereplő írások közül csak egyetlenegynek a szerzőjét tudjuk minden vitán felül azonosítani, Kritias személyében, az általa írt *A lakedaimóniak állama* azonban sajnos nem maradt fönn. Az államleírások formája különböző. Lehet tanulmány *(AP)*, pamflet *(PX)*, politikai utópia *(XL)* és szónoklat *(HA)*. Ezek az írások látszólagos különbözésük ellenére azonban egy dologban feltétlenül megegyeznek. Burkolt vagy nyílt formában támadják a demokráciát. Az *AP* Periklést és korát néhány szóval intézi el, az athéni demokrácia legnagyobb vezetőjének érdeméül csak annyit tud fölhozni, hogy őutána még rosszabbul mentek a dolgok *(AP 28)*. A legrokonszenvesebb politikusként Solónt és Théramenést ábrázolja, az előbbit azért, mert alatta még nem alakult ki a demokrácia kleisthenési-periklési modellje, az utóbbit pedig azért, mert a demokrácia helyett a cenzusos hoplita-politeiát képviselte. A szerző a 33. kaputban egyértelműen Théramenés rendszere mellett foglal állást. Az AP a demokrácia felé vezető lépéseket egyértelműen hanyatlásként fogja föl.

Hérakleidés Lembos kivonataiból nehéz ilyesfajta értékítéletet kiolvasnunk. A szerző csak az érdekesebb fordulatokat, ala-

pítási mítoszokat jegyzetelte ki az államéletrajzokból. Az azonban tény, hogy Spártáról és az ahhoz leghasonlóbb berendezkedésű Krétáról ír a leghosszabban, és rokonszenvvel említi a kyméi Pheidón és Promótheus vagyoni cenzus alapján berendezett államát. Ugyancsak beszámol az ezrek uralmáról Kymében és Rhégionban.

Pseudo-Xenophón demokráciaellenessége nyilvánvaló. Ő a jobbak, gazdagabbak, nemesebbek kezébe adná a hatalmat. Az oligarchikus állam megbízhatóbban tartja meg a szerződéseket, és a gazemberek ott könnyebben lelepleződnek (*PX* 2, 17; 2, 20). Nem véletlen, hogy *PX* nehezményezi az athéni nehézfegyverzetű gyalogság gyengeségét (*PX* 2, 1). A hoplita cenzus alapján álló államokban a nehézfegyverzetű gyalogságot adó vagyonos középréteg kezében van a hatalom, míg a demokráciában a vagyontalan polgárok tömege uralkodik.

Xenophón és Kritias demokráciaellenes Spárta-utópiájáról már láttuk, hogy a Sókratés-kör szellemi bélyegét hordja magán, s e kör tagjai nem csak írásaikkal támadták az athéni demokráciát. *A thessaliaiak állama* (*HA* 30–31) nyilvánvaló Spárta-barátságán túlmenőleg állást foglal a vagyoni cenzus alapján álló hoplita-politeia mellett.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Kr. e. 5–4. század államéletrajzai nem csupán más államok berendezkedésének tudós leírásai voltak, hanem burkoltabb vagy nyíltabb formában állást foglaltak egy politikai rendszer ellen, és egy másik mellett. Valamennyi írás ellenzi a minden polgárra kiterjedő demokráciát, mindegyikük helyesnek tartja a vagyoni cenzus bevezetését, vagyis azt, hogy a hatalmat a saját magát fegyverrel fölszerelni képes vagyonos középréteg kezébe kell adni, s Athénnal szemben valamennyi szerző Spártával rokonszenvezik.

Ha az államéletrajzokból kirajzolódó ideális államot összevetjük az aristotelési *Politika* kívánatosnak tartott politeiájával, megállapíthatjuk, hogy a névtelen vagy vitatott kilétű szerzők véleménye tökéletesen megegyezett a filozófuséval. De ezen nem kell csodálkoznunk. Az államéletrajzok szerzői maguk is az említett vagyonos középrétegből kerültek ki, s számukra éppúgy ellenszenves volt az egyeduralom, mint a valamennyi polgárra kiterjedő demokrácia. A kérdés mármost az, hogy a görög államok nagyobbik részének berendezkedése melyik modellhez állt közel, az athénihoz, vagy a cenzusos politeiához? Ha nem

az államutópiákat, hanem a történetileg igazolható tényeket nézzük, az athéni modell mind térben, mind időben elszigetelt jelenség volt. A hivatalviselést korlátozó solóni vagyoni cenzus még a demokrácia idején is fönnállt, a hoplita cenzust teljesítő zeugitések pl. csak Kr. e. 457–456-tól tölthették be az archóni tisztséget, s a vagyontalan thések még ezután sem. A korlátozás hivatalosan még Aristotelés korában is fennállt, ezért írja az *AP* (7), hogy "még ma is, ha megkérdezik a valamelyik tisztségre pályázót, hogy milyen adót fizet, egy sem mondja, hogy a thésekét". Az *AP* azonban nyilvánvalóan Kr. e. 321 előtt született, mert a demokrácia intézményrendszerét működésében írja le, Antipatros azonban 321-ben megszünette a demokráciát. Az államéletrajzok szerzői által elvetett, korlátok nélküli demokrácia tehát majdnem annyira ideálkép, a nemkívánatos állam mintája, mint amennyire idealizált a pozitív példa, Spárta ábrázolása. Az athéni demokrácia fennállásának legnagyobb részében igenis ismerte, bár nem mindig alkalmazta, a vagyoni cenzust.

A demokrácia nemcsak időben, térben is korlátozott volt. Athénon kívül csak kevés államban alakult ki, többnyire akkor is csak az athéni fegyverek árnyékában, és mindenütt lényegesen rövidebb ideig állt fönn, mint Athénban. Akkor tehát milyen államforma jellemezte a legtöbb görög államot fennállásának legnagyobb részében? Amennyire meg tudjuk állapítani, a vagyoni cenzus alapján álló politeia, a szélesebb vagy szűkebb társadalmi rétegekre támaszkodó oligarchia. Az államéletrajzok szerzői a hoplita-politeiát idealizálva éppen azt az államformát tartják kívánatosnak, amely felé a legtöbb állam fejlődése amúgy is tartott. A görög világra ugyanis nem az athéni demokrácia, de nem is a zárt spártai társadalom volt jellemző, hanem az Aristotelés és az állam-életrajzok szerzői által megörökített cenzusos politeia.

Németh György
Köln, 1993.

A KÖTETBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AP	(Aristotelés): *Az athéni állam*
APF	(Aristotelés): *Görög politeiák* töredékei
APT	(Aristotelés): *Az athéni állam* töredékei
Cod.	Codex
CP	*Classical Philology*
Epit.	*Epitomé (Kivonat)*
GTSZ	Németh Gy. (szerk.): *Görög történelem. Szöveg gyűjtemény.* [Budapest, 1996, Osiris.]
HA	(Héródés Atticus): *Az államról*
HL	Hérakleidés Lembos
HO	*Hellenica Oxyrhynchia*
Il.	*Ilias*
Jacoby	Jacoby, F.: *Die Fragmente der griechischen Historiker.* Berlin—Leiden, 1932-től.
KL	Kritias: *A lakedaimóniak állama*
Laur.	Laurentianus
lex.	lexicon
Od.	*Odysseia*
Or.	Oratio (Szónoklat)
Oxy.	Oxyrhynchus, Oxyrhynchia
P.	Papyrus
Pap.	Papyrus
Par.	Parisiensis
PSI	*Papiri greci e latini*
PX	Pseudo-Xenophón: *Az athéni állam*
XL	Xenophón: *A lakedaimóniak állama*

BIBLIOGRÁFIA

(Aristotelés): Az athéni állam

Aristoteles: *ATHENAION POLITEIA*. Ed. M. H. Chambers, Leipzig, 1986.

Aristoteles: *Staat der Athener*. Übersetzt und erläutert von Mortimer Chambers, Darmstadt, 1990.

Day, James–Chambers, Mortimer: *Aristotle's History of Athenian Democracy*. Berkeley, 1962.

Keaney, John J.: *The Composition of Aristoteles Athenaion Politeia*. Oxford, 1992.

Levi, M. A.: *Commento storico alla Respublica Atheniensium di Aristoteles 1–2*. Milano, 1968.

Rhodes, P. J.: *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*. Oxford, 1981. Második, bővített kiadás: Oxford, 1993.

Ritoók Zsigmond–Sarkady János: *Aristotelés Az athéni állam; Pseudo-Xenophón Az athéni állam*. Budapest, 1954.

Ross, David: *Arisztotelész*. Ford. Steiger Kornél. Budapest, 1996, Osiris.

Hérakleidés Lembos: *Kivonatai*

Heraclidis Lembi *Excerpta Politiarum*. Edited and Translated by Mervin R. Dilts. Durham, North Carolina, 1971.

Ritoók Zsigmond–Sarkady János: *Aristotelés Az athéni állam; Pseudo-Xenophón Az athéni állam*. Budapest, 1954, 136–143, 230. (csak *Az athéni állam* kivonata).

Schneidewin, F. G.: *Heraclidis Politiarum quae extant*. Recensuit et commentariis instruxit F. G. Schneidewin. Göttingen, 1847.

Aristotelés: *Görög politeiák töredékei*

Aristotelis *Qui ferebantur librorum fragmenta*. Collegit Valentinus Rose. Lipsiae, 1886.

Pseudo-Xenophón: *Az athéni állam*

Fontana, Maria José: *L'Athenaion Politeia del V secolo A. C.* Palermo, 1968.
Leduc, Claudine: *La Constitution d'Athènes attribuée Xénophon. Traduction et Commentaire.* Paris, 1976.
Kalinka, Ernst: *Die Pseudoxenophontische ATHENAION POLITEIA. Einleitung, Übersetzung, Erklärung.* Leipzig–Berlin, 1913.
Ritoók Zsigmond–Sarkady János: *Aristotelés Az athéni állam; Pseudo-Xenophón Az athéni állam.* Budapest, 1954, 145–167, 231–238.
Rupprecht, Ernst: *Die Schrift vom Staate der Athener.* Leipzig, 1939.
Xenophon: *Scripta Minora.* Ed. E. C. Marchant. Cambridge, Massachusetts–London, 1971[6].

Xenophón: *A lakedaimóniak állama*

Meulder, Marcel: La date et la cohérance de la République des Lacédémoniens de Xénophon. *L'Antiquité Classique*, 58, 1989, 71–87.
Németh György: *Kritiasz A lakedaimoniak állama; Xenophón A lakedaimoniak állama.* Miskolci Parthenon-Tanulmányok 4. Budapest–Miskolc, 1990.
Nickel, Rainer: *Xenophon.* Erträge der Forschung 111. Darmstadt, 1979.
Proietti, Gerald: Xenophon's Sparta. An Introduction. *Mnemosyne Supplementum*, 98. Leiden, 1987.
Xenophon: *Scripta Minora.* Ed.: E. C. Marchant. Cambridge, Massachusetts–London, 1971[6].
Xenophontis *Republica Lacedaemoniorum.* Recensuit Ginus Pierleoni. Berlin, 1905.

Kritias: *A lakedaimóniak állama*

Battegazzore, A.–Untersteiner, M.: *Sofisti. Testimonianze e frammenti IV.* Firenze, 1962.
Diels, H.–Kranz, W.: *Fragmente der Vorsokratiker5.* Anfl. Berlin, 1934.
Németh György: *Kritiasz A lakedaimoniak állama; Xenophón A lakedaimoniak állama.* Miskolci Parthenon-Tanulmányok 4. Budapest–Miskolc, 1990.
Steiger Kornél: *A szofista filozófia.* Budapest, 1993, 69–95; 147–149.

(Héródés Attikos): *Az államról*

Albini, Umberto: *(Erode Attico) PERI POLITEIAS. Introduzione, testo critico e commento.* Firenze, 1968.

Ameling, Walter: *Herodes Atticus 1–2.* Hildesheim–Zürich–New York, 1983.

Drerup, Engelbert: *(HERODOU) PERI POLITEIAS. Ein politisches Pamphlet aus Athen 404 vor Chr.* Paderborn, 1908.

Meyer, Eduard: *Theopomps Hellenika. Mit einer Beilage über die Rede an die Larisaeer und die Verfassung Thessaliens.* Halle, 1909.

Wade-Gery, H. T.: Kritias and Herodes. *Proceedings of the Classical Association,* 52, 1944, 7–9. = In uő: *Essays in Greek History.* Oxford, 1958. 271–292.

A boiót államszövetség működése az *Oxyrhynchosi Hellenika* alapján:

Bruce, J. B.: *An Historical Commentary on the 'Hellenica Oxyrhynchia'.* Cambridge, 1967.

Chambers, Mortimer: *Hellenica Oxyrhynchia.* Stuttgart–Leipzig, 1993.

Hellenica Oxyrhynchia. Katona László és Németh György fordítása. *Antik Tanulmányok,* 33, 1987/8, 298–309. = Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény.* Budapest, 1996, Osiris, 209–221.

Németh György: Kratippos? A Hellenica Oxyrhynchia a legújabb kutatások tükrében. *Antik Tanulmányok,* 33, 1987/8, 291–297. = uő: *A zsarnokok utópiája.* Atlantisz, Budapest, 1996, 308–318.

Salmon, Pierre: *Etude sur la Conféderation béotienne (447/6–386).* Bruxelles, 1978.

A további tájékozódást segítik az alábbi írások:

Boardman, J.–Griffin, J.–Murray, O. (szerk.): *Az ókori görögök és rómaiak története.* Budapest, 1996, Maecenas Könyvek.

Dunn, J.: *A demokrácia. Befejezetlen utazás Kr. e. 508 – Kr. u. 1993.* Budapest, 1995, Akadémiai Kiadó.

Finley, M. I.: *Politika az ókorban.* Budapest, 1995, Európa.

Hegyi Dolores–Kertész István–Németh György–Sarkady János: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig.* Második, javított kiadás. Budapest, 1996, Osiris.

Németh György: A görög polisvilág államai. In uő: *A zsarnokok utópiája.* Budapest, 1996, Atlantisz, 19–32.

Németh György: Egy demokrácia genealógiája (Athén). *Századvég*, 1991/1, 177–196. = In uő: *A zsarnokok utópiája*. Budapest, 1996, Atlantisz, 45–72.
Németh György: Xenophón, Platón, Sókratés. In uő: *A zsarnokok utópiája*. Budapest, 1996, Atlantisz, 213–232.
Németh György (szerk.): *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 1996, Osiris.

JEGYZETEK*

Jegyzetek (Aristotelés) Athéni államához

Az *Athéni állam* első töredékei 1880-ban kerültek elő egy berlini papiruszon (Staatliche Museen Pap. Inv. Nr. 5009, Kr. u. IV. sz.), a mű 12–13. valamint 21–22. kaputjának részleteivel. 1891-ben tette közzé F. G. Kenyon a terjedelmes londoni papiruszt (British Library Pap. 131., Kr. u. 100 k.), amely a mű legnagyobb részét tartalmazza. Az első fejezetek elvesztek, az utolsók szövege pedig meglehetősen töredékes.

1. *Myrón vádja alapján* – az AP a kylóni vérbűn Alkmeónida bűnöseinek elűzésével kezdődik. Az esemény időpontja bizonytalan, Myrónról csak azt tudjuk, hogy Phlyából származott. A várost a vérbűn miatt kellett megtisztítani (vö. Kylón, Epimenidés).

2. *hatodosoknak* – hektémoros. Nem tudni, hogy egyhatod részt adtak be, vagy annyit tarthattak meg, ettől függően bérlők vagy napszámosok voltak. Valószínűbb azonban, hogy beszolgáltatási kötelezettségük a termény egyhatoda volt.

4. *Drakón megalkotta a maga törvényeit* – a drakóni "alkotmány" nem tekinthető hitelesnek (vö. Drakón; az emberölési törvény szövegéhez vö. GTSZ 69. dok.).

10. *Az ő idejében lettek ugyanis a mértékek nagyobbak* – az intézkedés célja és néhány előírása vitatott. Az euboiai mértékrendszerre való átállás elősegíthette Athén északi, vagyis a Feketetenger vidékére irányuló kereskedelmét, amely a város gabonaellátása számára létfontosságú volt. A mina korábban sem hetven, hanem száz drachmából állt, inkább arról lehet szó, hogy a régebbi mina könnyebb volt, súlya hetven új drachma súlyának felelt meg. Az új talanton éppúgy hatvan minából állt, mint a régi, de 63 régi mina súlyával egyezett meg. A pénzreform nem hiteles, mivel az első athéni pénz csak Kr. e. 560 k. vagy még

*A Jegyzetekben csak szövegmagyarázatokat adok, a nevekre és fogalmakra vonatkozó tudnivalókat a Jegyzetszótárban lehet megtalálni.

később, vagyis jóval Solón tevékenysége után jelent meg, az ismert baglyos pénzt pedig csak Kr. e. 525 után kezdték verni.

13. *nem választottak archónt* – Kr. e. 590/89; 586/5.

23. *A falak építését* – Athént és Peiraieust falakkal kötötték össze, hogy ne lehessen elvágni a várost a kikötőtől.

26. *a kivonulók közül két- vagy háromezer ember minden esetben odaveszett* – a Kr. e. 460-ban kezdődött ún. első peloponnésosi háborúban.

29. *nem kevesebb, mint ötezerre* – akik megfeleltek a hoplita cenzusnak, vagyis annak a timokratikus államformának, amelyre Théramenés törekedett. AP is ezt tartja ideálisnak (vö. 33). "Nézetem szerint akkoriban az állam helyzete rendben volt, mivel a háború folyt, és a fegyverzettel bírók voltak kormányon". AP négyszázakról és ötezrekről szóló beszámolója jelentősen eltér a Thukydidés nyolcadik könyvében olvashatóktól. Thukydidés az erőszakos cselekedeteket, AP pedig a békés, "alkotmányos" hatalomátvételt hangsúlyozza.

30. *nyilvánosságra hozták a következőket* – az itt szereplő felületesen kidolgozott "jövőre vonatkozó tervezet" soha nem lépett hatályba, hitelessége vitatott.

37. *Lakedaimónba követeket küldtek, hogy Théramenést megvádolják s egyben segítséget is kérjenek* – (lásd Kallibios, Théramenés; a harmincak időszakához vö. GTSZ 126; 127; 128; 129. dok.).

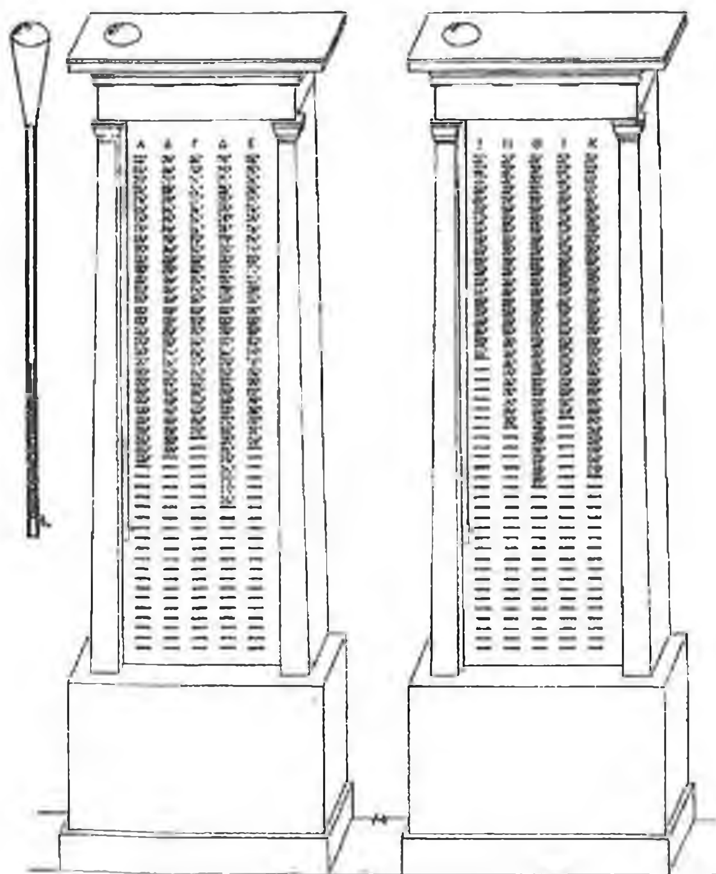
38. *másik tízet választottak* – az első tízes testület létét más források nem támasztják alá.

49. *a mintákat és a peplost* – Athéné szobrának a Panathénaiára új köntöst (*peplos*) szőttek, ennek a mintáját is a tanács bírálta el.

53. *a legutolsó epónymos* – az epónymosok neve alapján tartották nyilván, hogy melyik polgár melyik évben született, Athénban ugyanis nem ismerték az abszolút kronológiát nyújtó időszámítást. Az olympiai évek alapján csak a történetírók számoltak, ők is csak a Kr. e. 4. századtól kezdve.

63. *húsz sorsológép* – kőtábla, amelybe öt függőleges sorban mélyedések, rések vannak vésve. Ezekbe rakják be a kihúzás sorrendjében az egyes jelöltek nevét feltüntető táblácskát. Az egyik kőtáblán az egyes réssorok fölött *alpha, béta, gamma, delta, epsilon*, a másik kőtáblán pedig *zéta, éta, théta, ióta, kappa* látható. A kőtábla bal oldalán alul zárható, függőleges cső húzódik, abba dobálják bele felülről az összekevert fehér és fekete kockákat. Ezután kinyitják alul a csövet, és egyenként kipotyognak a koc-

kák. Ha először fehér kocka esik ki, a kőtábla legfelső (vízszintes) sorában lévő öt jelölt bíró lesz. Ha a második kocka pl. fekete, a második vízszintes sorban lévők nem lehetnek bírák. Ha a harmadik kocka fehér, a harmadik vízszintes sor jelöltjei bírák lesznek stb. A tíz kisorsolt bírói testületet az ábécé 11. betűjével, a lambdával kezdődő betűkkel jelölik (*lambda* bíróság, *my* bíróság, *ny* bíróság, stb.). A bíróvá sorsolt polgárokat kisorsolják az egyes bíróságok között, aztán pedig azt is sorsolással döntik el, melyik testület melyik helyiségben fog bíráskodni. Ezzel a bo-

Az athéni sorsológép S. Dow alapján, vö. AP 66, 1.

nyolult módszerrel a megvesztegetéseknek akarták elejét venni, mert a bírák nem tudták előre, hogy melyik testületben és milyen ügyekben fognak ítélkezni. Vö. az 1. ábra.

67. *A napot a Posideón hónap napjait véve alapul mérik ki* – Posideón december/januárra esik, ekkor legrövidebbek a nappalok.

Jegyzetek a mű elveszett első részének töredékeihez

Homéros is bizonyítani látszik, aki a Hajókatalógusban – Homéros: *Ilias*, 2, 547.

Jegyzetek Hérakleidés Lembos kivonataihoz

Hérakleidés Lembos a Kr. e. II. században élt. Bár VI. Ptolemaios Philométór alatt a politikába is belekóstolt (Kr. e 169-ben béketárgyalásokat folytatott IV. Antiokhos makedón uralkodóval), elsősorban irodalomkutatóként vált nevezetessé: kivonatolta régebbi szerzők műveit. Az ún. aristotelési Politeiákból készült jegyzetei nem árulkodnak különösebb alaposságról.

A mű 22 különböző középkori kódexben őrződött meg, amelyek közül a V kézirat (Codex Paris. gr. 352 = ex cod. Vatic. 997, XIII. század) és családja tartalmazza a legjobb szöveghagyományt, míg a másik, X kéziratcsalád példányai (pl. Codex Laur. LX. 19; Codex Ambros. C 4 super. gr. 164 stb.) egy gyengébb minőségű, időközben elveszett vatikáni kódexre vezethetők vissza.

4. *Nem lévén képesek őt (ti. Hippiast), aki tyrannos volt, elveszíteni* – HL félreérthetően fogalmaz, mintha Thessalos lett volna a tyrannos.

Hippias a legkegyetlenebbül zsarnokoskodott. <Kleisthenés> bevezette a cserépszavazásról szóló törvényt – HL kifelejtette Kleisthenés nevét, vagy összekeverte a zsarnokot a törvényhozóval.

5. *Ephialtés <. Kimón> megengedte, hogy saját birtokain* – természetesen Kimónról van szó. HL összetévesztette a két politikust, vagy kifelejtette Kimón nevét.

nem kevesebb, mint ezerötszáz embert veszítettek el – ti. a harminc zsarnok Kr. e. 404–403-ban.

7. *Themistoklés és Aristeidés, és az Areiospagos tanácsa igen hatalmas volt* – mindez természetesen Kimón előtt volt. A kronológia felborulását az okozta, hogy HL ezt a részt az AP 41-ben fölsorolt "alkotmányváltozások" listájából írta ki, nem pedig az AP 23–24-ből, ahol eredetileg szerepelt.

12. *az ősi birtokot* – a klarost. Lykurgos a hagyomány szerint 6000 parcellára osztotta föl a lakóniai síkságot, és csak az lehetett teljes jogú spártai polgár, ún. homoios, aki kapott egy ilyen klarost haszonélvezetre, a klarosok ugyanis az állam tulajdonát képezték, ezért nem lehetett őket eladni, s a család kihalása esetén visszaszálltak az államra. Epitadeus ephoros azonban Kr. e. 401-ben eladhatóvá tette a klarosokat, aminek következtében több parcella halmozódott föl egyes családok kezén, s a homoiosok száma radikálisan lecsökkent.

14. *"néppel teli városaikról" beszél* – a megadott *Ilias*-idézet Devecseri Gábor fordításában nem bizonyítja Hérakleidés szavait, igaz, a homérosi görög szöveg sem, amely jól lakható városokat ír. Azt, hogy a krétai törvények a legősibbek, Pseudo Platón is említi (*Minós* 318).

15. *Ha meghódítanak egy ifjat, elviszik a hegyekbe* – a szokásról (Ephorosra hivatkozva) Strabón (482) is beszámol.

16. *Nem sok idővel később elevenen elrohadt* – a zsarnokok tipikus bűnhődése a görögök felfogása szerint, sőt többeket elevenen fölfaltak a férgek (vö. Plutarchos: *Sulla*. 36).

20. *Periandros volt az első, aki megváltoztatta az államformát* – nem ő, hanem apja, Kypselos (vö. Jegyzetszótár).

26. *ezért hívják Leónnak* – a szó ugyanis oroszlánt jelent.

29. *mákfőzet vagy bürök segítségével vetnek véget életüknek* – Strabón (486) is említi, szerinte a törvény a 60 év fölötti öregek öngyilkosságát írta elő "hogy a többieknek elegendő tápláléka legyen". A szokás eredete valószínűleg a túlnépesedés miatti élelmiszerhiánnyal magyarázható ugyanúgy, mint más éhségövezetekben (vö. Sánta Ferenc: *Sokan voltunk;* Fukazava Hicsiro: A Narajama-dalok; *Ércnél maradóbb*. Szerk. Németh György. Budapest, 1998. 56. dok.). HL (55) az élelmiszerhiánnyal magyarázza a gyarmatokra való kivándorlást is.

50. *"inkább a tenger, mint a magnésiabeliek baját siratom"* – más hagyomány szerint inkább a thasosiak, mint a magnésiabeliek

baját siratom. Ennek a változatnak mindenesetre több értelme van. A csapásokról (kimmerek pusztítása) Strabón (647) ír.

55. *egy tölgyfát, amely körülnőtt egy szőlőtőkét* – a tölgyfa neve ugyanis nőnemű, a szőlőé azonban hímnemű a görög nyelvben.

65. *Elnevezték Ophiusának a rajta nyüzsgő kígyókról* – a kígyót ugyanis ophisnak nevezik görögül.

Jegyzetek Aristotelés: Görög politeiák töredékeihez

Aristotelés és tanítványai 158 görög politeia-leírásából csak az *Athéni állam* maradt fönn kis híján teljes terjedelemben. Az ókori szerzőknél fönnmaradt politeia-idézeteket V. Rose gyűjtötte össze, kötetünk fordítása az ő gyűjteményét követi.

472. *azoknak 470 000 rabszolgájuk volt* – nyilvánvaló túlzás, mert Aigina lakossága 1961-ben 8859 fő volt, és a 84, 6 km^2 nagyságú sziget az ókorban sem tarthatott el 13-20 000 embernél többet.

487. *megvásárolták Samoson* – a hagyomány szerint Aisópos szír, phryg, lyd vagy egyiptomi rabszolgából vált meseíróvá (vö. HL 33).

498. *valamennyien három dárdát vittek...*, a dárda rövidebb és könnyebb lehetett, mint a lándzsa, így hármat is vihetett a könnyűfegyverzetű katona. Az eredetiben, tévedés folytán, nem három, hanem harminc áll.

525. *blax: ostoba* – az ókorban a kyméieket együgyűeknek tekintették, így számos viccnek voltak a szereplői.

561. *fakutya ... csipkebokorba* – szójáték, a *kyón* (genitivusa *kynos*) kutyát jelent, míg a *kynosbatos* csipkebokrot.

565. *inkább az, aki a Peplosokat írta* – ezt a művet is Aristotelésnek tulajdonítják.

Askra kis városa – itt élt Hésiodos.

lokrisi Nemeia ... Molykria – ezek a helyek a nyugati, ozolai Lokrisban voltak, a Korinthosi-öböl északi partján. Az opusi Lokris északabbra volt, Boiótia mellett. Az ókori szerzők gyakran összekeverték a két Lokrist.

599. *egymáshoz ütődésük zajából észrevette azok igazi szándékát... mégis cselt vetettek neki* – kissé homályos, hogy a gyűrűk hangjából hogyan lehetett az előjeleket kiolvasni.

600. *a karchédóniaké* – a karchédóniak (vagyis karthágóiak) helyett eredetileg – tévesen – chalkedóniak állt.

Jegyzetek Pseudo-Xenophón Az athéni államához

A kézirat 12 középkori kódexben maradt fönn, de ezek közül csak négy független egymástól (A: Vaticanus 1950, XV. század; B: Vaticanus 1335, XIV–XV. század; C: Mutinensis 145 = a. g. 17, XV. század; M: Marcianus 511–590, XV. század), a többi nyolc az M-re vezethető vissza. A kódexekben Xenophón neve szerepel szerzőként.

I/9. *őrjöngő emberek részt vegyenek a tanácsban* – Kleón sajátos népgyűlési szereplésére célozhat.

I/14. *Ami a szövetségeseket illeti* – a délosi szövetség tagállamairól van szó, ahol az athéni demokraták a helyi demokratákat támogatják.

I/16. *peres ügyeiknek elintézésére Athénba hajózzanak* – a délosi szövetség tagállamainak polgárai kénytelenek voltak peres ügyeiket athéni bíróság elé vinni. Ez tekintélyes napidíjat jelentett a bíróságokban ülésező nagyszámú athéni polgárnak. Ehhez jött még az a bevétel, amit a kikötői vámra fizettek a szövetségesek hajói, valamint a polgárok jövedelme, akik lakásukat kiadták, igásállataikat pedig bérbeadták az Athénba érkező pereskedőknek.

I/19. *külföldön lévő birtokaik* – a kléruchiák lakói, a Salamisra, Samosra stb. telepített athéni polgárok, akik birtokaik fejében kötelesek voltak katonáskodni, és sakkban tartani az általuk megszállt államot.

II/1. a nehézfegyverzetű gyalogság – a hopliták előtérbe állítása a vagyoni cenzus alapján működő timokratikus, háttérbe szorítása pedig a demokratikus berendezkedésre jellemző.

II/8. *a görögökét és barbárokét mind összekeverik* – az athéniak befogadókészsége igen erős volt idegen szokások és kifejezések átvételében, ami a zárt társadalom híveiben erős ellenérzést keltett.

II/14. *ha az athéniak szigeten laknának* – a sziget-stratégia részletes kifejtése megtalálható Periklés beszédében, amelyet Thukydidés (1, 143) örökített meg.

II/15. *hogy kinyissák a kapukat* – erre Kr. e. 411-ben történik kísérlet, amikor a négyszázak az éetióneiai erődítménybe akarták beengedni a spártaiakat, ill. 404-ben, amikor a harminc zsarnok spártai helyőrséget fogadott be.

II/16. *vagyonukat a szigetekre rakják el* – pl. Euboiára (Thukydidés 2,14).

II/17. *ami szerződést viszont a nép köt meg* – Thukydidés (8, 68) szerint hasonlóan érvelt a perzsa uralkodó is, hogy miért nem hajlandó a demokratikus berendezkedésű Athént támogatni Spárta ellen (vö. Thukydidés 7,14).

II/18. *Azt, hogy a népet komédiában kifigurázzák* – Kr. e. 440/39 és 437/6 között volt érvényben egy törvény, amely a komédiák gúnyolódását korlátozta. Aristophanés a *Lovagokban* leplezetlenül kigúnyolta a démos félrevezethetőségét.

II/20. *aki nem a népből való és mégis azt választotta* – pl. Periklés és a demokrácia más arisztokrata vezetői.

III/1. *a tanács és a nép is képtelen elintézni* – továbbá a bíróságok (vö. I/16).

III/2. *a háború felől* – a peloponnésosi háború (Kr. e. 431–404).

III/4. *a hajót* – egy hadihajó felszerelése éppúgy a gazdagokra kötelezően kiírótt hozzájárulás (leiturgia) volt, mint a chorégia.

III/10. *a silányabbak mellett foglalnak állást* – vö. I./14.

III/11. *a boiótiaiaknál a nép rövid időn belül szolgaságra jutott* – Kr. e. 457-ben Athén elfoglalta Boiótiát (vö. HO jegyzetei; a továbbiakhoz vö. a Jegyzetszótár Messénia és Milétos címszavait).

Jegyzetek Xenophón A lakedaimóniak államához

A mű számos középkori kódexben maradt ránk Xenophón (Kr. e. 430/425 – 355 u.) neve alatt. A legmegbízhatóbb hagyományt az A (Vaticanus 1335, Kr. u. X–XII. század); B (Vat. 1950, Kr. u. XV. század); C (Mutinensis 145, Kr. u. XV. század) jelentik, a többi kódex a kevésbé megbízható M-re (Marcianus 511, Kr. u. XIII. század) vezethető vissza.

2. (*Artemis Orthia szentélyéből*) – feltehetőleg későbbi betoldás a szövegben. A szentélyben valóban tartottak korbácsolásokat a beavatási szertartás részeként, de ezeknek semmi közük sem volt a sajtlopáshoz.

6. *felnyitja a pecsétet* – a szöveg nem teljesen világos. Valószínűleg arról lehet szó, hogy akik hátrahagyják a maradékot, lezárt élelmiszer-tartalékot hoznak létre, s azt bárki igénybe veheti.

7. *olyan pénzt veretett* – vagyis a nevezetes vaspénzt, amit Spártán kívül sehol sem fogadtak el. A spártai vaspénz létét régészetileg nem sikerült igazolni. Tíz mina 6000 obolosból állt. Az Argosból ismert, obelosnak nevezett vasnyárs-pénz 6000 példányának elszállításához valóban társzekérre lett volna szükség (vö. GTSZ 68. dok.).

8. *ugyanezek a polgárok* – ti. a leghatalmasabbak.

10. *Lykurgos – a Hérakleidák idején élt* – vagyis Aristodémos fiainak, unokáinak idején (vö. Jegyzetszótár). Plutarchos vitatkozik Xenophón álláspontjával (Plutarchos: *Lykurgos* 1).

11. *egyesével vagy hármasával vagy hatosával* – a szöveg romlott, de valószínűleg azt jelenti, hogy az enómotia egyes sorban, hármas vagy hatos sorokban menetel. Az utóbbit, vagyis a hatos sorokat többen valószínűtlennek tartják, ezzel szemben feltételezik, hogy a kettes sorokra való utalás szövegromlás következtében kimaradt.

minden szükséges felszereléssel – a szöveg romlott, értelme homályos.

bal felé fejlődnek föl – vagyis az egy sorban menetelők közül az első tizenkét fős szakasz megáll, a második tizenkettő előre vonul az első bal oldalára, a harmadik tizenkettő a második bal oldalára stb.

minden sor úgy fordul meg – vagyis nem egyszerűen hátraarcot csinálnak, hanem az, aki eddig a sor elején állt, most a végére megy, a második követi stb. (kb. mint az "utolsó pár előre fuss!" játékban), és csak ezután fordulnak az ellenfél felé. Így az néz az ellenféllel farkasszemet, aki az előbb is a sor elején állt.

minden lochos, mint egy-egy csatahajó – vagyis a katonák nem egyenként hajtják végre a félfordulatot, hanem teljes lochosukkal együtt, tehát az egész lochos 90 fokkal elfordul.

13. *az aulosjátékosok és a csapatok vezérei* – a vezérek nyilvánvalóan nem itt, hanem csapataik élén vonultak, valószínűleg szövegromlás okozta ezt a félreértést.

az ifjak megfésülhetik a hajukat – vagy elválaszthatják, vagy feldíszíthetik. A szöveg romlott.

amíg csak el nem érnek az enómotarchosig – a szöveg romlott, értelme homályos.

15. *mivel ő maga is egy isten leszármazottja* – a spártai királyi családokat, az Agiadákat és az Eurypontidákat Hérakléstól származtatták.

Jegyzetek Kritias A lakedaimóniak államához

Kritias (Kr. e. 460 k. – 403) műve nem maradt fönn, részleteit különböző szerzők őrizték meg. Az idézett töredékek sorrendjében: 1. Kléméns Alexandrinos, *Strómateis* 4, 9; 2. Athénaios, *Deipnosophistai* 11, 463 E; 3. Athénaios, *Deipnosophistai* 11, 483 B; 4. Athénaios, *Deipnosophistai* 11, 486 E; 5. Eustathios Th 376, 1601, 25; 6–7. Libanios *Or.* 25, 63.

Jegyzetek (Héródés Attikos): Az államához

A mű egy athósi kolostorból származó XIII. századi kódexben maradt fönn athéni szónokok beszédei között (cod. Burneianus 95.), és ma a British Libraryban őrzik. A szónoklat négy XV. századi másolata mind a Burneianusra vezethető vissza. A kézirat szerzőként Héródést (Héródés Attikos, Kr. u. 101–177) nevezi meg.

1. *a velem egykorúaknak* – a szónok ugyanis fiatalember, s éppen ezért érintik különösen a hadi események, minthogy neki is fegyvert kell fognia.

2. *a mostani eseményeket* – a thessaliai demokraták és oligarchák küzdelme oda vezetett, hogy Archelaos makedón király Kr. e. 400 k. rövid időre megszállta Larisát. A beszéd nyíltan támadja Archelaost és arra biztatja a tessalosokat, hogy kössenek szövetséget a spártaiakkal a makedónok ellen.

4. *az öletekbe hullott* – ti. a peloponnésosi szövetség képviselői önként ajánlották föl segítségüket Archelaos ellen. Természetesen ők azok, akik háborúra buzdítják a thessalosokat.

6. *ez az ember* – Archelaos. A csapások akkor következtek be, amikor Archelaos megszállta Larisát.

Megszállva tartja a földet – Perrhaibiát, a Makedónia és Thessalia határvidékén fekvő területet.

10. *mert képesek megvédelmezni magukat ellene* – kicsit ellentmondásos gondolatmenet, hiszen éppen az imént állította, hogy meggyengültek az oligarchák.

14. *nekünk van a legnagyobb országunk, amely a legtermékenyebb* – Thessalia területe mintegy 12 000 km^2 volt, míg a lakedaimóni államé (Messéniával együtt) csak kb. 7500 km^2, Attikáé pedig 2350 km^2. Thessalia nagy része ugyan hegyes (gondoljunk pl. az Olymposra), a Tempé folyó völgye azonban kiváló termőterület.

akik terményeinket külföldre szállítják – a külföldi kereskedők, akik nemcsak az árut, de a pénzt is kiviszik az országból.

15. *mint lovakban* – Thessalia erőssége lovas haderejében volt.

16. *mindennek és még sok egyébnek az okozóját* – Archelaost, amikor elfoglalta Larisát.

17. *Vagy † szóljunk † a porig rombolt házakról s az † elhurcolt † javakról?* – rendkívül romlott szöveghely, de értelme valószínűleg ez.

aki mindezt elkövette, legyen az bármelyikünk – a szónok itt most nem Archelaosra gondol, hanem az őt Larisába hívó oligarchákra, akik, bár ez az otthonuk, szörnyű vérfürdőt rendeztek ellenfeleik között.

† Az árván maradottakat éppolyan (megmásíthatatlan) csapás sújtja, mint amilyen az öregeknek az, hogy megöregednek † – reménytelenül romlott szöveghely. A hasonlat meglehetősen különös. Az árvák az oligarchák vérfürdőjekor vesztették el hozzátartozóikat.

18. *mindezek okozóját* – Archelaost.

a közülünk valókkal összeesküdve – az oligarchákkal.

19. *nem támadta meg a peloponnésosiakat az athéniakkal együtt* – ti. a peloponnésosi háborúban, hiszen Makedónia az athéniakat támogatta pl. hajóépítő fával.

amikor országán át akartak vonulni – Brasidas spártai hadvezér Kr. e. 424-ben átvonult csapataival Thessalián, hogy az athéniakkal megmérkőzzék Amphipolisnál. Archelaos természetesen nem is akadályozhatta volna meg a spártaiak hadműveletét, mert ekkor még nem ő, hanem apja volt a király.

21. *<Pedig Archelaosnak jó oka volt rá, hogy így döntsön>* – szükségszerű kiegészítés, különben a mondatnak nincs értelme.

Ők is ugyanazt fogják tenni – a spártaiak, mint Archelaos, aki elfoglalta Larisát. Ha Archelaos ezzel nem követett el jogtalanságot, a spártaiak sem fognak.

22. *mert nem harcoltunk velük a méd háborúban* – a második perzsa háborúban (Kr. e. 480) a thessaliaiak hagyták, hogy a perzsák átvonuljanak területükön Thermopylai felé. Először a görögök oldalára akartak állni, de látták, hogy a spártaiak inkább csak a Peloponnésost akarják védeni, az athéniak pedig a szárazföldön kevésbé voltak ütőképesek, mint a tengeren. Amikor tehát Thermopylainál, vagyis Thessaliától délre sorakoztak föl a spártaiak, a thessalosok kiegyeztek a perzsákkal.

23. *saját országunkat szabad prédául hagyva* – lásd 22. Ha akkor a görögökhöz csatlakoztak volna, kiszolgáltatták volna Thessaliát a perzsák önkényének.

Ők jöttek ide – ti. a spártai követek.

24. *mégsem tudta elérni* – Archelaos kérését visszautasították a spártaiak. Az egész beszédből érződik, hogy a szónok a makedónokat barbároknak tartja (ezt többször is hagsúlyozza), akiknek nincs helyük egy hellén szövetségben.

27. *az övéikről azonban csak feltevéseink lehetnek* – a spártaiak ugyanis még nem okoztak a thessaloknak semmi rosszat.

28. *mégis szabadok, ugyanúgy, mint* – valószínű kiegészítés.

29. *mint mifelénk makedónt* – nem tudunk róla, hogy Thessaliában lett volna makedón helytartó, hacsak az elfoglalt Perrhaibiában nem.

31. *a hoplita cenzus* – ebből a részből kiderül, hogy milyen államformát szeretne elérni a szónok. A timokratikus berendezkedésben (mint pl. a solóni volt) a polgárok vagyonuk alapján részesülnek a hatalomból. A Kr. e. 411-ben létrejött athéni oligarchia is azt akarta, hogy csak az részesedjék a polgárjogokból, ill. az legyen választható, aki meg tudja vásárolni a nehézfegyverzetű gyalogosok, vagyis hopliták nem túl olcsó fegyverzetét.

nem akad olyan, ami a mi körülményeinkre hasonlít. – reménytelenül romlott szöveghely.

Olyan példát inkább találunk, amelytől nem kell tartanunk – ti. a hoplita-politeiát. A szöveg itt is romlott.

32. *Ami pedig a mi erősségünk* – ti. a lovasság, amivel a spártaiaké nem volt összevethető.

33. *Archelaos gyerekeket tart magánál (túszként)* – fontos ellenérv, amit a szónok csak mellékesen említ. Archelaos valószínűleg

akkor szedett túszokat, amikor kivonult Larisából, hogy a thessalosok ne gondoljanak bosszúra. Az is elképzelhető azonban, hogy az oligarchák gyerekeit vitte magával, hogy további hűségüket biztosítsa ezzel. Ebben az esetben érthető, ha a szónok nem aggódik különösebben gyűlölt ellenfeleinek gyerekeiért.

Jegyzetek A Boiót államszövetség működése az Oxyrhynchosi Hellénika (XVI. 2.) alapján c. fejezethez

A Hellenica Oxyrhynchia töredékei az egyiptomi Oxyrhynchosban talált görög nyelvű papiruszok közül kerültek elő. A londoni papirusz (P. Oxy. 842., Kr. u. II. század) 1906-ban, a firenzei papirusz (PSI 1304, Kr. u. II. század vége) 1934-ben, a kairói papirusz (P. Cairo 26/6/27/1/35, Kr. u. I. század) pedig 1973-ban. A kötetünkben közölt részlet a londoni papiruszról származik.

A boiót szövetséget Kr. e. 600–550 k. alapíthatták, erre utalnak ugyanis azok a pénzérmék, amelyeket ebben az időben vertek a szövetség szimbólumát, a két oldalán bemélyedő pajzsot ábrázoló verettel. A szövetséget feltehetőleg már ekkor a boiótarchosok vezették, akiknek a léte Kr. e. 480-ban mutatható ki először. Thébai a görögök ellen harcolt a perzsa háborúban, ezért – egyes feltevések szerint – büntetésként Kr. e. 479 k. föloszlatták a szövetséget. Az biztos, hogy Kr. e. 457-ig nem hallunk róla. Ekkor az athéniak megszállják Boiótia legnagyobb részét, és csak koróneiai vereségük után (Kr. e. 447) vonulnak ki onnan. A továbbiakban újból fölbukkannak a boiótarchosok (Kr. e. 431), a szövetség feléled. Forrásunk azt mutatja be, hogyan működött a szövetség Kr. e. 395-ben. Ebben a formájában azonban csak Kr. e. 386-ig állt fönn, mivel az Antalkidas-féle királybéke értelmében föloszlatták. Táblázatunk P. Salmon alapján készült, bár attól több ponton eltér.

Város	Körzet	Boiót-archon	Tanácstag	Hoplita,	Lovas
Thébai	2	2	120	2000	200
Plataiai+					
Skólos+					
Erythrai	2	2	120	2000	200
Skaphai+					
Orchomenos+					
Hysiai	2	2	120	2000	200
Thespiai+					
Thisbai+					
Eutrésis	2	2	120	2000	200
Tanagra	1	1	60	1000	100
Haliartos	1/3	1/3	20 }		
Lebadeia	1/3	1/3	20 }	1000	100
Koróneia	1/3	1/3	20 }		
Akraiphnion	1/3	1/3	20 }		
Kópai	1/3	1/3	20 }	1000	100
Chairóneia	1/3	1/3	20 }		
Összesen	11	11	660	11000	1100

JEGYZETSZÓTÁR

A Jegyzetszótár terjedelmi okok miatt nem törekszik minden név és fogalom magyarázatára. Nincs értelme annak, hogy pl. Apollónról, Periklésről vagy Solónról olyan adatokat közöljön, amelyek minden kézikönyvben megtalálhatók. A címszavak végén utalunk az egyes nevek és fogalmak előfordulási helyére, így a Jegyzetszótár névmutatóként is használható.

A Jegyzetszótárban használt rövidítések:

AP –	(Aristotelés): *Az athéni állam*
APF –	Aristotelés: *Görög politeiák* töredékei
APT –	(Aristotelés): *Az athéni állam* töredékei
HA –	(Héródés Atticus): *Az államról*
HL –	Hérakleidés Lembos
HO –	*Hellenica Oxyrhynchia*
KL –	Kritias: *Lakedaimóniak állama* töredékei
NB –	*Nomima Barbarica (A barbár népek szokásai)*
PX –	Pseudo-Xenophón: *Az athéni állam*
XL –	Xenophón: *A lakedaimóniak állama*

abasok – euboiai nép. Chalkis egyik phyléjének neve Abantis. Abas phókisi város (APF 601).

Achaia – peloponnésosi vidék a Korinthosi-öböl déli partján (HA 28).

Adramytteion – város Kisázsia nyugati partján, Antandros közelében. A hagyomán szerint Kroisos lyd király testvére, Adramys alapította (APF 484).

Agésidas – a mesés hagyomány szerint az ő rabszolgája volt Alkman. Ez a történet arra vezethető vissza, hogy a költő írt egy Agésidamos nevű karvezetőről. Ő azonban nem lehetett Alkman gazdája, mert a vers keletkezésekor éppen csak ifjúvá serdült (HL 9).

agora – piactér és szentélykörzet, a görög városok központi tere. Megszentelt terület volt, ezért a bűnösök nem léphettek be oda (AP 57; HL 10).

Agyrrhios – politikus és stratégos, sikkasztás miatt bebörtönözték. A napidíjat Kr. e. 399 és 392 között emelte föl három obolosra (AP 40).

Aigeus – mitikus athéni király, Théseus apja (vö. Lykomédés) (APT).

Aigina – sziget a Sarón-öbölben, Attikától délre. Híres volt rabszolgapiacáról (APF 472).

Aigospotamoi – folyó a Hellészpontosnál. Kr. e. 405-ben itt szenvedték el az athéniak a peloponnésosi háborút eldöntő vereségüket (AP 34).

Aióra – a monda szerint az athéni Ikarios vendégül látta Dionysost, aki jutalmul megtanította a borkészítés mesterségére. Ikarios megkínálta szomszédait a borral, akik lerészegedve azt hitték, megmérgezte őket, ezért agyonverték vendéglátójukat. Ikarios lánya, Erigoné bánatában felkötötte magát. Az ő emlékére alapították meg az Aióra-ünnepet, amelyen az athéni lányokat meghintáztatták, és a fák ágaira fogadalmi ajándékokat akasztottak (APF 515).

Aisópos – a hagyomány szerint phryg (és nem thrák, mint HL írja) származású meseíró a Kr. e. 6. században. Samoson a később nagyhírű örömlány, Rhodópis rabszolgatársa volt. Hérodotos Iadmónnak nevezi felszabadítóját. Életéről éppúgy nincs hiteles adatunk, mint legendás haláláról. Az általunk ismert görög meseanyag nagy része az ő neve alatt maradt fönn (HL 33; 52; APF 487).

Aitólia – görög állam Thessaliától délre, több aitól törzs szállásterülete, 8–10 polis szövetsége (APF 473).

Akarnania – tizennyolc polis szövetségéből álló görög állam az Ión-tenger partján, az Ambrakiai-öböltől délre (APF 474; 475).

Akastos – Medón fia (AP 3).

Akragas – szicíliai város, ma Agrigento (HL 69; APF 476).

Akraiphnion – boiót polis a Kópais-tó keleti partján (HO).

Akté – földnyelv Athén Kantharos nevű kikötőjénél (AP 42; 61).

Aleuadák – thessaliai uralkodó család, mitikus alapítója a vöröshajú Aleuas. A thessaliai szövetség vezetőjének, a tagosnak Larissa volt a székhelye (APF 497).

Alexias – archón Kr. e. 405/404-ben (AP 34).

Alkman – nagy megbecsülésnek örvendő spártai kardalköltő Kr. e. 650–600 k. Az csak legenda, hogy kiemelkedő tehetsége miatt rabszolgasorból szabadították föl, mint ahogy az is az, hogy eltetvesedésben halt meg, (vö. Pherekydés) (HL 9).

Alkmeónidák – Athén legelőkelőbb családja, közéjük tartozott Megaklés, Kleisthenés, és anyai ágon Periklés is. Vérbűnükhöz (vö. Kylón) (AP 19; 20; 28).

Alópeké – Attika egyik városi démosa, vö. phylé (AP 22; 45).

Ambrakia – korinthosi gyarmatváros az Ión-tenger partján (APF 477).

Aminaia – italiai szőlőtermő vidék Nápoly és Salerno vidékén (APF 495).

Ammón – Athén két állami hajójának egyike. Korábban Paralos és Salaminia volt a két futárhajó (AP 61). 2. Egyiptomi isten (Ámon-

Ré), akit a görögök Zeusszal azonosítottak. Híres jóshelye a libyai sivatag oázisában volt (APF 531).

Ammus – lásd Ammón.

Amorgos – a keleti Kyklasok legnagyobb szigete (HL 47).

amphiktyón – a délosi szövetség szentélyébe küldött megbízott (AP 62).

Amphitryón – tirynsi király, Alkméné férje, a Zeustól fogant Héraklés mostohaapja (APF 523).

Amphissa – város a nyugati, ozolai Lokrisban, Delphoitól északnyugatra. Aristotelés (tévesen) a keleti (opusi) Lokrisba helyezi. Nevét a görög *amphis* (köröskörül) szóból magyarázza (APF 562).

Amprakia – épeirosi város (AP 17).

Amyklai – peloponnésosi község Spártától délre, meghódítása után Spárta egyik óbája (APF 532).

Anakreón – költő a Kr. e. 6. században (AP 18).

Anaphlystos – démos Attika délnyugai partján (AP 29).

Anaxilas – v. Anaxilaos, rhégioni tyrannos, akinek a családja Messéniából vándorolt be. Kr. e. 494-ben megdöntötte az ezrek timokratikus államát és elfoglalta Zanklét. Kr. e. 476-ban halt meg, trónját kiskorú fiaira hagyva (HL 55; APF 568).

Anchimolos – v. Anchimolios (Hérodotos 5,63) spártai hadvezér, Kr. e. 511-ben vagy 510 tavaszán támadást intézett Athén ellen (AP 19).

Ankaios – Poseidón fia, a mítosz szerint Samos lelex származású királya. Ő alapította a várost és a Héra-szentélyt. Részt vett az Argonauták expedíciójában. Megjósolták neki, hogy az általa ültetett szőlő borából nem fog inni (erre vonatkozik a szolga által idézett verssor – vö. Lykophrón: *Alexandra*. 488). Amikor éppen megkóstolta volna a bort, elhívták a kalydóni vadkanvadászatra, ahol halálát lelte (HL 30; APF 571).

Antandros – aiol polis Kisázsia nyugati partján, Trója közelében. A kimmerek a Kr. e. 7. században meghódították (APF 478).

Anténór – kephalléniai zsarnokölő. A női ruhába öltözött zsarnokölő motívuma Xenophónnál is feltűnik, aki szerint Kr. e. 379-ben ilyen módon számoltak le a thébaiak városuk spártai megszállóival (HL 64).

Anthédón – tengerparti város Boiótia északi részén, nevezetes volt Dionysos-temploma (APF 596; 597).

Antidotos – archón Kr. e. 451/450-ben (AP 26).

Antiphón – szónok, az oligarchia bukása után kivégezték. Nem azonos a hasonló nevű szofistával (AP 32).

Anytos – politikus, egy bőrcserző műhely tulajdonosa. Kr. e. 409-ben egy vihar miatt nem jutott el a spártaiak által fenyegetett Pylosig, emiatt vád alá helyezték, de némi ügyeskedéssel felmentette ma-

gát. Kr. e. 404-ben Théramenést támogatja, majd a harminc zsarnok bukása után a demokraták egyik vezetője, Kr. e. 399-ben Sókratés vádlója. Száműzetésben fejezte be életét: Hérakleia Pontikában megkövezték (AP 27; 34).

Aphidnai – démos Attika északkeleti részén (AP 34).

Aphytis – görög város a thrákiai Chersonésoson lévő Chalkidiké félszigeten (HL 72).

Apollón – (AP 55; APT).

Archelaos – makedón király, II. Perdikkas törvénytelen fia. Apja azonban törvényesítette, így szerepelhet neve Kr. e. 436-ban az athéniakkal kötött szerződés aláírói között. Apja halála után, Kr. e. 413-ban legyilkoltatta rokonait (Platón [*Gorgias* 471] a leggátlástalanabb makedónnak nevezi), de óriási szerepet játszott Makedónia felvirágoztatásában. A peloponnésosi háborúban hajóépítő fát szállított Athénnak, és elfoglalta Pydnát. Kr. e. 400 körül a thessaliai oligarchák segítségével megszállta Larisát, ahol szövetségesei hatalmas vérfürdőt rendeztek. Larisából ugyan hamarosan kivonult, de továbbra is uralma alatt tartotta a határ menti Perrhaibiát. Makedónia fővárosát Aigaiból Pellába helyezte, s a várost jelentős kulturális központtá tette, ahol Euripidés, Agathón és Timótheos is alkotott. Összeesküvés végzett vele (HA 19; 26; 33).

Archestratos – semmit sem tudunk róla és törvényéről (AP 35).

Archilochos – Paros szigetéről származó, hosszabb ideig a parosiak által alapított Thasoson élő görög költő a Kr. e. VII. század első felében. Gyilkosának neve Plutarchos szerint Kallóndas volt (HL 14; 25; 50).

Archinos – 1. amprakiai Kypselida (lásd ott), (AP 17); 2. Kr. e. 405-ben Agyrrhiosszal közös javaslatot terjeszt be, Kr. e. 404-ben Théramenést támogatja, a harminc zsarnok bukása után a demokrácia egyik helyreállítója (AP 24; 40).

archón – Athén eleinte három, később kilenc, évente választott főtisztviselője. Kr. e. 683/2-ben kezdődik az évente választott archónok listája, akik egyikéről, az archón epónymosról nevezték el az egyes éveket. Az archón epónymos vagyoni és családjogi ügyekben intézkedett. Az archónokat Kr. e. 487-től sorsolták az ötszáz mérősök és a lovagok közül, 457/6-tól zeugités is lehetett archón. Az archóni testület hat thesmothetésből, a polemarchosból, a basileusból és az archón epónymosból állt (AP 3; 4; 7; 8; 13; 22; 26; 29; 30; 45; 47; 55; 59; 62; 63 skk.; HL 8).

Areiospagos – a volt archónok tanácsa, amely Arés dombjának lábánál ülésezett. A salamisi csatában szerzett érdemei nem hitelesek. Salamis után azért nőhetett meg a hatalma, mert az attikai lakosság kitelepí-

tésének idején ez volt az egyetlen olyan hatalmi testület, amely (korlátozott létszáma miatt) folyamatosan ülésezhetett. Ezt természetesen sem az ötszázak tanácsa, sem pedig a népgyűlés nem tehette meg (AP 3; 4; 8; 16; 23; 25–27; 35; 41; 59; 60).

Argilos – thrákiai városka a Strymón torkolatánál (HL 75).

Arginussai – az athéni flotta itt aratta utolsó nagy győzelmét Kr. e. 406-ban, de a kilenc győztes stratégost hazatérésük után koncepciós perben halálra ítélték, és hatot ki is végeztek. A per hátterében Xenophón szerint Théramenés állt (AP 34).

Argos – állam a Peloponnésos északkeleti részén (AP 17; 19; APF 479; 480; 481; 482).

Ariphrón – Xanthippos apja, Periklés nagyapja (AP 22).

Aristaichmos – archón Kr. e. 621-ben (AP 4).

Aristaios – hérós, Apollón fia. Keóson Zeus és Apollón Nomios formájában istenként tisztelték. Megmentette Keóst a Zeus által támasztott negyvennapos szárazságtól (HL 26; APF 511).

Aristeidés – 1. igazságosságáért tisztelt athéni politikus, Themistoklés politikai ellenfele. Kr. e. 482-ben cserépszavazással száműzték. Athénba való visszatérése után a délosi szövetség egyik alapítója (AP 22; 23; 24; 41; HL 4; 7); 2. Aristeidés keósi törvényhozó. Törvényei Zaleukos rendelkezéseire emlékeztetnek, ami nem is csoda, mert Zaleukos éppúgy lokrisi eredetű volt, mint a keósiak. A bor tiltásához vö. Zaleukos, a gyász tiltásához Lokris HL 60, bár a költséges gyászszertartást Solón is korlátozta (HL 28).

Aristión – Peisistratos támogatója, egy Kr. e. 510 körüli brauróni feliratos stélé valószínűleg az ő sírköve (AP 14).

Aristodikos – Ephialtés gyilkosa a boiótiai Tanagrából. Tettét feltehetőleg athéniak megbízásából követte el (AP 25).

Aristogeitón – zsarnokölő. Thukydidés 6, 56. eltérő hagyományt őrzött meg a gyilkosságról (vö. Hipparchos) (AP 18; 58).

Aristokratés – politikus és stratégos a demokrácia, majd a négyszázak idején. Théramenésszel együtt a négyszázak ellen fordul. Kr. e. 406-ban az arginussai perben elítélik és kivégzik (vö. Arginussai) (AP 33).

Aristomachos – (AP 32).

Arkadia – hegyes, fejletlen vidék a Peloponnésosi-félszigeten, Lakedaimóntól északra. A hagyomány szerint Parost krétaiak és arkadiaiak népesítették be. Ebben talán a mykénéi kor bukása utáni menekülési hullám nyomát fedezhetjük föl, amely során az arkadiaiak többek között Ciprusra települtek, így alakult ki az arkado–kyprosi görög nyelvjárás. Lakói Kr. e. 368/367-ben thébai

segítséggel alapították Megalopolis városát (vö *myrioi*) (HL 25; HA 28; APF 483).

Arkeisios – Odysseus nagyapja (APF 504).

Arkesilaos – 1. I. Arkesilaos Kyréné uralkodója Kr. e. 535–30–520–15 k. Miután meggyilkolták, anyja, Pheretimé kegyetlen bosszút állt a barkéiakon (HL 16); 2. IV. Arkesilaos Kyréné utolsó királya Kr. e. 462–440 k. Uralmát a demokratikus erők felkelése döntötte meg. Hesperidesbe menekült, ahol megölték. HL összetéveszti Szép Battosszal (HL 17).

Artemis – istennő (AP 58; HL 45).

Artemis Orthia – Artemisnak Spártában tisztelt formája, az ifjúságot és az asszonyokat védő istennő. Szentélyének szerény maradványai ma is láthatók az Eurótas partján (XL 2).

Asklépios – a gyógyítás istene (AP 56).

athamasok – az észak-görögországi Epeirosban lévő Pindos hegység lakói (HL 53).

Athéna – Athén védő istennője (AP 14; 47; XL 13).

Attika – (AP 12; 19; 23; APT; PX 2,16).

aulos – görög fúvós hangszer, amit helytelenül fuvolának szoktak fordítani, noha fúvástechnikája az oboáéra hasonlít. A HL (22) által említett tilalom, hogy aulosjátékos nem léphet be Apollón szentélyébe, visszavezethető arra a történetre is, amelyben az auloson játszó Marsyas zenei versenyre hívta ki Apollónt, aki dühében megnyúzta őt (AP 50; XL 13; HL 15; 22).

Bacchiadák – Korinthos legjelentősebb arisztokrata nemzetsége. A családból származó utolsó királyt, Telestést a hagyomány szerint a Bacchiadák Kr. e. 748-ban megölték, és utána a nemzetség családi oligarchia formájában vezette az államot, amelynek élére évente prytanist választottak soraikból (Hérodotos 5,92). Az anyai ágon Bacchiada Kypselos Kr. e. 657-ben megdöntötte uralmukat és tyrannist vezetett be (HL 19).

Bacchis – Korinthos harmadik, más hagyományok szerint (Diodóros 7,9,4; Pausanias 2,4,4) ötödik királya, a Bacchiadák névadó őse. Sántasága családi vonás lehetett, ugyanis az anyai ágon Bacchiada Kypselosnak, az első korinthosi tyrannosnak az anyja, Labda is sántított (HL 19).

Barké – a II. Arkesilaos király testvére által vezetett elégedetlen kyrénéiek alapították a Kr. e. VI. század közepén ezt az észak-afrikai gyarmatvárost (HL 16).

basileus – király, Athénban az egyik archón neve, akinek rituális funkciója megőrizte a királyok főpapi előjogait (AP 3; 47; 55; 56; 57; HL 8).

Battos – 1. dadogós thérai, aki Apollón jóslatának engedelmeskedve megalapította Kyrénét (neve egyébként beszédhibájára utal). Első útja nem járt sikerrel, mert nem Afrika (vagyis Libya) földjén, hanem attól nem messze, egy kis szigeten telepítette le embereit (vö. *GTSZ*, 72. dok). Az isten neheztelésére aztán rászánta magát, hogy valóban Afrikában telepedjék le (HL 16). 2. Szép Battos, Kyréné hetedik uralkodója volt, de nem őt, hanem a nyolcadik uralkodót, IV. Arkesilaost űzték el Euhesperidesbe. HL összetéveszti a két királyt (HL 17).

biblosi bor – kiváló görög és szicíliai borfajta; nevének eredete vitatott: vagy a thrákiai Biblos, vagy a phoinikiai Byblos volt névadója. A hagyomány szerint Pollis, Sikyón vagy Syrakusai argosi származású királya terjesztette el Szicíliában (APF 585).

boiót – Boiótia lakója (XL 2).

boiótarchos – vezető tisztség a boiót szövetségben; a szövetség tizenegy körzete egy-egy boiótarchost választott (HO).

Boiótia – Attikától északra fekvő vidék; legfontosabb városa, mely egyben a boiót szövetség központja: Thébai (PX 3,12; XL 2; HO; HA 28).

Bottiaia – a Therméi-öböl partján fekvő terület Thessaloniké és Pella közelében. Lakói görögök voltak, akik a hagyomány szerint Krétáról telepedtek be, magukkal hozva helyneveiket (Axios, Gortynia). A makedónok a Chalkidiké-félszigetre telepítették át a bottiaiaiakat (APF 485).

Braurónia – Artemis női ünnepe. Eleinte Braurónban, később az Akropolison ünnepelték minden olympiai ciklus 4. évében (AP 54).

Brentesion – délitáliai város, ma Brindisi (HL 56).

Brisák – isteni lények, nymphák, akik megtanították az emberiséget a méhészet mesterségére (HL 27; APF 511).

Bukolion – nem azonosították. A Kr. e. V. századtól a basileus a stoa basileiában székelt (AP 3).

cenzus – lásd hoplita cenzus (AP 7; 8).

Chairóneia – eleinte Orchomenostól függő, majd önálló polis Boiótia nyugati határán. Kr. e. 338-ban II. Philippos itt győzte le az egyesült thébai-athéni hadsereget (HO).

Chalkis – Euboia legjelentősebb polisa, számos gyarmatvárost (Katané, Kymé, Naxos, Pithékusai, Rhégion, Zanklé) alapított. Az alsó korhatár előírásához (vö. korhatár) (HL 55; 62; 63; APF 601; 602; 603).

Charillos – spártai király, Aigys meghódítója. A mesés Lykurgos-hagyományban fennmaradt történet szerint zsarnokként uralkodott, és uralmát Lykurgos döntötte meg (HL 10).
Charmos – a tyrannos Hippias veje, az ifjabb Hippias apja (AP 22).
Charóndas – Katané nagyhírű törvényhozója a Kr. e. VI. század második felében. Törvényeit más városok is átvették (HL 55).
Chios – görög sziget Kisázsia partjainál, a délosi szövetség egyik jelentős tagállama, amely nem adót fizetett, hanem hajókat állított a szövetséges flotta számára (AP 24; XL 2).
chlamys – thessaliai és makedón eredetű köpeny, amelynek hosszú végeit a bal vállon kapoccsal fogták össze. A hippiké chlamys főként lovasok által viselt katonai köpeny volt (APF 500).
choos – v. chus, űrmérték folyadékok mérésére, 3, 282 liter (APF 499).
chorégia – vö. chorégos (PX 1,3).
chorégos – karvezető, aki a kórus betanításának költségeit (chorégia) is állja. Ez Lysias (19,42) szerint 2500 drachmára is rúghatott (vö. leiturgia; korhatár) (AP 54; 56; PX 1,13; 3,4).

Daidalos – a Labyrinthos építője, aki szárnyakat készítve menekült el Minós elől Kréta szigetéről (vö. Diomédés; Ikaros) (HL 59).
Damasias – az ifjabb, archón Kr. e. 582/580-ban. Feltehetőleg tyrannisra tört. Az idősebb Damasias (az apja?) Kr. e. 638-ban volt archón (AP 13).
Damónidés – valójában Damón, Damónidés fia, Periklés mestere. Feltételezett ostrakismosának időpontja bizonytalan, talán Kr. e. 443 után történt. Négy ostrakon maradt fönn a nevével (AP 27).
dekalitron – 8,73 g súlyú szicíliai ezüst és pénzegység, tíz litra (APF 510).
Dekeleia – démos Attika északi részén. A spártaiak Alkibiadés tanácsára Kr. e. 413-ban megszállták. Kr. e. 410-ben, kyzikosi vereségük után hajlandók lettek volna kiüríteni, de erre csak a peloponnésosi háború befejezését követően, Kr. e. 404-ben került sor (AP 34).
Délos – Apollón-szentélyéről híres égei-tengeri sziget, a délosi szövetség központja (AP 54; 56; 62; APF 488; 489; 490).
Delphinion – Apollón Delphinios szentélye mellett álló bírósági épület a Palladion közelében, az Olympiai Zeus templomától délre (AP 57).
Delphoi – Apollón jóshelyéről ismert közép-görögországi város Phókisban. A delphoi templom Kr. e. 548/547-ben égett le. Az Alkmeónidák a leipsydrioni kudarc (Kr. e. 513) után vették át az építkezés pénzelését, s a homlokzatot parosi márvánnyal ékesíttették föl (AP 19; XL 8; HL 161 APF 487).
Démaretos – (AP 38).

démos – község; egy vagy több démos alkotott egy trittyst (vö. phylé). A polgárokat démosukban tartották nyilván (AP 16; 21; 22).

démotés – démostárs (AP 21; 27; 42; 49).

Dexamenos – egy ambrakiai tájegység névadója (APF 477).

Diagoras – 1. Aristotelés (*Politika* 1306a) szerint megbuktatta Eretriában az oligarchiát (HL 40); 2. rhodosi ökölvívó, Pindaros róla írta 7. olympiai ódáját. Kr. e. 464-ben győzött az olympián, négy ízben az isthmián, de többször győzött a nemeai és a pythói játékokon is. Olympiai szobráról Pausanias is említést tesz (APF 569).

Diomédés – a trójai háború egyik legnagyobb hőse. A görög hérósok (pl. Odysseus, Aineias, Daidalos, Minós stb.) nyugati kalandozásainak hagyománya a mykénéi kori görögök itáliai és szicíliai jelenlétére vezethető vissza (vö. Minóa; Rhégion) (HL 56).

Dionysia – Dionysos nagyobbik és kisebbik ünnepe (vö. naptár) (AP 54; 56; 57; PX 3,4).

Dionysios – II., syrakusai tyrannos (ur. Kr. e. 367–344), apjának, I. Dionysiosnak utóda. Kegyetlenkedéseiről és dőzsöléseiről vált hírhedtté. Életét korinthosi száműzetésében fejezte be (APF 588).

Dionysos – (AP 3).

Drakón – athéni törvényhozó. Nem volt archón. Kr. e. 621-ben hozta szigoráról ismert törvényeit. Szigorúsága tipikus korai törvényhozó-toposz (vö. Zaleukos, és *GTSZ*, 71. dok.), és erre utalhat neve is, mely sárkánykígyót jelent. Egyetlen ma is ismert törvénye: a feliratos formában fennmaradt emberölési törvény tiltja a vérbosszút (vö. *GTSZ*, 69. dok.) Célja a kylóni vérbűn után föllángolt athéni belharcok fékezése lehetett. Solón csak emberölési törvényét hagyta érvényben. A Drakón neve alatt fönnmaradt "alkotmány" nem hiteles, talán a Kr. e. 411-es oligarchák propagandájának terméke, akik újsütetű oligarchiájukat történelmi példával akarták igazolni. Erre utal a benne szereplő hoplita cenzus, lásd ott (AP 3; 4; 7; 41).

Drakontidés – a harminc zsarnok egyike Kr. e. 404–403-ban (AP 34).

Dryops – "Tölgyember", Spercheios folyamisten és a Danaida Polydóra fia, a dryops nép őse. Kultuszhelye a messénéi Asiné városában volt (APF 482).

Drys – (APF 576).

Dymé – város Achaia északnyugati partvidékén, Elistől északra (APF 493).

Eetióneia – földnyelv Peiraieus kikötője előtt. A négyszázak Kr. e. 411-ben erődöt építettek itt, hogy oda fogadják be a spártai csapatokat, de Théramenés és emberei megakadályozták az árulást (AP 37).

édónok – thrák népcsoport a Strymón-folyó környékén, Thasos őslakói. Területükön alapították az athéniak Kr. e. 437-ben Amphipolist. Egyes csoportjaik a kisázsiai Mysiába vándoroltak (APF 478).

Egyiptom – a görög törvényhozók és bölcsek (pl. Solón, Platón) egyiptomi utazása ősi toposz, amely az ottani berendezkedés feltételezett, s ezért irigyelt örökérvényűségéből indult ki (AP 11; APT 3; PX 2,7).

Eleusis – Démétér és Persephoné szentélyéről, valamint misztériumáról nevezetes község Attika nyugati részén. A harminc zsarnok elfoglalta, lakóinak nagy részét kiirtotta, és a testület bukása után, Kr. e. 403-ban önálló oligarcha államot hozott létre területén, amely Kr. e. 401-ig állt fönn (AP 39; 40; 54).

Elis – a Peloponnésos északnyugati partvidékén fekvő vidék, központja Olympia (XL 2; HA 28; APF 492; 493).

enómotarchos – egy enómotia vezetője (XL 11).

enómotia – esküszövetség, a spártai hadsereg legkisebb egysége. Létszáma a Kr. e. V–IV. században 32-36 fő volt. A Kr. e. V. században egy lochos, a Kr. e. IV. században egy mora állt 16 enómotiából (XL 11).

Enyalios – Arés hadisten mellékneve, de önálló istenként is tisztelték (AP 58).

Épeiros – vidék Hellas északnyugati partvidékén Kerkyrával szemben (APF 494).

ephébos – serdülő ifjú. A 18-20 éves ifjak katonai nevelését (ephébia) Kr. e. 338-ban vezették be (AP 42; 53).

Ephesos – jelentős kisázsiai ión kereskedőváros (nevéhez vö. Korinthos) (HL 66).

Ephialtés – egyszerű származású, vagyontalan athéni politikus. Kr. e. 462/461-ben hozott törvényével korlátozta az Areiospagos hatalmát. Erre csak azért kerülhetett sor, mert a konzervatívok legfőbb képviselője, Kimón éppen a helóták ellen hadakozott a Peloponnésoson (vö. Messénia). Ephialtést nem sokkal reformjai után meggyilkolták. Themistoklésszal való együttműködése anakronizmus (AP 25; 26; 28; 35; 41; HL 5).

ephorosok – vezető tisztségviselők több görög polisban (pl. Kyréné, Spárta). Spártában évente öt ephorost választottak közfelkiáltással. Róluk nevezték el a spártai éveket. A spártai ephorosok hatalmának még a királyok is alá voltak rendelve. Egyes hagyományok szerint Kr. e. 757-ben választották meg az első ephorosokat, mindenesetre hivatalos listájuk ezzel az évvel kezdődött. Más hagyományok szerint csak százharminc évvel Lykurgos után hozták létre ezt az intézményt (HL 10; 18; XL 8; 11; 13; 15).

Epidauros – állam Argolis északi partvidékén. Asklépios-szentélye jelentős gyógyhely volt (APF 491).

Epilykeion – a polemarchos hivatali épülete (AP 3).

Epilykos – polemarchos, feltehetőleg kitalált személy (AP 3).

Epimenidés – krétai bölcs, félig-meddig mitikus alak. Plutarchos (*Solón* 12) szerint Solón kortársa volt (AP 1).

epistatés – (AP 44).

epónymos – lásd archón (AP 58).

eranos – baráti társaság, egyesület (AP 52).

Erechtheus - Pandión fia, Athén hatodik királya a mitikus hagyomány szerint. Emlékét az Akropolison lévő Erechtheionban tisztelték (HL 1).

Eretria – város Euboia szigetén, a délosi szövetség tagállama. Kr. e. 446-tól athéni telepesek lakták. Kr. e. 411-ben elszakadt az oligarchák vezette Athéntól. Ez több szempontból is csapás volt Athénra nézve. Először azért, mert Eretria gazdaságilag, sőt mezőgazdaságilag létfontosságú volt Athén számára, másodszor pedig azért, mert erre vezetett a fekete-tengeri gabonaszállítmányok hajóútvonala. Gyarmatvárosai: Andros, Ténos, Keós, Mendé, Korkyra (első betelepítés) és Chalkisszal közösen Kymé (AP 15; 33; HL 40; APF 603).

Erythrai – 1. boiót városka Thébaitól délre (HO); 2. kisázsiai ión város a Chiosszal szemben fekvő partvidéken (APF 559).

Eteobutada – athéni nemzetség, eleinte Butadai néven, de miután nevüket egy athéni démos megörökölte, "valódi" Butadáknak kezdték nevezni magukat (APT).

Euboia – hosszan elnyúló sziget Attika és Boiótia keleti partjai mellett, főbb polisai Chalkis és Eretria (APF 601).

Eukleidés – athéni archón Kr. e. 403/402-ben (AP 39).

Eumolpidák – az eleusisi misztérium athéni papi nemzetsége (AP 39; 57; APT).

Euripidés – a samosi telepesek kiküldésében (Kr. e. 352) szerepet játszó Euripidés természetesen nem azonos a drámaíróval, aki Kr. e. 406-ban a makedón Archelaos udvarában halt meg (HL 35).

Euripos – az Euboia szigetét a görög szárazföldtől elválasztó keskeny szoros (HL 55).

Eutrésis – boiót városka Thespiaitól délre (HO).

Exékestos – phókaiai tyrannos Kr. e. 546 előtt. Csodatévő gyűrűje Gygéséhez hasonlít (vö. Platón: *Állam*. 359) (APF 599).

Gela – Kr. e. 690 előtt alapított gyarmatváros Szicília déli partvidékén. Kr. e. 505-ben Kleandros megdönti az arisztokraták uralmát, és lét-

rehozza a tyrannist. Őt testvére, Hippokratés tyrannisa követi (Kr. e. 498–490), akinek halála után a lovassági parancsnok, Gelón veszi át a hatalmat (Kr. e. 490–485). Miután Gelón elfoglalja Syrakusait, testvérének, Hierónnak adja át Gelát (Kr. e. 485–465) (APF 486).

Gelón – lásd Gela (APF 486).

Geraistos – város Euboia déli részén. A cserépszavazással elűzöttek nem mehettek Attika közelébe, vagyis Geraistostól délre, ill. Skyllaiontól északra, különben elvesztették polgárjogukat (AP 22).

Gé – a Föld, a Föld istennője (AP 12).

Glaukos – jóstehetségű tengeristen (APF 490).

Gorgilos – argosi előkelő, Peisistratos apósa (AP 17).

graphé paranomón – törvénytelenségi óvás, vád törvénysértő javaslattétel ügyében. Amikor Kr. e. 411-ben hatályon kívül helyezték, a demokráciát "törvényes" keretek között is meg lehetett dönteni (AP 29; 45; 59).

Hagnón – athéni hadvezér és politikus, Periklés barátja, a négyszázak egyike, Amphipolis alapítója, Théramenés apja (AP 28).

Haliartos – boiót polis a Kópais-tó déli partján (HO).

harmincak, harminc zsarnok – athéni oligarcha testület Kr. e. 404–403-ban Kritias és Chariklés vezetésével. Annak, hogy az AP meg sem említi Kritiast, az lehet az oka, hogy Platónnak, Aristotelés mesterének nagybátyja volt. Aristotelés tanítványainak nem állhatott érdekükben rosszat írni róla. A harmincak működését Xenophón részletesen leírja a *Hellénika* 2. könyvében (vö. Théramenés és *GTSZ*, 127. dok.) (AP 34–41).

Harmodios – zsarnokölő (vö. Aristogeitón) (AP 18; 58).

harmostés – spártai helytartó (AP 37).

Harpaktidés – athéni archón Kr. e. 511/510-ben (AP 19).

Hégésias – athéni archón Kr. e. 556/555-ben (AP 14).

Hégésistratos – Peisistratos fia, Sigeion tyrannosa. Nem azonos Thettalosszal. Az argosi segédcsapatokat vezető Hégésistratos viszont valószínűleg ő volt, nem pedig feltételezett nagybátyja (AP 17; HL 4).

Hekatombaión – lásd naptár (AP 62).

héliaia – sorsolt bíróság (AP 68).

hellanodikas – 1. az olympiai játékok rendező testületének tagja, a szabályok fölött őrködő bíró. Kr. e. 584-től Élis leggazdagabb arisztokratái nyerhették el a tisztséget. A bírák száma kilenc, Kr. e. 348-tól tíz (APF 492); 2. bíró a Spárta vezette peloponnésosi szövetség hadseregében (XL 13).

Hellas – az ókori Görögország (XL).

hellén – görög (HA).

hellénotamiasok – a délosi szövetség tíz athéni pénztárnoka. Kr. e. 411-ben létszámukat húszra emelték (AP 30).

helóta – Lakónia jogfosztott lakói, akik a teljes jogú spártaiak klarosait, vagyis elidegeníthetetlen birtokait művelték. A katonáskodás céljából felszabadított helótát neodamódésnak hívták. A spártai hadseregben nemcsak nagy tömegű perioikos szolgált, helóták is kísérték a spártaiakat fegyverhordozóként. A helóták nem rabszolgák voltak, mivel nem lehetett szabadon adni-venni őket, hanem a birtok felszereléséhez tartoztak éppúgy, mint pl. az épületek. A helótákéhoz hasonlított a thessaliai penestések és a krétai klatótasok és voikeusok helyzete, ami leginkább az örökösen röghözkötött jobbágyok jogi állapotára emlékeztet (HL 10; 15; KL 7).

Héphaistia – Héphaistos ünnepe, Képhisophón arkhóni évétől (Kr. e. 329/328.) kezdve az olympiai ciklus 4. évében ünnepelték (AP 44; PX 3, 4).

Hérakleia – Héraklés ünnepe (vö. naptár) (AP 54).

Hérakleidák – Héraklés utódai, a dórok ősei. Otthonukból elűzték őket. Az athéni Théseus segítette a Peloponnésos megszerzéséért folytatott harcukat, amely azonban csak több nemzedékkel később vezetett eredményre. A mítosz szerint Héraklés ükunokái, Temenos, Kresphontés és Aristodémos foglalták el és osztották föl egymás közt a Peloponnésost. Lakónia Aristodémos fiainak, Eurysthenésnak és Proklésnak jutott. Az ő fiaik alapították meg Spárta két uralkodóházát, az Eurypóntida és az Agiada királyi családot (XL 10; APF 491).

Hérakleidés – klazomenaiból származó athéni politikus; polgárjogának elnyerése után stratégos is volt (vö. Agyrrhios) (PA 41).

Hermión – v. Hermioné, város Argolis délnyugati partján (APF 491).

Hermodiké – a kyméi király, Agamemnón lánya, II. Midas phryg király (Kr. e. 700 k.) felesége; a hagyomány szerint ő verette az első kyméi pénzt (HL 37).

Hermokreón – athéni archón Kr. e. 501–500-ban (AP 22).

Hérodotos – a történetírás atyja (AP 14).

Hésiodos – a Kr. e. VII. században élt boiótiai költő, két hosszabb fennmaradt tankölteményének címe Munkák és napok, Istenek születése (HL 38).

Hesperides – v. Euhesperides, észak-afrikai görög város, ahová IV. Arkesilaos menekült. Később Berenikének hívták (HL 17).

hetaireia – politikai baráti kör, klikk (AP 20; 34).

hieromnémón – teljhatalommal fölruházott megbízott az amphiktyóniában (AP 30).

Hierón – lásd Gela (APF 486).

Himera – gyarmatváros Szicília északi partján, Zanklé alapította Kr. e. 649 k. (APF 510).

Hinták ünnepe – lásd Aiórai (APF 515).

hippagretés – a spártai királyok háromszáz fős testőrségének három vezetője. A hippagretéseket az ephorosok nevezték ki (XL 4).

hipparchos – lovassági parancsnok, évente kettőt választottak Athénban (AP 4; 30; 31; 49; 61; PX 1,3).

Hipparchos – 1. Peisistratos fia, a tyrannos Hippias testvére. Harmodios és Aristogeitón Kr. e. 514-ben meggyilkolta. Thukydidés (6, 54) szerint ő nem volt tyrannos, csak Hippias (AP 17; 18; HL 4); 2. Charmos fia, Hippias unokája, az ostrakismos első áldozata Kr. e. 487-ben. (AP 22).

Hippias – Peisistratos fia, Athén tyrannosa Kr. e. 528/527 és 510 között. Bukása után perzsa területre menekült. Kr. e. 490-ben, a marathóni csata idején perzsa segítséggel haza akart térni (vö. Hipparchos) (AP 17; 18; 19; HL 4).

hippobotések – "lótenyésztők", az euboiai Chalkis uralkodó arisztokrata családjai. A Kr. e. 7. században Eretria ellen vívtak pusztító háborút a lélantosi síkságért. Kr. e. 506-ban az athéniak megdöntötték uralmukat és 4000 telepest küldtek Chalkisba (APF 603).

Hippokratés – 1. Megaklés fia; 2. Megaklés apja (AP 22).

Hippomenés – a Kodridák családjába tartozó archón, aki a hagyomány szerint Kr. e. 722–713 között, tíz esztendeig uralkodott (HL 1).

Hippotés – Phylas fia, Antiochos unokája, Héraklés dédunokája, Naupaktosban meggyilkolt egy jóst, ezért tíz évre száműzték, hajói pedig elsüllyedtek (APF 554).

Homéros – az *Ilias* és az *Odysseia* költője, feltehetőleg a Kr. e. VIII–VII. században élt. Az ókorban az ő műveinek tartották a később keletkezett homérosi himnuszokat is. A homérosi Apollón-himnusz (172) alapján vaknak tartották. Kephalléniai utazása mesés hagyomány. A Hajókatalógus az *Ilias* 2. énekében olvasható. Az athéniakra vonatkozó 547. sor feltehetőleg későbbi betoldás (APF; HL 10; 64).

hoplita – phalanxban harcoló nehéz fegyverzetű gyalogos, aki saját maga vásárolta meg a fegyverzetét. A hoplita cenzus, vagyis vagyonbecslés állapította meg azt, hogy valakinek elegendő vagyona van-e a hoplita-besoroláshoz. Ez Athénban Solón idején 200 mérő volt. A Kr. e. 411-ben létrejött oligarchia a hoplita cenzussal kiválasztott 5000 férfi kezébe akarta adni az Athén fölötti hatalmat. A HA által ideálisnak tartott állam szintén a hoplita cenzus alapján működött (AP 24; 61; PX 1,2; 2,1; HA 31).

Hyakinthia – eredetileg Hyakinthos, később Apollón tiszteletére május végén, június elején rendezett ünnep a spártai Amyklaiban (vö. GTSZ, 43; 59) (APF 532).

Hyampeia – Delphoi fölé magasodó szikla, ahonnan a halálraítélteket letaszították (APF 487).

Hyméttos – attikai hegy Athéntól délkeletre (AP 16).

Hypséchidés – athéni archón Kr. e. 481–480-ban (AP 22).

Hysiai – boiótiai városka Orchomenos közelében (HO).

Iapygia – a barbár iapyx nép lakóhelye Italia délkeleti vidékén (HL 56; APF 485).

Iasos – kikötőváros a kisázsiai Kariában (törvényeihez vö. Zaleukos) (HL 73; APF 503).

Ikaros – a Labyrinthost építő Daidalos fia, aki szárnyakat kötve menekült el Krétáról, de az Ikariai-tengerbe veszett. Ugyancsak róla nevezték el a Kisázsia nyugati partjánál fekvő kis Ikaros-szigetet (a névadáshoz vö. Korinthos) (HL 74).

Imbros – kis sziget a Helléspontos bejáratánál, Athén régi birtoka, amelyet az antalkidasi béke (Kr. e. 387) is meghagyott számára (AP 62).

Iokastos – Aiolos szélisten fia, Erythra néven elsőként alapított várost a későbbi Rhégion helyén. Két alapítási legenda olvadt össze, hogy Iokastos és Rhégios is helyt kapjon az alapítók között (HL 55).

ión – az attikaihoz közelálló görög nyelvjárás, olykor az athéniakat is iónoknak nevezték. Iónia Kisázsia nyugati partján volt, de Solón Attikát nevezi legősibb ión földnek. Az ión városokat Athén szabadította föl a perzsa uralom alól, de a délosi szövetségben alávetett helyzetbe juttatta őket (AP 5; 23; APT).

Ión – Xuthos fia, az athéniak királya, az iónok mitikus őse. A hagyomány szerint ő vezette be a négy ión phylét (Aigikoreis, Argadeis, Geleontes, Hoplétes), és az ősi vallásos szertartások egy részét. A mítosz szerint segített az athéniaknak az Eleusis elleni háborúban, s ezért hálából királyukká tették (AP 3; 41; APT; HL 1).

Iophón – Peisistratos fia (AP 17).

Iphitos – legendás élisi király, az olympiai játékok alapítója Kr. e. 776-ban (APF 533).

Isagoras – Teisandros fia, Kleisthenés és az Alkmeónidák politikai ellenfele, athéni archón Kr. e. 508/507-ben (AP 20; 21; 28).

Italia – (PX 2,7).

Ithaka – sziget Görögország nyugati partjánál, Odysseus lakóhelye. Pyrrhias története kései mese. Phótios megjegyzése szerint *Az ithakaiak állama* a *Politeiák* 42. könyve volt (HL 64; 70; APF 504).

Kadmeia – Thébai ősi fellegvára, amit a mítosz szerint Kadmos épített (HO).

Kallias – 1. athéni archón Kr. e. 412/411-ben (AP 32); 2. athéni archón Kr. e. 406/405-ben (AP 34).

Kallibios – spártai harmostés Kr. e. 404/403-ban Athénban. AP feltehetőleg téved vagy szándékosan torzít, amikor azt írja, hogy a harmincak Théramenés halála és a phyléiek támadása után hívták be a helyőrséget. Torzításának oka Théramenés iránti rokonszenve, amely nem tartja elképzelhetőnek, hogy ő is azok között volt, akik a spártaiakat behívták Athénba (AP 37; 38).

Kallikratés – demagóg, aki megígérte a Kleophón által bevezetett két obolosnyi juttatás felemelését, de nem tudta teljesíteni (AP 28).

kallikyriosok – "akiknek szép uraik vannak", a Syrakusaiból száműzött arisztokraták felszabadított rabszolgái, vagy egy később bevándorolt, polgárjoggal nem rendelkező népcsoport. Kr. e. 485-ben megdöntötték a geómorosok (földbirtokos arisztokraták) uralmát (APF 586).

Karystos – város Euboia szigetének délnyugati partján (HL 26).

Katané – Naxosból áttelepült chalkisiak által alapított szicíliai gyarmatváros (HL 55).

Kédón – (AP 20).

Keós – a Kyklások szigetcsoportjának legészaknyugatibb tagja, Arkadiából, Naupaktosból és Athénból érkezett telepesek népesítették be. A betelepítőként feltüntetett Keós, Apollón fia, nem történeti személy (vö. Korinthos) (HL 26; APF 511).

Kephallénia – a legnagyobb sziget Görögország nyugati parjánál. Névadója Strabón (456) szerint egy athéni hérós, Kephalos volt (vö. Korinthos) (HL 45; 64).

Kephalos – athéni hérós (vö. Kephallénia; Ithaka) (HL 70; APF 504).

Képhisophón – athéni archón Kr. e. 329/8-ban (AP 54).

Kerkyra – lásd Korkyra.

Kéryx – "hírnök", az eleusisi misztériumok athéni papi nemzetsége (AP 39; 57; APT).

Kimón – Miltiadés fia, arisztokrata hadvezér és politikus; Kr. e. 461-ben ostrakizálták (vö. Ephialtés). Kimón felesége II. Megaklés unokája volt, lánya Thukydidéshez, Melésias fiához ment feleségül (AP 26; 27; 28; HL 5?).

Kineas – tessaliai hadvezér (AP 19).

Kios – város a kisázsiai Mysiában (APF 514).

kithara – héthúrú görög pengetős hangszer, amelyet többnyire zenei versenyeken föllépő művészek használtak. A költők kitharával kísérték előadott verseiket (HL 15).

klarótas – krétai leigázott népesség; jogi helyzete a spártai helótákéhoz hasonlított (HL 15).

Kleisthenés – 1. Megaklés fia; Attika polgárait a korábbi fiktív vérségi phylék helyett területi elv alapján osztotta be tíz phylébe (Kr. e. 508) (vö. phylé). Az ostrakismos feltehetőleg nem az ő újítása volt (vö. ostrakismos) (AP 20; 21; 22; 28; 29).

Kleoboia – Phobios, milétosi király, felesége, Antheus gyilkosa (APF 556).

Kleón – radikális athéni politikus Periklés halála után. Kr. e. 422-ben elesett Amphipolisnál. Thukydidés és az AP számára az ellenszenves demagóg példája (AP 28; HL 6).

Kleitophón – konzervatív athéni politikus, Sókratés tanítványa, feltehetőleg a négyszázak egyike, Théramenés elvbarátja (AP 29; 34).

Kleophón – lantkészítő, athéni demagóg, aki két obolosos juttatásával Kr. e. 410-től kezdve a szegényeken akart segíteni. Nem a nép ítélte halálra, hanem – Lysias (13,7; 30,10) szerint – az oligarchák, akik nem tűrték, hogy ellentmond a hosszú falak lebontását követelő spártaiaknak (AP 28; 34).

Kodridák – Athén királyi családja a hagyomány szerint, nevüket az utolsó athéni királyról, Kodrosról kapták, aki önfeláldozásával megmentette városát a dórok támadásától (vö. *GTSZ*, 40). Az athéniak hálából úgy döntöttek, hogy utána senki sem méltó viselni a királyi címet. Kodros fia, Medón így csak archón lehetett (AP 3; HL 1).

Kollytos – attikai démos Athén déli részén (AP 14; 22).

Kolophón – iónok lakta város Kisázsia lyd partvidékén (HL 51; APF 515).

Kómeas – athéni archón Kr. e. 561/560-ban (AP 14).

Konón – athéni archón Kr. e. 462/461-ben (AP 25).

Kópai – boiót polis a Kópais-tó északi partján (HO).

Korax – 1. HL szerint Archilochos gyilkosa, akit azonban Plutarchos Kallóndasnak nevez. Korax egyébként beszélő név, hollót jelent, ami illik is egy gyilkoshoz (HL 25); 2. Hegy Aitólia és Phókis határán (APF 496).

Korinthos – az Isthmoson fekvő gazdag görög kereskedőváros. Két kikötője közül az egyik kelet felé, a másik nyugat felé nyílt. Korinthos király késői fikció, a város neve ugyanis praehellén eredetű. HL szerint ugyancsak alapító hérósról vagy uralkodóról kapta nevét Tenedos (22), Paros (25), Keós (26), Kephallénia (45), Rhégion (55), Minóa (59), Ephesos (66), Phókaia (67), Krotón (68) (ebben az esetben semmi mást nem tudunk meg a városról!) és Ikaros (74) (HL 19; 40; 62; HA 28).

korhatár – tisztségek betöltésénél gyakori előírás volt, hogy milyen életkort kell betöltenie a pályázónak. Spártában a gerusia tagságához 60, Chiosban a tisztségekhez 50, Athénban a chorégosoknál, epimelétéseknél, probulosoknál és syngrapheusoknál Kr. e. 411-ben 40, más tisztségeknél 30 év volt az alsó korhatár (AP 29; 30; 42; 55; 63; XL 10; HL 63).

Korkyra – v. Kerkyra, sziget Görögország nyugati partjánál, ma Korfu. Eretria, majd Korinthos gyarmatvárosa. Sarló alakja miatt Drepanénék is nevezték. A korkyrai belső harcokról Thukydidés (3, 70) is beszámol (HL 56; APF 512; 513).

Koróneia – jelentős polis Boiótia nyugati részén. Kr. e. 447-ben itt szenvedtek vereséget az athéniak, ezért kellett elhagyniuk a megszállt Boiótiát. Kr. e. 394-ben Agésilaos spártai király itt győzte le a boiótokat (HO).

kotylé – űrmérték, az attikai kotylé kb. 0,27 liter, az aiginai 0,38 liter (AP 60; APF 499).

Kreophylos – chiosi vagy samosi költő és a homérosi eposzok rhapsódosa. A hagyomány bizonytalan benne, hogy pontosan mikor élt, az egyik változat szerint a Kr. e. VII., a másik szerint pedig a VI. század közepén. Sokan legendás személyiségnek tartják, amit erősít az a hagyomány, hogy Homéros veje vagy barátja volt, s a költő neki ajándékozta az *Iliast*. Annyi bizonyos, hogy Samoson még Pythagoras korában is élt Kreophylos nemzetsége, amely a homérosi eposzok hagyományát ápolta. Találkozása Lykurgossal csak legenda (HL 10).

Kreusa – athéni királylány, Xuthos felesége, Ión anyja (APT).

Kronos – titán, Zeus apja; uralkodása idején "saturnusi" aranykor volt a földön (AP 16).

Krotón – dél-itáliai görög gyarmatváros, a pythagoreizmus központja; (nevéhez vö. Korinthos) (HL 68; APF 520).

krypteia – rejtőzködés, a spártai fiatalok katonai gyakorlata, amelynek során rejtekhelyükből előtörve legyilkolták a megbízhatatlannak tartott, ám fegyvertelen helótákat, hogy ezzel is szokjanak a vérhez (HL 10).

Kurések – mitikus óriások, a krétai Ida-hegy barlangjában elrejtett csecsemő Zeus védelmezői, akinek sírását fegyvertáncukkal túlharsogták (APF 474).

Kyknos – vagyis hattyú, Tennés apja, a trójaiak segítője a háború elején. Kyknos hallgatott feleségére, Phylonoméra, aki erőszakoskodással vádolta meg a szerelmét visszautasító mostohafiát, és Tennést egy ládába zárva a tengerbe vetette. Amikor rájött, hogy Phylonomé

félrevezette, elevenen elásatta az asszonyt. Kyknos halála után hattyúvá változott (HL 22).

Kylón – athéni arisztokrata, a megarai tyrannos, Theagenés veje, a Kr. e. 640-ben rendezett olympiai játékok győztese. Kr. e. 636-ban vagy 632-ben apósa támogatásával tyrannist akart bevezetni Athénban, az Alkmeónida családba tartozó Megaklés azonban megakadályozta ebben. Kylónt embereivel együtt körülzárta az Akropolison, de megállapodott velük, hogy szabadon elvonulhatnak. Esküjét megszegve azonban sokakat legyilkoltatott az elvonulók közül, hiába menekültek az istenek oltáraihoz – ez az ún. kylóni vérbűn, amely miatt a hatalmas Alkmeónida család tagjait elűzték Athénból (a háttérben természetesen a vezető nemzetségek egymás közötti harca húzódott meg). Az Alkmeónidák ugyan később visszatérhettek Athénba, de a spártaiak még kétszáz évvel később is szemére vetették az anyai ágon Alkmeónida Periklésnek a kylóni vérbűnt, s a peloponnésosi háború előestéjén arra biztatták az athéniakat, hogy száműzzék a politikust. A háttérben természetesen ebben az esetben is kimutatható az aktuális politikai indíték (HL 2).

Kymé – város a kisázsiai Aiolisban, Kyros perzsa király Kr. e. 547-ben foglalta el. A HL által elmesélt történetet Nikolaos Damaskenos részletesen ismerteti: Adyattis lyd király két fiára, Kadysra és Ardysra hagyta országát. Kadyst meggyilkolta saját felesége, és szeretőjével együtt átvette a hatalmat. Ardys Kymébe menekült, ahol kocsigyártásból élt, míg a lydök vissza nem segítették a trónra (Pheidón reformjáról vö. Pheidón) (HL 36; APF 524; 525).

Kypros – Ciprus (APF 526; 527; PX 2,7).

Kypselidák – Korinthos tyrannos-nemzetsége (vö. Bacchiadák; Periandros) (AP 17).

Kyréné – észak-afrikai görög gyarmatváros, a thérai Battos alapította (az alapítók esküjéhez vö. *GTSZ*, 72. dok.) (HL 16; APF 524; 525).

Kyros – perzsa király (uralk. Kr. e. 550–529.), az achaimenida birodalom megalapítója (HL 38).

Kythéra – sziget a Peloponnésostól délre (HL 54; APF 521).

Kythnos – a Kyklasok egyik szigete (APF 522; 523).

Latmos – kariai hegyvonulat Milétostól keletre (NB 605).

Lakedaimón – a Peloponnésosi-félszigeten fekvő spártai állam (AP 19; 23; 29; 32; 34; 37; 38; 40; HL 9; PX 1,11; 3,11; XL; HA 28; 29; 32).

Lakiadai – attikai démos Athéntól északnyugatra (AP 27).

Lakónia – Lakedaimón (AP 19; 23; XL).

Lamiskos – Lukania mitikus királya. Középső lábujját egy hibás etimológia formálta a farkas lábához hasonlóvá: a lukanosok nevét a görögök ugyanis a farkas *(lykos)* szóra vezették vissza (HL 48).

Lebadeia – polis Boiótia nyugati részén (HO).

Leibethridés – város és vidék a makedóniai Pieriában, Methóné közelében, Orpheus halálának helyszíne (APF 552).

Leimóné – (APT).

Leipsydrion – attikai község a boiót határon, az Athénba visszatérni akaró Alkmeónidák vereségének színhelye Kr. e. 513-ban (AP 19).

leiturgia – a legvagyonosabbaknak a közösség számára teljesített anyagi szolgáltatása, pl. chorégia, triérarchia. Aki egy évben egy bizonyos leiturgiát teljesített, a következő évben föl volt mentve alóla. Ha valaki nem érezte magát elég gazdagnak, társulhatott más polgárokkal (symmoria), vagy vagyoncserét javasolhatott. A vagyoncsere során megnevezett egy másik polgárt, aki szerinte alkalmasabb a leiturgiára, s ha az mégsem vállalkozott rá, el kellett cserélni vagyonukat (AP 27; 29; 56).

lelexek – ősi népcsoport, a hagyomány azerint Karia, Trója, a Kyklasok, Euboia, Mesénia, Aitólia, Akarnania, Thessalia és Lokris görögök előtti lakói (APF 474).

Lémnos – égei-tengeri sziget, Athén régi birtoka, amelyet az antalkidasi béke (Kr. e. 387) is meghagyott számára (AP 61; 62).

Lénaion – Dionysos szent helye Athénban, eleinte a komédiák versenyének színhelye; a Kr. e. V. századtól azonban már a Dionysos-színházban zajlottak az előadások. Az ünnep Gamélion 12-én tartott felvonulással kezdődött (vö. naptár) (AP 57).

Leókoreion – Leós lányainak szentélye, akik a városért feláldozták magukat. A szentély az Agorán, a stoa Basileiától keletre feküdt (AP 18).

Lepreon – a Peloponnésos nyugati partvidékén fekvő város (erkölcsvédő törvényeihez vö. Zaleukos) (HL 42).

Lesbos – görög sziget Kisázsia partjainál; lakói aiol nyelvjárást beszéltek. Híres költők (Sapphó, Alkaios, Terpandros) lakóhelye. A délosi szövetség jelentős tagállama. Nem fizetett adót, hanem hajókat állított a szövetség flottájába. Kedvező helyzetét azonban a Kr. e. 428-ban lezajlott felkelés után elveszítette (AP 24; HL 11).

Léstadai – naxosi község *(kómé)* és nemzetség neve, valószínűleg a *léstés* szóból, melynek jelentése: kalóz (APF 548).

Leukas – sziget az Ión-tengeren Akarnania partjainál (APF 546).

Libya – Afrika (HL 16).

litra – súly- és pénzegység Szicíliában. Mint súly 109,15 g, mint pénzegység 0,87 g. Egy drachma 5 litrát, egy didrachmon vagy statér 10 litrát ért (vö. dekalitron) (APF 476).

lochagos – egy lochos vezetője (XL 13).

lochos – a spártai hadsereg alegysége, a Kr. e. IV. században a mora fele, Xenophón szerint egynegyed része. Ez utóbbi állítás valószínűtlen, mert más forrásokból tudjuk, hogy összesen tizenkét lochos volt Spártában, vagyis moránként kettő. Feltehetőleg korábban a morákat is lochosnak nevezték (APF 541; XL 11).

Lokris – 1. HL nem a közép-görögországi vidékről, hanem a dél-itáliai Lokroi Epizephyrioiról ír, amelyet lokrisiak alapítottak. Az arisztokráciaellenes propaganda szerint - amelyet Aristotelés is elfogad – a várost lokrisi asszonyok és velük menekült rabszolgák alapították. Ezt a város száz vezető családja is megerősítette. Timaios a Kr. e. III. században, ugyancsak lokrisi forrásokra hivatkozva cáfolta ezt a hagyományt, a Timaios megbízhatatlanságát hirdető Polybios azonban elfogadta a rabszolga-származtatás történetét (a gyász tiltásáról vö. 2. Aristeidés) (HL 60; 61; APF 547). 2. opusi Lokris vagy keleti Lokris, vidék Boiótiától délre fekvő vidék az Euboiai-öböl partvidékén, legjelentősebb városa Opus (APF 560; 561; 562; 563; 564). 3. ozolai Lokris vagy nyugati Lokris, terület a Korinthosi-öböl északnyugati partvidékén (APF 547).

lukanosok – az itáliai Lukania lakói. A görögök tévesen a farkas szóból (*lykos*) származtatták ennek az italicus népnek a nevét (HL 48).

Lydia – kisázsiai ország, fővárosa Sardeis, utolsó királya a mesés gazdagságú Kroisos. Kyros perzsa uralkodó Kr. e. 547-ben meghódította Lydiát (a lydök HL 36. által említett szenvedéseiről vö. Kymé) (PX 2,7; HL 36).

Lygdamis – naxosi tyrannos, Peisistratos és a samosi Polykratés szövetségese, uralmának a spártaiak vetettek véget Kr. e. 525-ben vagy 517-ben (AP 15).

Lykia – Kisázsia déli partvidékén fekvő hegyes, de a folyóvölgyekben termékeny tartomány. Anyajogú társadalomban élő népe Krétáról vándorolt be. Indoeurópai nyelvük a hettitához és a luwiaihoz állt közel (HL 43).

Lykomédés – mitikus skyrosi király, Théseus gyilkosa. Lánya Achilleus felesége lett. Aigeus, Théseus apja a hagyomány szerint nem Pandión édesfia volt, hanem egy bizonyos Skyriosé, innen a rokonság a skyrosi Lykomédésszal (APT; HL 1).

Lykos – Halykos, ma Platani, szicíliai folyó Hérakleia Minóánál (HL 59).

Lykurgos – 1. Lakedaimón legendás törvényhozója. A különböző hagyományok (amelyeket legteljesebb formájukban Plutarchos

Lykurgos-életrajza őrzött meg) a Kr. e. XII–VIII. századra teszik működését. A neki tulajdonított törvények feltehetőleg a Kr. e. VI. században, Messénia bekebelezése után keletkeztek (HL 9; XL 1–15); 2. Aristolaidés fia, feltehetőleg az Eteobutadák nemzetségéből származó athéni politikus a Kr. e. VI. században, a síkvidékiek vezetője (vö. 2. Megaklés) (AP 13; 14).

Lysandros – spártai hadvezér, a peloponnésosi háború győztese, Athén elfoglalója Kr. e. 404-ben. A háború során meghódított városokban saját híveiből álló tízes bizottságokra bízta a vezetést, így befolyása túlságosan megnőtt. Pausanias azért képviselt vele ellentétes politikát, hogy hatalmát csökkentse (AP 34).

Lysikratés – athéni archón Kr. e. 453/452-ben (AP 26).

Lysimachos – 1. Aristeidés apja (AP 22); 2. a tönkről szaladt (AP 45).

Magnésia – város Kisázsia délnyugati részén, a Maiandros folyó jobb partján. A Kr. e. VII. században lerombolták a kimmerek (HL 50).

Makedónia – ország Thessaliától északra, ahol a görögökkel rokon makedónok laktak. A görögök azonban nagyon sokáig barbároknak tartották őket annak ellenére, hogy a makedón királyi udvarban vendégként olyan görög hírességek is megfordultak, mint Euripidés vagy Agathón (HA 29).

Makistos – város a nyugat-peloponnésosi Triphyliában (a szüzek megerőszakolásához vö. Messénia) (HL 55).

Malis – lásd Mélis.

Mandrobulos – samosi kultuszalapító (APF 572).

Marathón – démos Attika északkeleti részén, Miltiadés itt győzte le Kr. e. 490-ben a perzsákat (AP 22).

Maróneia – ezüstbányájáról nevezetes attikai község Laureion és Thorikos közelében; nevét a thrákiai Maróneiáról kapta. Hérodotos szerint az athéniaknak 200 hajója harcolt Salamisnál, ebből százat a maróneiai ezüstből építettek (AP 22).

Massalia – v. Massilia, a mai Marseille, Kr. e. 600 k. alapított phókaiai gyarmatváros (APF 549).

mastérok – pellénéi nyomozó hatóság; a száműzöttek vagyonát elkobozták az államkincstár számára. Hasonló tisztviselők voltak Delphoiban és Rhodoson is (APF 567).

médek – a perzsákkal rokon iráni nép. A görög történetírás a két perzsa háborút (Kr. e. 490; 480.) nevezi méd háborúknak (AP 23; 25; 41; HL 1; HA 22).

Medón – Kodros fia, az első archón. Az ő fia volt Akastos (vö. Kodros) (AP 3).

Megaklés – több athéni Alkmeónida politikus neve. 1. Arkhón, a kylóni vérbűn elkövetője (lásd Kylón), Alkmaión apja (HL 2); 2. Alkmaión fia, 1. Megaklés unokája, a törvényhozó Kleisthenés és Hippokratés apja, feleségül vette a sikyóni tyrannos, Kleisthenés lányát, 1. Agaristét. A Solón utáni belső harcokban a paralioi (tengerpartiak) vezetőjeként Lykurgos (pediakoi, síkvidékiek) és Peisistratos (diakrioi, hegyvidékiek) ellenfele. A tengerpart kereskedőinek és kézműveseinek érdekét képviselve a solóni reform megőrzéséért szállt síkra, míg a Lykurgos vezette nagybirtokosok a reform eltörléséért, a szegény hegyvidékiek pedig radikális továbbfejlesztéséért kardoskodtak, a tyrannis támogatásától sem riadva vissza. Kr. e. 560 k. Peisistratos szerezte meg a hatalmat, de egy év múlva Megaklés és Lykurgos közös erővel elűzték. Megaklés azonban összekülönbözött Lykurgossal, ezért kiegyezett Peisistratosszal, s hozzá adta lányát, Koisyrát. Peisistratos tehát az Alkmeónidák támogatásával tért vissza Kr. e. 557/556 k; de nem élt házaséletet Megaklés lányával, Koisyrával (nem akart tőle utódot, mert már voltak felnőtt fiai, vagyis örökösei), ezért Megaklés ismét ellene fordult és elűzte. Peisistratos 3. hatalomátvételekor (Kr. e. 546/545 k.) az Alkmeónidáknak távozniuk kellett Athénból (AP 13; 14); 3. Megaklés, Hippokratés fia, 2. Megaklés unokája, Periklés anyjának, 2. Agaristénak a testvére. Delphoi kocsiverseny-győzelméről Pindaros írt ódát. Kr. e. 487/486-ban ostrakismosszal elűzték Athénból (AP 22).

Megalopolis – arkadiai város, Kr. e. 368/367-ben alapították thébai segítséggel. Központi gyűlése volt a tízezrek tanácsa (APF 483).

Megara – isthmosi kereskedőváros. Öt falu egyesítéséből jött létre (Héraia, Piraia, Megara, Kynosura, Tripodiskos). Több háborút vívott Athénnal Salamis birtokáért. Az AP által említett háborúban, a Kr. e. 560-as években az athéniak elfoglalták Megara kikötőjét, Nisaiát (AP 14; 17; APF 550; 550 B).

Mélis – v. Malis, a Malisi-öböl partvidéke, a Thermopylai-szoros környéke, központja Lamia (APF 553; 554).

Mélobios – athéni oligarcha, a négyszázak (Kr. e. 411.) és harmincak (Kr. e. 404/403.) tagja (AP 29).

Mélos – a Kyklasok egyik szigete, az athéniak Kr. e. 416-ban elfoglalták (APF 555).

Messénia – peloponnésosi vidék Lakedaimóntól nyugatra. A spártaiak elfoglalták, és lakóit helótasorba kényszerítették. A háború 19 évig tartott, s amíg a spártaiak otthonuktól távol hadakoztak, nem voltak együtt feleségükkel, ezért gyerekük sem születhetett. Néhány fiatal spártait elküldtek Limnaiba, hogy a szentélybe igyekvő lá-

nyokat ejtsék teherbe, így nemzzenek egy új nemzedéket, akiket partheniasoknak neveztek el. Az erőszakot tevők később Rhégionban, a partheniasokTarasban telepedtek le (Strabón 258; 280; 362). Kr. e. 463/2-ben, kihasználva egy földrengést, fellázadtak a helóták. Leverésükhöz Spárta Athén segítségét kérte, de a Kimón vezette segítő csapatokat barátságtalanul elküldték. Ez nagyban hozzájárult Kimón bukásához és az ún. első pelopponnésosi háború (Kr. e. 460–445.) kirobbanásához (PX 3,11; HL 55).

Methóné – Eretria gyarmatvárosa Makedóniában, a Thermái-öböl partján (APF 551).

metoikos – Athénban lakó, polgárjoggal nem rendelkező szabad idegen. A többnyire kereskedelemmel foglalkozó metoikosok egy része igen gazdag volt (AP 43; 57; 58; PX 1,10; 1,12).

Milétos – virágzó, számos gyarmatot (pl. Phasist) alapító kisázsiai görög kereskedőváros. Vezetői a Néleida nemzetségből kerültek ki. A Kr. e. 450-es években az arisztokraták átvették a hatalmat és elnyomták a demokrácia híveit. Az athéniak nem támogatták, de legalábbis elnézték tevékenységüket, erre utalhat Pseudo-Xenophón (PX 3,11; HL 46; APF 556; KL 4).

Milón – krotóni birkózó, Kr. e. 540-től hatszor nyert Olympiában, hatszor Delphoiban, tízszer az isthmosi és kilencszer a nemeai játékokon. A Sybaris elleni háborúban a krotóniak hadvezére (Kr. e. 510). A haláláról szóló történet minden alapot nélkülöző legenda (APF 520).

Miltiadés – athéni arisztokrata politikus, chersonésosi tyrannos, Kimón apja. Kr. e. 490-ben Marathónnál legyőzte a perzsákat (AP 26; 28).

mina – súly- és pénzegység, 436,6 gramm. Ha pénzegységként használták, a megfelelő súlyú ezüst értékére gondoltak. Vagyis a spártai vaspénzből nem 0,436 kilónyit, hanem az ilyen súlyú ezüstnek megfelelő értékű vasmennyiséget kellett volna szekereken elszállítani (AP 4; 10; XL 7; HL 46).

Minóa – Hérakleia Minóa, selinusiak által Kr. e. 628 után alapított szicíliai görög gyarmatváros (névadásához vö. Korinthos). A történet mindenesetre utalhat a valóban nagyon intenzív bronzkori krétai-szicíliai kapcsolatokra (HL 59).

Minós – Kréta mesés királya, Minótauros apja. Ő építtette Daidalosszal a Labyrinthost. Igazságossága miatt halála után az alvilág egyik bírája lett (vö. Diomédés) (HL 14; 59).

Mnésilochos – athéni oligarcha, a négyszázak és a harmincak tagja; két hónapig archón Kr. e. 411-ben, a további tíz hónapban az ötezrek által megválasztott Theopompos volt az archón (AP 33).

Mnésitheidés – athéni archón Kr. e. 457/456-ban (AP 26).

Molossosok – az északnyugat-görögországi Épeiros legfontosabb népe. Területükön volt a nevezetes dódónai szentély (HL 45).

mora – a spártai hadsereg legnagyobb egysége. A hat lovas mora egyenként nagyjából száz-száz lovasból, a hat gyalogos mora egyenként pedig 5-600 nehézfegyverzetű gyalogosból állt. A mora vezetője a polemarchos (APF 540; XL 13).

Munichia – más forrásokban Munychia, domb Peiraieus keleti részén (AP 19; 38; 42; 61).

Mykalé – Samosszal szemben fekvő kisázsiai félsziget (HL 66).

myrioi – tízezrek, tízezer fős népgyűlés a Kr. e. 368/367-ben alapított, húsz község (*kómé*) lakóiból létrejött arkadiai Megalopolisban.

Myrón – (AP 1).

Mysia – nyugat-kisázsiai vidék Lydia és Phrygia között (APF 478).

naptár – az athéni naptár 12 hónapból állt, az év általában júliusban kezdődött. Az egyes hónapok: Hekatombaión (július/augusztus), Metageitnión (augusztus/szeptember), Boédromión (szeptember/október), Pyanopsión (október/november), Maimaktérión (november/december), Posideón (december/január), Gamélión (január/február), Anthestérión (február/március), Elaphébolión (március/április), Munichión (április/május), Thargélión (május/június), Skirophorión (június/július). Az egyes hónapok 29 vagy 30 naposok voltak, ezért bizonyos években egy 30 napos szökőhónapot kellett beilleszteni a naptárba. Az egyes ünnepeket általában a megfelelő hónapok meghatározott napján tartották, pl. a délosi Apollón-ünnep (Délia) Anthestérión havában volt, az olympiai ciklus harmadik, később második évében. Kr. e. 426/425-től ünnepelték ebben a formában. A Hérakleiát, Héraklés ünnepét Marathónban ülték meg, az olympiai ciklus 3. évének Hekatombaión havában. Szintén Hekatombaiónban rendezték meg négyévenként az athéniak legnagyobb ünnepét, a felvonulással és versenyjátékokkal emlékezetessé tett Panathénaiát. Az Eleusiniát az olympiai ciklus 2. évének Metageitnión havában ünnepelték Eleusisban. A Thargéliát Thargélion 6–7. napján rendezték meg. A nagyobbik Dionysia (a drámai bemutatókkal) Elaphébolión 10–14. napján volt, a kisebbik Dionysia (a Lénaia, a komédiák versenyével) Gamélión 12-én. A Prométheiát és a Héphaistiát Pyanopsión vége felé rendezték meg.

nasamónok – észak-afrikai népcsoport Kyréné közelében (NB 606).

naukraria – (AP 8; 21).

Naupaktos – Észak-Lokris legjelentősebb városa a Korinthosi-öböl északi partján (HL 26).

Nauplia – szikla Delphoi közelében (APF 487).

Naxos – a Kyklasok legnagyobb szigete (448 km²), tyrannosa Lygdamis volt (ur. Kr. e. 545–524 k). Kr. e. 500 k. a naxosiak elüldözték az arisztokratákat, és sikeresen ellenálltak a milétosiak és perzsák közös támadásának (AP 15; APF 558).

néás – Samos szigetén élt ősállat, amelynek csontjait Ailianos tudósítása szerint még az ókorban megtalálták, feltehetőleg törpe őselefánt (HL 30).

Niké – a győzelem istennője, szentélye az Akropolison áll. A Kr. e. V. században legalább nyolc kb. 1 m 80 cm magas, arannyal és ezüsttel borított bronzszobra volt (AP 47; 49).

Nikias – athéni stratégos és politikus, Alkibiadés ellenfele. Ő kötötte meg Spártával Kr. e. 421-ben a róla elnevezett békét. Kr. e. 413-ban, a szicíliai expedíció összeomlásakor a syrakusaiak elfogták és kivégezték (AP 28).

Nikodémos – athéni archón Kr. e. 483/482-ben (AP 22).

Nikoklés – a kyprosi Paphos királya, Kr. e. 310-ben Antiochoshoz pártolt, ezért I. Ptolemaios meggyilkoltatta (APF 526).

nummus – a didrachmonnak (kettős drachma) megfelelő syrakusai pénzegység (APF 585).

óba – a Spártát alkotó öt területi egység, község neve (Limnai, Mesoa, Kynosura, Pitané, Amyklai) (APF 536).

obolos – váltópénz, a drachma egyhatoda (AP 28; 29; 41; 49; 62).

Oié – démos Attika északnyugati részén (AP 27).

Opus – lásd Lokris.

Orchomenos – város Boiótia északnyugati részén, a Kópais-tó partján (APF 565; HO).

ostrakismos – cserépszavazás. A hagyomány szerint Kleisthenés vezette be, de először csak Kr. e. 487-ben rendezték meg, feltehetőleg Themistoklés kezdeményezésére. Kilenc cserépszavazásról tudunk biztosan: Kr. e. 487: Hipparchos; 486: Megaklés; 485: id. Alkibiadés; 484: Xanthippos; 482: Aristeidés; 471: Themistoklés; 461: Kimón; 443: Thukydidés, Melésias fia; ?: Damón; 417: Hyperbolos ellen. Az ostrakismos eredményét már korán manipulálták, előkerült pl. 210 db "előregyártott" cserép Themistoklés nevével, amelyet mindössze tizennégy írnok állított elő (vö. *GTSZ*, 95–96. dok). Kr. e. 417-ben a cserépszavazás két jelöltje, Alkibiadés és Nikias összefogott a jelentéktelen Hyperbolos ellen, így váratlanul őt száműzték. Az intézmény ezt a botrányt nem élte túl (AP 22; 27; 43; HL 4).

Pagasai – thessaliai kikötőváros a Pagasai-öböl északi részén (APF 496).

Paiania – szárazföldi démos Attika középső részén (AP 14; 28; 38).

paidonomos – gyerekfelügyelő Spártában (XL 2).

Palamédés – a trójai háború egyik hőse, akit Odysseus fondorlata pusztított el. Neki tulajdonították a betűírás, a számok, a mérleg, az időszámítás, a zene és a szerencsejátékok (pl. az ostábla) feltalálását (APF 501).

Palladion – bíróság az Akropolistól délkeletre, az olympiai Zeus-templomtól nyugatra (vö. Delphinion) (AP 57).

Palléné – démos Attika középső részén, ahol Peisistratos harmadik hatalomátvételének győztes csatáját vívta feltehetőleg Kr. e. 546/545-ben (AP 15).

Panathénaia – lásd naptár (AP 18; 43; 49; 54; 60; 62; PX 3,4).

Pandión – két mitikus athéni király neve, esetünkben II. Pandiónról, Kekróps fiáról van szó, aki négy fia (Aigeus, Nisos, Lykos, Pallas) közt felosztotta Attikát. Aigeus fia, Théseus, apja érdekének megfelelően rendezte el a viszályt, és egyesítette a négy részre osztott Attikát (synoikismos) (vö. Plutarchos: *Théseus* 13) (HL 1).

pankration – olympiai versenyszám, az ökölvívás és a birkózás keveréke. Kr. e. 648-ban vezették be a versenyeken (APF 475).

Pantaleón – élisi (pisatisi) király, Kr. e. 600 k. Messéniát támogatta Spárta ellen a 2. messéniai háborúban. Rossz hírét annak köszönhette, hogy az élisieket rövid időre megfosztotta az olympiai játékok felügyeletétől (HL 21).

Paralos – lásd Ammón (AP 61).

parasitosok – asztaltárs a szent lakománál, amelyre az archónok mellett kijelölt polgárok voltak hivatalosak (APF 551).

Parnés – hegy Attika északi határán (AP 19).

Paros – jó minőségű márványáról ismert égei-tengeri sziget. Paros, az alapító csak a mesés hagyomány szülötte (vö. Korinthos) (HL 25).

Partheniasok – hajadonoktól születettek (vö. Messénia) (HL 57).

Pausanias – 1. a kiskorú spártai király gyámja, a plataiai csata (Kr. e. 479.) győztese. Kr. e. 478-ban elfoglalta Byzantiont, ahol ettől fogva tyrannosként uralkodott. Ezzel kihívta maga ellen a görögök ellenszenvét, akik ezért Spárta helyett Athént választották a perzsaellenes háború vezetőjének. Kimón Kr. e. 470 k. elűzte Byzantionból. A spártaiak a perzsákkal való szövetkezéssel vádolták és Kr. e. 466/465-ben halálra éheztették Athéna Chalkioikos szentélyében (AP 23); 2. spártai király Kr. e. 445/444-től. Athént Kr. e. 405-ben blokád alá veszi. Kr. e. 403-ban Lysandros tervét keresztezve kibékíti egymással a városban maradt és az emigráns athéniakat. A haliartosi vereség (Kr. e. 394) miatt halálra ítélik, de elmenekül Tegeába (AP 38).

pedagógus – paidagógos, gyerekvezető. Azokat a rabszolgákat nevezték így, akik a gyerekeket az iskolába kísérték (XL 2).

Peiraieus – Athén kikötője (AP 35; 38; 39; 40; 41; 42; 50; 61; PX 1,17).

Peisandros – a négyszázak egyik vezetője Kr. e. 411-ben (AP 32).

Peisistratos – athéni tyrannos. Tyrannisának kronológiáját AP pontatlanul adja meg. Az athéni tyrannis valószínű kronológiája: Kr. e. 561/560 Peisistratos hatalomátvétele; 561–559 első elűzése; 557–555 második hatalomátvétel; 556–555 második elűzés; 546/545 pallénéi csata, harmadik hatalomátvétel, 528/527 Peisistratos halála; 514/513 Hipparchos megölése; 511/510 Hippias elűzése. Peisistratos ábrázolása általában pozitív (vö. a hyméttosi paraszt története AP 16), ami megfelel az első generációs tyrannosok, pl. Pittakos, Kypselos stb. toposzainak. A Peisistratidák az ő utódai (vö. 2. Megaklés) (AP 13–17; 18; 19; HL 4).

Pelargikon – az Akropolis mykénéi erődje, maradványai ma is láthatók a Niké-templommal szemben (AP 19).

pelatés – szomszéd, odatelepedő, védelmet kérő. Bizonytalan társadalmi kategória; van, aki kliensként, van, aki bérmunkásként értelmezi (AP 2).

Pelléné – achaiai polis Sikyóntól nyugatra (APF 567).

Peloponnésos – hatalmas félsziget Görögország déli részén. Peloponnésosiakként emlegetik a Spárta vezette peloponnésosi szövetség tagjait (AP 27; 28; HL 10; PX 2,7; HA 19; 20; 26).

pelté – a könnyűfegyverzetű peltastések fából készített és bőrrel bevont (thrák eredetű) pajzsa (APF 498).

penestés – thessaliai leigázott népesség, jogi helyzete a spártai helótákéhoz hasonlított (HL 15).

pentékontér – a szó eredetileg egy ötvenfős egység vezetőjét jelentette. A lykurgosi hadszervezetben a mora egynyolcadát kitevő szakasz parancsnoka. Ezért van egy morában nyolc pentékontér, de ebből nem következik, hogy egy mora 400 főből állt (XL 13).

Peparéthos – kis égei-tengeri sziget a thessaliai partoknál (HL 41).

peplos – női viselet, Athéné szobrának köntöse (AP 49; 60).

Periandros – korinthosi tyrannos (Kr. e. 600/560 k.), bár nem ő, hanem apja, Kypselos volt az, aki megdöntötte a Bacchiadák uralmát. Ábrázolásában keveredtek a pozitív és negatív toposzok. A hét görög bölcs egyikének tartották, ugyanakkor brutálisan meggyilkolta feleségét. Luxusellenes intézkedései összhangban állnak Solón, Lykurgos és általában a korai törvényhozók hasonló rendelkezéseivel (korai törvényhozó toposz, vö. Zaleukos) (HL 20; APF 516; 517).

Periklés – az athéni demokrácia legjelentősebb vezetőjét AP alig említi, aminek az lehet az oka, hogy őt tartja a hanyatlás egyik okozójának. AP szerint ugyanis a demokrácia kiszélesítése egyértelműen hanyatlást jelent. AP ideáljai Solón és Théramenés (AP 26; 27; 28).

perioikos – körüllakó, a Spárta körüli alávetett, korlátozott önkormányzattal rendelkező városok lakója. A perioikosok adták a spártai hadsereg tömegét. Lakedaimón ipari termelése (pl. fegyverkészítés) szintén az ő kezükben volt (XL 15).

Peuketia – a peucetius nép településterülete az itáliai Apuliában, Bari és Brundisium között (APF 495).

Phainippos – athéni archón Kr. e. 490/489-ben (AP 22).

phalanx – a nehézfegyverzetű gyalogság hadoszlopa. A Kr. e. IV. századig a phalanx csak annyit jelentett, hogy a gyalogság arcvonala rövidebb volt mélységénél. Későbbi jelentése – meghatározott zárt harci alakzat – a thébai Epameinóndas (meghalt Kr. e. 362-ben) újítása nyomán alakult ki (XL 11; 12).

Phalaris - Akragas tyrannosa (Kr. e. 570/544.), nagyrészt legendás rémtettei alapján a negatív tyrannoskép mintapéldánya. A tüzes bika kapcsolatban lehet a karthágói Moloch-kultusszal (HL 69).

Phanis – HL szerint "archón" volt Delphoiban. Fiainak megbüntetése ősi toposz (vö. Tennés; Zaleukos) (HL 52).

Phasis – a Fekete-tenger partján fekvő, milétosiak által alapított kolchisi gyarmatváros a mai Grúzia területén (HL 46).

Phayllos - a tízek egyike Kr. e. 403-ban (AP 38).

Pheidón – 1. argosi király a Kr. e. 8–7. században egységes súly- és mértékrenszert vezetett be, amelyet a hagyomány szerint az aigianiak s az athéniak is átvettek. Solón tért át az aiginairól az euboiai mértékrendszerre. Pheidón pénzt is veretett a korábban pénzként használt vasnyársak *(obelosok)* helyett (AP 10; APF 480); 2. A Kr. e. 6. században Kymében bevezetett reformjával vagyoni cenzushoz kötötte a teljes körű polgárjogot: az lehetett teljes jogú polgár, aki legalább egy lovat tudott tartani (vö. hoplita cenzus). Prometheus ezer polgárra terjesztette ki a polgárjogot. Ez gyakori szám a timokratikus berendezkedésű államokban, ugyancsak ezer fő uralkodik Krotónban, Lokroi Epizephyrioiban, Rhégionban és Kolophónban (HL 39).

Pherekydés – syrosi származású mitográfus a Kr. e. VI. század közepén. Az istenek születéséről szóló művének töredékei maradtak ránk. Különös haláláról Aristotelés is megemlékezik, és azt állítja, hogy Alkman is hasonlóan végezte. Diogenés Laertios (1, 118) szerint Pythagoras temette el, de ez csak legenda (HL 32).

Pheretimé – kyrénéi királyné, III. Battos felesége, III. Arkesilaos anyja. Fiának meggyilkolása után (Kr. e. 520–515 k.) kegyetlen bosszút állt a gyilkosokon, Barké lakóin. A történetet Hérodotos 4, 162/205 írja le (HL 16).

Philoneós – athéni archón Kr. e. 528/527-ben (AP 17).

Phókaia – pénzérméire fókát verető, a Kr. e. 8. században alapított kisázsiai kereskedőváros, Massilia megalapítója. Nevét valószínűleg a kikötője előtt fekvő fóka alakú szigetről kapta. A Földközi-tengerben ma is élnek fókák (nevéhez lásd Korinthos). Phókaiát Kr. e. 545-ben elfoglalták a perzsák, lakóinak nagy része kivándorolt Italiában és Korzikára (HL 67; APF 599).

Phókis – vidék a Korinthosi-öböl északi partján Boiótiától keletre (HA 28).

Phormisios – athéni politikus, Théramenés elvbarátja. A polgárjogot azokra akarta korlátozni, akiknek birtokuk volt. Kr. e. 393-ban azzal vádolták, hogy perzsiai követként megvesztegették (AP 34).

phratria – a fiktív vérségi leszármazási rendszerben egy ión phylé egyharmad része, vagyis Athénban tizenkét phratria volt. A phratria (a nem hiteles hagyomány szerint) harminc nemzetségből, vagyis genosból állt. A phratria azonosítása a phylével viszonylag kései konstrukció (AP 21; ATP; APF 532).

Phrygia – Lydiától keletre fekvő kisázsiai ország, több uralkodóját is Midasnak hívták (HL 37).

Phyé – (AP 14).

phylarchos – a phylé lovassági parancsnoka (AP 30; 31; 61).

phylé – törzs. A hagyomány szerinti négy ión fiktív vérségi phylét (Aigikoreis, Argadeis, Geleontes, Hoplétes) Ión vezette be. Solón timokratikus berendezkedése érintetlenül hagyta az ión phyléket. Kleisthenés szakított az ión phylérendszerrel, mint a vérségi berendezkedés maradványával, és területi alapon osztotta föl Attikát. Három körzetet hozott létre (város, tengerpart, szárazföld), mindhárom körzetet tíz részre osztotta, és úgy sorsolta össze őket, hogy mind a tíz újonnan fölállított területi phylének legyen egy-egy tengerparti, városi és szárazföldi trittyse (harmada). Az egymással nem is érintkező trittysek rendszere a vérségi kötelékek mellett jelentősen csökkentette az ősi területi egységek (pl. Tetrapolis) jelentőségét is. A phyléknek mitikus névadó ősöket választott ki a Pythia. Az új phylénevek hagyományos sorrendjükben: Erechtheis, Aigeis, Pandionis, Leóntis, Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothontis, Aiantis, Antiochis. A phylereform után minden athéni polgár nevének része lett démosának neve, vagyis annak a községnek vagy kerületnek megnevezése, amelyben született, s amely alapján be-

sorolták a trittysek, s így a phylék egyikébe. Ettől kezdve tilos volt a név részeként használni a nemzetség vagy család nevét (AP 8; 21; 22; 29; 31; 41; 42; 43; 47; 48; 52; 53; 55; 56; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; APT).

Phylé – démos Attika északi határán a Parnés lábánál, Kr. e. 404/403-ban az emigráns athéni demokraták erődítménye (AP 37; 38; 41).

Physkos – város a nyugati, ozolai Lokrisban (APF 560).

Pittheus – Théseus nagyapja, Troizén alapítója és királya (APF 598).

Plataiai – város Boiótia déli határán, ahol Kr. e. 479-ben a görögök megverték a perzsákat. A plataiaiak a többi boióttal ellentétben már Marathónnál (Kr. e. 490.) is az athéniak oldalán harcoltak (HO).

polemarchos – hadvezér, Spártában egy mora parancsnoka. Athénban eleinte a hadsereg fővezére, később rituális feladatai mellett a metoikosok ügyeit intézi (AP 3; 22; 55; 56; 58; HL 8; XL 12; 13).

pólétés – állami javak elárverezői (AP 7; 47; 52).

Pontos – Fekete-tenger. Az onnan származó gabonabehozatal stratégiai kérdés volt az athéniak számára (PX 2,7).

Posideón – lásd naptár (AP 67).

Priéné – ión város a kisázsiai Kariában, a hét bölcs egyikének, Biasnak szülőhelye (APF 576).

probulos – lásd korhatár (AP 29).

Prométheus – kyméi, lásd Pheidón (HL 39).

*Promét*h*ia* – Prométheusnak, a tűz hérósának fáklyafutással és kórussal emlékezetessé tett ünnepe, lásd még naptár (PX 3,4).

proxenia – egy állam egy másik állam polgárát proxenosává, vagyis hivatalos vendégbarátjává teheti, hogy hazájában képviselje a proxeniát nyújtó állam polgárainak érdekeit. Erre azért volt szükség, mert az ókorban nem léteztek a maihoz hasonló nagykövetségek és konzulátusok (AP 54; 58).

prytanis – a kleisthenési ötszázas tanács tíz ötvenfős testületből állt, vagyis az egyes phylék ötven-ötven képviselőjéből. Ők voltak a prytanisok. Egy ilyen ötvenfős testület az év egytized részének ügyvivői feladatait látta el, s az agorán lévő prytaneionban tanácskozott és étkezett. Említésük Drakón idején anakronizmus, AP-t a naukrariák prytanisai téveszthették meg (AP 3; 4; 24; 29; 41; 43; 44; 45; 47; 48; 52; 54; 62).

Pylos – város a Peloponnésos nyugati partján; az athéniak Kr. e. 425-től 409-ig megszállás alatt tartották (AP 27).

pyrrhiché – krétai fegyveres tánc (APF 519).

Pythagoras – samosi származású görög filozófus és matematikus a Kr. e. VI. század közepén. Hazáját Kr. e. 532/531-ben hagyta el, és az

itáliai Krotónban telepedett le. Számos legenda fűződik hozzá, ezek közé tartozik Pherekydésszel való találkozása is (HL 32; APF 489).

Pythia – Apollón isten jós papnője Delphoiban. Az Alkmeónidáknak nyújtott segítsége az Alkmeónida-barát hagyomány terméke. Gyarmatváros alapításakor a Pythia tanácsát szokták kérni, de fontosabb reformok szentesítése céljából is (pl. Lykurgos, Kleisthenés) hozzá fordultak (AP 19; 21; HL 16; 25).

pythios – a spártai király két választott asztaltársa. Nevüket azért kapták, mert az ő feladatuk volt a pythói (vagyis delphoi) Apollónhoz folyamodni jóslatért (XL 15).

Pythó – Delphoi. Az ott lakó Pythón nevű sárkányt Apollón ölte meg. Pythói jóslatnak a delphoi Apollón jóslatát nevezték (XL 15).

Pythodóros – 1. athéni archón Kr. e. 432/431-ben (AP 27); 2. a négyszázak egyike Kr. e. 411-ben; athéni archón Kr. e. 404/403-ban, de a zsarnokok iránti elkötelezettsége miatt évét anarchiának tekintették (AP 29; 35; 41).

Rhégion – chalkisi gyarmatváros a dél-itáliai Bruttiumban (a timokratikus alapon megválasztott ezer emberhez vö. Pheidón; az éhínség miatti kivándorláshoz vö HL 29-hez írt jegyzetet; nevének eredetéhez lásd Korinthos). Anaxilaoson kívül fiai gyámja, Mikythos (Kr. e. 476–467) és két fia (Kr. e. 467–461) voltak Rhégion zsarnokai (HL 55).

Rhéneion – Rhénaia, sziget Delphoi mellett (KL 4).

Rhinón – a harminc zsarnokot követő tízfős testület egyik vezetője Kr. e. 403/402-ben, a következő évben pedig Athéna kincstárnoka. Népszerűségét a zsarnokuralom felszámolásában való részvételének köszönhette (AP 38; HL 6).

Rhion-fok és Molykria – 1,9 km széles szoros a Korinthosi-öböl kijáratánál, mai nevük Kis-Dardanellák. Rhion a déli, achaiai, Molykria az északi parton, az ozolai Lokrisban fekszik (APF 565).

Rhodos – jelentős sziget Kisázsia partjainál (HL 65; APF 569).

Salamis – sziget Attika partjainál, amelynek birtokáért az athéniak és megaraiak hosszú ideig harcoltak, végül Solón hódította meg. Kr. e. 480-ban itt aratott Themistoklés győzelmet a perzsa hajóhad fölött (AP 17; 22; 23; 27; 54; 62).

Samos – görög sziget Kisázsia partjainál, a délosi szövetség egyik jelentős tagállama. Nem adót fizetett, hanem hajókat állított a szövetség flottája számára, kedvező helyzetét azonban elvesztette a Kr. e. 440-ben lezajlott felkelés után. Kr. e. 365 és 322 között athéni birtok volt, és Athénból kiküldött tisztviselők irányították (AP 24; 62; HL 31; 34; 35; 49; APF 570; 571; 572; 573; 574; 575; 576; 577; 578).

Samothraké – sziget Thrákia partjainál, a samosiak a Kr. e. 8. században telepítették be (HL 49; APF 579).

Scheria – Korkyra korábbi neve (APF 512).

seisachtheia – teherlerázás (AP 6; 12; HL 3).

Sikyón – peloponnésosi város a Korinthosi-öböl déli partján, az Orthagorida tyrannosnemzetség száz évig uralkodott itt (APF 580).

silphion – Kyréné legfontosabb növénye, amelyet gyógyszerként, fűszerként és élelmiszerként használtak. Mára kipusztult (APF 528).

Simónidés – keósi származású kardalköltő (Kr. e. 557/556–468/467). Először az athéni Hippias, később szicíliai tyrannosok udvarában tevékenykedett. Anaxilas a Kr. e. 480-as olympiai öszvérfogat-győzelmét is megörökítette (AP 18; HL 55).

Sinópé – milétosi alapítású virágzó kereskedőváros a Fekete-tenger déli partján, amely maga is gyarmatokat alapított (pl. Trapezus) (APF 581).

Siris – folyó és kolophóni gyarmatváros Dél-Italiában Sybaristól északkeletre (APF 584).

Skaphai – boiót városka Thébaitól délre (HO).

Skirophorión – lásd naptár (AP 32).

Skiros – vidék a Lakónia északi határán magasodó hegységben. Lakói félig szövetséges, félig alávetett viszonyban álltak a spártaiakkal. Soraikból kerültek ki a spártai hadsereg könnyűfegyverzetű előőrsei (XL 12; 13).

Skólos – Thébaitól délre fekvő városka Boiótiában (HO).

Skyllaion – Argolis keleti csúcsa, vö. Geraistos (AP 22).

Skyros – 202 km^2 nagyságú sziget Euboiától keletre. Kr. e. 476-ban Kimón elfoglalta; kiásatta, majd Athénba szállította a hagyomány szerint Skyroson meghalt Théseus maradványait. Skyros birtokát az antalkidasi béke (Kr. e. 387.) is meghagyta Athénnak (AP 62; APT; HL 1).

skytalé – levélbot, titkos üzenetek közvetítésére alkalmas spártai eszköz. Két egyforma vastagságú bot közül egyet a hadjáratra induló hadvezér vitt magával, egy pedig az ephorosoknál maradt. Ha üzenni akartak, akkor egy vékony fehér bőrszalagot rácsavartak a botra és ráírták az üzenetet úgy, hogy azt csak akkor lehetett elolvasni, ha a másik fél a saját botjára föltekerte a szalagot (APF 509).

Soloi – város Kilikiában, Kisázsia déli partján (APF 582).

Solón – athéni törvényhozó, a timokratikus berendezkedés megalapítója. Kr. e. 594/593-ben volt archón, de törvényhozását kronológiai problémák miatt többen Kr. e. 570 k.-re teszik. Csak így találkozhatott ugyanis tízéves külföldi tartózkodása során (és Kr. e. 558 körül bekövetkezett halála előtt) Kroisos lyd királlyal, aki Kr. e. 560-546,

valamint Amasis fáraóval, aki 568–526 között uralkodott. A timokratikus berendezkedés lényege, hogy Attika lakosságát négy vagyoni kategóriába osztotta be. Az ötszáz mérő gabonának megfelelő jövedelemmel rendelkezők alkották a legfelsőbb réteget. Egy mérő, vagyis medimnos kb. 51,5 liter. A második réteget a lovagoké jelentette, az ő cenzusuk háromszáz mérő volt. Solón törvényei szerint az első két rétegbe tartozók láthatták el a legfontosabb hivatalokat. A harmadik réteg a zeugitéseké, az ő cenzusuk kétszáz mérő volt. Az ennél kevesebb jövedelemmel rendelkező polgárok voltak a thések. A jövedelmi beosztás egyben meghatározta a hadsereg fegyvernemeit is. Az ötszáz mérősök és a lovagok alkották a lovasságot, a zeugitések a nehézfegyverzetű gyalogságot, míg a thések a könnyűfegyverzetű segédcsapatokat és a hajók evezős legénységét. A belviszály során egyik félhez sem csatlakozó polgárok jogfosztása nem tekinthető hiteles törvénynek. Az AP számára Solón a legrokonszenvesebb athéni politikus (vö. Egyiptom; hoplita; phylé; thés; Zaleukos; zeugités) (AP 2; 3; 5–14; 29; 41; 47; HL 3).

Spárta – Lakedaimón fővárosa, a peloponnésosi szövetség vezető hatalma (AP 19; HL 40).

statér – két mina; súlyegységként Kr. e. 500 k. 756–795 gr; később kb. 860 g; a Kr. e. V. század végén és a IV. században 900–920 g (AP 10).

stratégos – hadvezér, az Athénban évente választott tíz fős hadvezéri kollégium tagja (AP 4; 22; 23; 26; 29; 30, 31; 34; 38; 43; 59; 61; PX 1,3; 1,18).

stichos – egymás mögött álló harcosok egy sora a lakedaimóni hadrendben (XL 11).

Sybaris – dél-itáliai város Lukaniában. Achaia és Troizén alapította Kr. e. 720 k. A közvetítő kereskedelemből származó gazdagsága miatt fényűzése és elpuhultsága közmondásossá vált. Kr. e. 510-ben Krotón elpusztította a várost, amelyet az elűzött sybarisiak és az athéniak csak Kr. e. 444-ben alapítottak újjá Thurioi néven (APF 583; 584).

sykophantés – 'füge-bejelentő', vagyis a fügeexport tilalmának áthágóit feljelentő személy, később hivatásos besúgó (AP 35; 43; 59).

Sylosón – a samosi tyrannos, Polykratés öccse, akit bátyja száműzött, később maga is tyrannos. Dareiosnak megtetszett bíbor köpenye, és ajándékba kérte tőle. Amikor király lett, hálából visszahódította Sylosón számára Samost, ami azonban hatalmas vérfürdővel járt – erre vonatkozik az idézett közmondás (HL 34).

symmoria – különböző anyagi helyzetű polgárokból szervezett adózó egység a Kr. e. 370-es évektől (AP 61).

Syrakusai – Szicília legjelentősebb városa, a korinthosiak alapították Kr. e. 734 k. Gelón az arisztokrata gamorosok támogatásával meghódította a várost, és megalapította családja tyrannisát (Kr. e. 485). Gelónt testvére, Hierón követte a város élén (Kr. e. 478–466/465) (APF 585; 586; 587; 588; 589).

Syros – kis sziget a Kyklasok szigetcsoportban (HL 32).

Szicília – az athéniak Kr. e. 415-től hadjáratot folytattak a sziget elfoglalásáért, de 413-ban katasztrofális vereséget szenvedtek, és hadvezéreik (pl. Nikias) is ott pusztultak. A négyszázak hatalomátvételének egyik oka éppen ez a kudarc volt (AP 28; 29; PX 2,7).

tagos – a thessaliai szövetség választott vezetője (APF 497).

talanton – súly- és pénzegység, 60 mina (vö. Jegyzetek) (AP 10; 22).

Tanagra – terrakotta szobrocskáiról nevezetes polis Boiótia délkeleti részén. A hagyomány szerint a polist synoikismosszal (összetelepítéssel) hozták létre. Az athéniak Kr. e. 457-ben itt szenvedtek vereséget az egyesült spártai–boiót seregtől (AP 25; APF 589 B; HO).

Taras – spártaiak által Kr. e. 700 k. alapított dél-itáliai gyarmatváros, a későbbi Tarentum (HL 57; APF 590).

taxiarchos – a tíz phylé gyalogos csapatainak tíz parancsnoka (AP 30; 61).

Tegea – Arkadia délkeleti részének legjelentősebb állama (HA 28; 591É 592).

téleboasok – akarnaniai nép (APF 474).

Téléphanés – Kymé uralkodója, királyi címe valószínűtlen, bár tudunk másik kyméi királyról is, Hermodiké apjáról (HL 36).

Telesinos – athéni archón Kr. e 487/486-ban (AP 22).

Tenea – korinthosi község jelentős Apollón-szentéllyel (APF 594).

Tenedos – kis sziget a trójai partvidék közelében (HL 22; APF 593; 594).

Tennés – Kyknos fia, Tenedos istenként tisztelt alapítója. Visszautasította mostohaanyja, Phylonomé szerelmét, aki ezért bevádolta apjánál, hogy erőszakoskodott vele. Az ismert vándormotívum megtalálható Bellerophontés történetében éppúgy, mint Hippolytos és Phaidra vagy a bibliai József és Putifárné meséjében. A fiát saját törvénye értelmében elítélő törvényhozó szintén ősi toposz, megtalálható Zaleukos (HL 61) és Phamis (HL 52) történetében éppúgy, mint a rómaiaknál a zsarnokokat elűző Brutus esetében (vö. Zaleukos) (HL 22).

Ténos – a Kyklasok szigete, korábban Hidrussának ('bővizű') és Ophiussának ('kígyókban bővelkedő') nevezték. Fővárosa Ténos (APF 595).

Terpandros – lesbosi származású, Spártában tevékenykedő költő és zeneszerző a Kr. e. VII. század elején. Kr. e. 676-ban győzelmet aratott a spártai Karneia ünnepen rendezett dalnokversenyen (HL 11; APF 545).

Tetrapolis – négy városka Attika északkeleti részén (Marathón, Oinoé, Probalinthos, Trikorythos) (APF 532).

tetrarchia – lásd Thessalia.

Thargélia – aratási ünnep Apollón és Artemis tiszteletére, lásd még naptár (AP 56; PX 3,4).

Thargélión – lásd naptár (AP 32).

Thasos – a thrák partvidéktől 6 km-re fekvő sziget, államát a parosiak alapították. Az első tagállam, amely el akart szakadni a délosi szövetségtől. Lázadását az athéniak Kr. e. 462-ben leverték (KL 2).

Thébai – Boiótia legnagyobb polisa, a boiót szövetség vezetője (AP 15; HO).

Themistoklés – athéni demokrata politikus, Aristeidés ellenfele. Salamisi győzelme után a délosi szövetség egyik alapítója. Kr. e. 471-ben ostrakizálták, és perzsa helytartóként halt meg (vö. ostrakismos). Minthogy elűzése után már nem tért vissza Athénba, Ephialtésszal való együttműködése Kr. e. 462-ben anakronizmus (AP 22; 23; 25; 28; HL 7).

Theogenés – samosi menekült Athénban. Kr. e. 352-ben rábeszélte az athéniakat, hogy telepeseket küldjenek Samosra. A történetben szereplő Euripidés természetesen nem azonos a drámaíróval (HL 35).

Theopompos – athéni archón Kr. e. 411/410-ben (vö. Mnésilochos) (AP 33).

theórikon – színházlátogatási támogatás (AP 43; 47).

Théramenés – a négyszázak és a harmincak tagja; a négyszázak megbuktatója, amikor azok a spártai csapatokat be akarták hívni Athénba. Az arginussai per idején nagy szerepet játszott a hadvezérek elítéltetésében. Amikor a harmincak vezetőivel, Kritiasszal és Chariklésszal szembeszállt, kivégezték. AP (28) szerint ő az ideális politikus, éppen ezért szerepét megszépíti – pl. tagadja, hogy életben volt, amikor Kallibios (lásd ott) spártai helyőrségét behívták, meg sem említi az arginussai perben (lásd ott) játszott szerepét, stb. Théramenés célja a hoplita cenzus (lásd ott) alapján berendezett állam, ezért hozza létre az ötezreket, és ezért kevesli, hogy Kr. e. 403-ban csak háromezer teljes jogú polgárt akartak kijelölni. Igazságtalan kivégzése halála után népszerűbbé tette, mint amilyen életében volt; Aristophanés a *Békákban* ugyanis kifejezetten köpönyegforgatónak ábrázolta (vö. *GTSZ*, 127. dok.; AP 28; 32–4; 36; 37).

Therméi-öböl – Thessaloniké öble (AP 15).

thés – vagyontalan, a solóni timokratikus berendezkedésben 200 mérőnél kevesebb jövedelemmel rendelkező, hivatalviselésből kizárt polgár (AP 7).

Théseion – Théseus szentélye a városközpontban, feltehetőleg a római agorától délre. Nem azonos a ma Théseionnak nevezett Héphaistos-templommal (AP 15; 62).

Théseus – Aigeus fia, az athéniak mitikus királya, a Labyrinthos szörnyetegének, Minótaurosnak a legyőzője, a 12 polisra tagolt Attika egyesítője (synoikismos). A hagyomány szerint (vö. Plutarchos: *Théseus*. 25) ő vezette be a "théseusi alkotmányt", amelynek értelmében Attika lakosságát három részre osztotta: eupatridákra (nemesek), geómorosokra (földművesek) és démiurgosokra (kézművesek). Ezzel elválasztotta egymástól az eupatridákat és a közrendűeket, ami az AP véleményével ellentétben nem tekinthető a demokrácia irányába vezető lépésnek (AP 41; HL 1).

thesmothetés – hatfős athéni törvényhozói és bírói testület, amely a három archónhoz csatlakozva a kilencfős archóni testület részét képezte. Feltehetőleg a Kr. e. VII. század utolsó negyedében jött létre (AP 3; 45; 48; 52; 55; 59; 63; 64; 66; HL 8).

Thespiai – boiót polis Thébaitól nyugatra (HL 76; HO).

Thessalia – görög állam Makedónia és Boiótia között. Az ókorban négy tetrasra (kerület, negyed) oszlott: Thessaliótis, Phthiótis, Pelasgiótis és Hestiaiótis. Egy tetras élén a tetrarcha, Kr. e. 457 után a polemarchos állt. A thessaliai szövetség vezetője a választott tagos volt (AP 19; HL 15; APF 497).

Thessalos – Peisistratos fia, AP véleményével ellentétben nem azonos az argosi asszonytól származó Hégésistratosszal, aki Sigeion tyrannosa ebben az időben. Thessalos anyja valószínűleg athéni volt (AP 17; 18; HL 4).

thettalos – thessaliai (HL 15).

Thisbai – boiót városka Thespiaitól nyugatra, a Korinthosi-öböl közelében (HO).

tholos – kör alakú épület az Agorán (AP 43; 44).

Thrákia – az indoeurópai nyelvet beszélő thrákok által lakott vidék a mai Bulgária és Észak-Görögország területén (AP 14; HL 33; 49; 58; 75).

Thrasybulos – athéni hadvezér és politikus, a demokrácia helyreállítója Kr. e. 403-ban, a harmincak zsarnokuralma után (AP 37; 40; HL 6).

Thukydidés – Melésias fia, athéni arisztokrata politikus, Kimón veje, Periklés politikai ellenfele. Kr. e. 443 k. ostrakizálták. Nem azonos a történetíróval (AP 28).

Timomachos – a thébai Aigeida nemzetség vezetője, bronz mellvértjét Spártában őrizték (APF 532).
Timónassa – először Archinos, majd Peisistratos felesége (AP 17).
triérarchia – egy háromevezősoros hadihajó felszerelése leiturgia keretében. Az athéni flotta a peloponnésosi háború kezdetén 300 triérésből, vagyis háromevezősoros hadihajóból állt (vö. leiturgia) (AP 52; 61; PX 1,13; 3,4).
Timosthenés – athéni archón Kr. e. 478/477-ben (AP 23).
trittys – harmad, egy phylé egyharmad része (AP 7; 3; 21; 44; APT).
Troizén – argolisi polis, a hagyomány szerint Pittheus, Théseus nagyapja alapította (APF 596).
tyrrhének – etruszkok (HL 44).

vagyoncsere – lásd leiturgia (AP 56; 61).

Xanthippos – Periklés apja, Kr. e. 484-ben ostrakismos áldozata lett (AP 22; 28; HL 4).
Xenainetos – athéni archón Kr. e. 401/400-ban (AP 40).
Xenokritos – lokrisi költő, Kr. e. 665-ben részt vett a spártai gymnopaidiák ünnepségének bevezetésében (HL 60).
Xerxés – perzsa uralkodó, Kr. e. 480-ban indított támadását Themistoklés verte vissza Salamisnál (AP 22).
Xuthos – Hellén fia, az iónok és achájok mitikus őse (APT).

Zaleukos – törvényhozó Lokroi Epizephyrioiban; a hagyomány szerint az első görög törvényhozó (Kr. e. 663–662 k). Törvényeinek rendkívüli szigorúsága megfelel a korai törvényhozó toposznak (vö. Drakón; Tennés; *GTSZ*, 71. dok). Védte a magántulajdont és az erkölcsöket (vö. Lepreon), tiltotta a fényűzést (vö. Periandros, Solón, Aristeidés 2; iasosi törvények HL 73). Szintén topikus, hogy a törvényhozónak, ill. uralkodónak a törvényét saját fiaival szemben kell alkalmazni (vö. Tennés HL 24; Phamis HL 52). Zaleukos alacsony (rabszolga vagy pásztor) származása olyan toposz, amely gyakran tapad később híressé vált személyiségekhez, pl. Aisópos (HL 33), a lyd király, aki a kocsikészítő rabszolgája volt (HL 36), Alkman, a költő (HL 9), Orthagoras, a tyrannos (*GTSZ*, 65. dok.) stb. (HL 61; APF 548).
zeugités – a solóni timokratikus beosztás szerint legalább kétszáz mérő gabona értékének megfelelő jövedelemmel rendelkező, vagyis a hoplita cenzust (lásd ott) teljesítő polgár. A szó jelentése is a zárt hoplita phalanxra utal, nem pedig az ökörfogatra (AP 4; 7; 26).

Zeus – Hagétór, a Vezető Zeus, a spártai király a hadsereg indulása előtt neki mutatott be áldozatot. A vele együtt tisztelt istenek Kastór és Polydeukés. Kerítésvédő (Herkeios) és megmentő (Sótér) istenként is tisztelték Zeust Athénban (AP 55; 56; XL 13).

TARTALOM

Második javított kiadás
Osiris Kiadó, 1998
A kiadásért felel Gyurgyák János
Olvasószerkesztő Gherdán Tamás
Sorozatterv Környei Anikó
Műszaki szerkesztő
A fedélen az athéni cserépszavazásnál
használt ostrakonok (Kr. e. 470-es évek) láthatók
A nyomdai előkészítés
és sokszorosítás az Osiris Kft. munkája
Tördelő Fodor Gábor

ISSN 1219-2201
ISBN 963 379 367 X